

**MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE
II. SELİM DÖNEMİNDE ERZURUM EYALETİ
(1566-1574)**

Hatice İSPİR

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR
2019
Her Hakkı Saklıdır.**

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Hatice İSPİR

MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE II. SELİM DÖNEMİNDE
ERZURUM EYALETİ
(1566-1574)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

ERZURUM-2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"Mühimme Defterlerine Göre II. Selim Döneminde Erzurum Eyaleti (1566-1574)"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

30/04/2019

Hatice İSPİR

İSTİSNAİ DURUMLAR

☐ Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR danışmanlığında, **Hatice İSPİR** tarafından hazırlanan bu çalışma 15/04/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ümit KILIÇ

İmza

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

İmza

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER

İmza

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 15/04/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Rifat KÜTÜK

TABLÖLAR, GRAFİKLER VE EKLER DİZİNİ

Tablo.1. 1566-1574 Yılları Arasında Tutulan Mühimme Defterleri ve Erzurum Eyaleti'ne Gönderilen Hüküm Sayısı.....	18
Tablo.2. 1566-1574 Yılları Arasında Tutulan Zeyl Mühimme Defterleri ve Erzurum Eyaleti'ne Gönderilen Hüküm Sayısı.....	18
Tablo.3. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar	59
Tablo.4. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'nde Gerçekleştirilen Tevcihlerden Örnekler.....	104
Tablo.5. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'nde Gönüllü Gediği Tevcih Edilen Kişilerin Listesi ve Hükümler	110
Grafik.1. Sefer İhtiyaçları İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı	71
Grafik.2. Asayiş İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı	75
Grafik.3. İran İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı	92
Grafik.4. Tevcihler İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı	103
Ek.1. 2 Numaralı Mühimme Defteri Zeyli, Hüküm 685.....	119
Ek.2. 23 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 683	120
Ek.3. 11 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 13.	120
Ek.4. 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 1705	121
Ek.5. 12 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 444	122
Ek.6. 14 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 330	123
Ek 7. 14 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 345	123
Ek.8. 15 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 366-370	124
Ek.9. 22 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 90	125
Ek.10. 22 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 84.....	126
Ek.11. 24 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 14.....	127
Ek.12. 25 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 460.....	127
Ek.13. 25 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 2954.....	128
Ek.14. 26 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 549.....	129

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE II. SELİM DÖNEMİNDE
ERZURUM EYALETİ
(1566-1574)

Hatice İSPİR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

2019, Sayfa: 151

Jüri: Doç. Dr. Ümit KILIÇ
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Danışman)
Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER

Osmanlı Devleti'nin en yüksek idari ve kazâi merci olan Divân-ı Hümayun'da, alınan kararların kaydedildiği Mühimme Defterleri, Osmanlı Devleti'nin tarihi araştırmaları hususunda çok önemlidir. Özellikle araştırılan döneme dair sosyal, siyasal ve askeri birçok bilgi barındıran mühimme defterleri, şehir tarihi araştırmaları için daima birinci derece kaynak olarak kullanılmıştır.

Binlerce yıllık tarihi ile Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan Erzurum ise asırlar boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Stratejik ve coğrafi önemi sebebiyle tarihin her döneminde ele geçirilmek istenen Erzurum, Osmanlı Devleti'nin egemenlik sahası içerisine girdikten sonra Bizans ve Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi sınır garnizonu olarak koruyuculuk görevine devam etmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin kısa sürede en önemli eyaletlerinden biri olan Erzurum'un tarihine, yine Osmanlı Devleti'nin en önemli tarihi kaynakları arasında yer alan Mühimme Defterleri ile ışık tutulmuştur. Özellikle, Erzurum sınırları içerisinde sulhun hâkim olduğu II. Selim döneminin detayları, araştırmacılar için farklı açılardan incelenmiştir. Neticede Erzurum'un bugüne kadar ayrı olarak incelenmeyen 1566-1574 yılları arası tarihi, mühimme defterleri üzerinden incelenerek, küçük bir Erzurum tarihi oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Mühimme, Defter, Eyalet, Selim, 1566, 1574, Tarih, Osmanlı.

ABSTRACT
MASTER THESIS
ACCORDING TO MUHIMME NOTEBOOK ERZURUM PROVINCE
DURING II. SELİM
(1566-1574)

Hatice İSPİR

Advisor: Assoc. Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

2019, Page: 151

Jury: Assoc. Prof. Dr. Ümit KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Advisor)
Assist. Prof. Dr Musa SEZER

Mühimme notebooks, in which the decisions taken in Divân-ı Humâyûn, the highest administrative and administrative authority of the Ottoman Empire, were recorded, and it is very important to investigate the history of the Ottoman Empire. Mühimme Registries, which contain many social, political and military information, have been used as the first source for city history researches.

Erzurum, which is one of the oldest cities of Anatolia with thousands of years of history, has hosted important civilizations for centuries. Due to its strategic and geographical importance, Erzurum, which was wanted to be seized in every period of history, continued to serve as guardianship as a border garrison as it was in the Byzantine and Great Seljuk State after entering the sovereignty of the Ottoman Empire.

In this study, the history of Erzurum, which is one of the most important state of the Ottoman Empire in a short time, was shed light with Mühimme Notebooks which are among the most important historical sources of the Ottoman Empire. In particular, in the borders of Erzurum the peace was dominated by details of the II. Selim period were examined from different perspectives for researchers. Consequently, the history of Erzurum between 1566-1574, which has not been examined separately, has been examined through the registries and a small Erzurum date has been formed.

Key Words: Erzurum, Muhimme, Notebook, Province, Selim, History, 1566, 1574, Ottoman.

ÖN SÖZ

Anadolu'nun tarihiyle uğraşan yazarların üzerinde birleştikleri bir gerçek vardır: “Erzurum yaylasına hâkim olan milletler bütün Anadolu'ya hâkim olurlar. Bu yaylayı ellerinden çıkaran milletler ise er veya geç Anadolu'nun öteki kısımlarındaki hâkimiyetlerini de kaybederler.” Bu gerçek Anadolu'nun beş bin yıllık tarihinde defalarca tezahür etmiş ve her seferinde Erzurum'un ne denli ehemmiyetli bir şehir olduğu açıkça görülmüştür. Nitekim bu gerçeğin farkına erken varan Türkler Anadolu'nun fethine Erzurum'dan başlayarak kısa sürede Akdeniz kıyılarına ulaşmış Anadolu'yu vatan yapmışlardır. Bu vatan üzerinde köklerini kıtalar ardına taşıyan Osmanlı Devleti ise Erzurum'u askeri bir üs haline getirerek buraya “*İntihây-i Serhâdd-i Acem*” ismini vermiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli fikirlerini benimle paylaşan, gelecekteki mesleki hayatımda, bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli danışman hocam Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR'A, yine lisans ve yüksek lisans derslerimde kendisinden çok şey öğrenerek hayatımda tatbik edeceğim çok kıymetli hocam Doç. Dr. Ümit KILIÇ'a, saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER'e, öğrencilik hayatımda beni kızından ayırt etmeyen ve her anımda yanımda olan, desteğini her saniye hissettiğim 2017 yılında aramızdan ayrılan çok değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU'ya, çocukluğumdan beri okumanın değerini bana öğreten ve beni bu yönde yüreklendiren canım annem Mukadder İSPİR'e, okumamız için çabalayan çok değerli babam LÜTFÜ İSPİR'e, her anımda her türlü desteği ile yanımda olan canım kardeşlerim Dr. Muhammedali İSPİR, Rümeysa İSPİR ve Habibe İSPİR'e, Erzurum'da okurken maddi-manevi destekleri ile adeta bana annelik eden çok kıymetli teyzem Mihriban KURT'a ve kızları canım kuzenlerim Rukiye KURT ve Büşra TOPRAK'a ve çocukluğumdan bu yana bana güvenerek desteğini esirgemeyen değerli eniştem Yazar Ebubekir SUBAŞI'ya çok teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU Hocamın Anısına...

Erzurum- 2019

Hatice İSPİR

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

A. DVN	: Bâb-1 Asâfi, Divan Kalemi Evrakı
A. DVN. D	: Bâb-1 Asâfi, Divan Kalemi Defterleri
A. DVN. MHM.	: Bâb-1 Asâfi, Mühimme Kalemi Defterleri
A. DVN. MHM. ZYL.	: Bâb-1 Asâfi, Mühimme Kalemi Defterleri Zeyli
b.	: Bin
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Defter
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hk.	: Hüküm
İA.	: İslam Ansiklopedisi
Km.	: Kilometre
M.	: Miladi
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
m.d.	: Mühimme Defteri
MDZ.	: Mühimme Defteri Zeyli
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No.	: Numara
OTAM.	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
TALİD.	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
Vol.	: Volume
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

TABLolar, GRAFİKLER VE EKLER DİZİNİ	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	V
GİRİŞ	10

BİRİNCİ BÖLÜM

1566-1574 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ

1.1. II. SELİM DÖNEMİ (1566-1574) Siyasi OLAYLARI	19
1.1.1. Kıbrıs'ın Fethi	20
1.1.2. İnebahtı Bozgunu	21
1.1.3. Tunus'un Yeniden Fethi	23
1.1.4. Yemen İsyanı ve Beylerbeyliği'nin Kurulması.....	24
1.1.5. Don-Volga Kanalı Projesi ve Astarhan Seferi	25
1.1.6. Sumatra'ya Düzenlenen Deniz Seferleri	25
1.1.7. Lehistan Krallık Seçimine Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi ve Fransa'ya İmtiyazât (Kapitülasyon) Verilmesi	26
1.1.8. Dönem İçerisinde Meydana Gelen Yangınlar	27

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİ'NİN TARİHÇESİ

2.1. OSMANLI HAKİMİYETİ ÖNCESİ ERZURUM	29
2.1.1 Erzurum'a Verilen İsimler ve Erzurum Adının Kökeni	29
2.1.2. Erzurum Şehrinin Coğrafi Konumu ve Özellikleri	31

2.1.3. Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Erzurum Tarihçesi.....	33
2.2. ERZURUM’UN OSMANLI TOPRAKLARINA KATILIŞI VE 1566-1574 YILLARI ARASI OSMANLI DEVLETİ	40
2.2.1. Osmanlı Egemenliğinde Erzurum	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE ERZURUM EYALETİ’NİN 1566-1574 YILLARI ARASINDAKİ DURUMU	
3.1. 1566-1574 YILLARI ARASINDA ERZURUM EYALETİ’NİN GENEL DURUMU.....	45
3.2. HÜKÜMLERDE BAHSİ GEÇEN BEYLERBEYLERİ VE SANCAKLAR	50
3.2.1. Beylerbeyleri.....	50
3.2.2. Sancaklar	57
3.3. EYALETİN SEFERLERE OLAN KATKISI	69
3.4. EYALETTE MEYDANA GELEN ASAYİŞ OLAYLARI	75
3.4.1. Cinayet ve Hırsızlık (Yağma-Gasp-Eşkıyalık)	76
3.4.2. Kalpazanlık ve Kaçakçılık Hareketleri.....	80
3.4.3. Yerel Yöneticilerin Kanuna Aykırı Davranışları.....	83
3.4.4. Diğer Mühim Asayiş Olayları	88
3.5. İRAN İLE OLAN MÜNASEBETLER	91
3.5.1. İran’dan Gelen Elçi Hakkında.....	93
3.5.2. İran’a Gönderilen Casuslar	94
3.4.3. İran ile Sınır Anlaşmazlıkları	96
3.6. GÜRCÜLER İLE OLAN MÜNASEBETLER	98
3.6.1 Gürcü Meliklikleri İle Yaşanan Sorunlar.....	99
3.7. EYALETTE GERÇEKLEŞEN TEVCİHLER (TİMAR, ZEAMET, TERAKKİ, GEDİK)	101
3.7.1. Yararlılık Neticesinde Gerçekleşen Tevcihler	105
3.7.2. Eyalette Tevcih Edilen Gönüllü Gedikleri Hakkında.....	107
3.8. EYALETTE BULUNAN DOĞANCILAR HAKKINDA.....	113
SONUÇ.....	116
EKLER.....	119

EK-1 METİNDE KULLANILAN BELGELERDEN ÖRNEKLER	119
KAYNAKÇA	130
1. ARŞİV VESİKALARI	130
1.1. Yayınlanmış Arşiv Vesikaları	130
1.2. Tez Olarak Yapılmış Arşiv Vesikaları	131
2. KAYNAK ESERLER	132
3.ARAŞTIRMA ESERLER	134
İNDEKS	145
ÖZGEÇMİŞ.....	151

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ VE KAYNAKLAR

Araştırmanın İçeriği

Geçmişten günümüze kadar kurulan en güçlü imparatorlukların, medeniyetlerin ve ülkelerin, güçlerinin kaynağı şüphesiz sağlam şehir yapılanmaları ve bu şehirlerde uyguladıkları politikalarıdır. Şehirlerin oluşumu, fonksiyonları ve yönetimleri tarihte imparatorlukların yükselmesini sağlarken, her medeniyet kendi kültürünü daha önceki medeniyetin kültürü üzerine sentezleyerek şehrsel hayatın gelişimine katkı sağlamış ve dünya modernleşmeye başlamıştır.

Osmanlı devleti de şehrsel hayatın gelişmesine katkı sağlayan bir imparatorluk olmuş ve uyguladığı çeşitli politikalar sayesinde uzun soluklu, cihanşümul bir devlet olmayı başarmıştır. İlk Osmanlı devrinde sancaklar ilk şehir yerleşmeleri olurken daha sonraki devirlerde genişleyen sınırların idaresi için eyaletler oluşturulmuş ve padişahın mutlak otoritesini uygulayacak yöneticiler (beylerbeyleri) bu eyaletlerin başına atanmıştır. Önceleri zarurî bir ihtiyaçtan doğan eyaletler daha sonra merkez ve taşra idaresi arasındaki yönetimde kolaylık sağlaması nedeniyle sayısal olarak artmış ve fonksiyonel olarak ayrışmaya başlamıştır. Bu eyaletler fonksiyonları göz önüne alınarak geliştirilmiş ve yapılandırılmıştır. Özellikle sınır bölgelerindeki eyaletlerin dışarıdan gelebilecek tehditleri engellemesi için askeri bir garnizon gibi tasarlanması ve askeri ihtiyaçların orada üretilmesi serhat şehirlerin oluşmasını sağlamış ve bu serhat şehirler etrafında tarihe iz bırakan büyük eyaletler oluşmuştur.

Tabii ki bu serhat şehirlerden birisi de Erzurum'dur. *“Erzurum şehri, birinci derecede ehemmiyetli yolların düğüm noktasında bulunması ve mevkiinin müdafaaya elverişli olması sayesinde, tarihinin devamı boyunca, bazen askerî, bazen da ticarî ehemmiyeti ön plânda gelmek üzere, büyük rol oynamıştır. Gerçekten Erzurum, Kafkasya ve İran'dan gelen büyük yolların Anadolu'ya açılan yegâne giriş kapısını teşkil etmekte olduğundan, İlk ve Orta Çağlar'da şarktan Anadolu'ya girmek teşebbüsünde bulunan istilâ ordularına karşı Anadolu müdafaasının mukadderatını tayin eden başlıca kale olmak bakımından, büyük bir ehemmiyet kazanmış ve Roma-İran, daha sonra Bizans-Selçuklu İmparatorluklarının rekabeti burada karşılaşmıştır. Yeni çağın mühim bir*

*kısımında Osmanlı imparatorluğunun kuvvetli devrinde, devletin şarka doğru yaptığı hareketlere üs hizmetini gören Erzurum şehri birçok araştırmanın konusu olmuştur.*¹

Bu araştırmalar belli tarih aralığında ve belli ölçütler esas alınarak yapılmıştır çünkü böyle bir ayırım yapmaksızın uzun bir geçmişin gelişmelerini izlemek, metodolojik açıdan mümkün değildir.² Bu araştırmanın konusu da belli bir dönemi ve belli bir ana kaynağı kullanarak işlenmiştir. Söz konusu çalışma, Mühimme Defterlerinin verdiği bilgiler ışığında önemli kaynak eserlerin ve ikincil kaynakların da kullanımı ile derlenmiştir. Bu çalışmanın amacı önemli bir şehir olan Erzurum'un tarihini ve Osmanlı Devleti gibi büyük bir medeniyetin bu şehirdeki izlerini genel verilere dayanarak nesnel bir şekilde aydınlanmaktır.

Çalışmada toplam üç bölüm bulunmaktadır. Bölümler kendi aralarında konu içeriği ve gidişata göre isimlendirilmiştir. Birinci bölümde, Sultan II. Selim zamanında Osmanlı Devleti'nin genel durumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Erzurum'un Osmanlı hakimiyeti öncesi ve sonrası durumu anlatılarak geçmişle gelecek bütünleştirilmiştir. Son bölümde ise mühimme hükümlerinin verdiği bilgiler doğrultusunda Erzurum Eyaleti anlatılmıştır.

Kaynaklar

Geçmiş kaleme almak büyük sorumluluk ve dikkat gerektiren bir fiildir. Bu işe başlamadan hemen önce yazılacak dönemi bizzat yaşamış olanların yazdıklarından yani birincil kaynaklardan faydalananarak çıkarımlar ve analizler yapmak doğru olsa da her zaman böyle bir şans elde edilememektedir.

Geçmişin olumsuz şartlarından etkilenen belgeler çoğunlukla zarara uğramış yahut taraflı bir lisanla yazılmış olabilir. Bu gibi olumsuzların önüne geçmek için birçok kaynağın karşılaştırılarak nesnel bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Değerlendirmeler ve çeşitli yorumlar ikincil kaynaklar olsa da tarihin yeni ve özgün bir yorumunu meydana çıkarabilirler.

Çalışmada kullanılan kaynak, arşiv ve araştırma eserlerinin tamamı kaynakça kısmında yer almaktadır. Bu kısımda ise araştırmada kullanılan kaynak ve arşiv vesikaları ile ilgili bilgiler verilecektir.

¹ Gürsoy Solmaz, "Orta Çağ'da Erzurum Kalesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum 1999, s. 231.

² Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, C. LII, TTK Basımevi, Ankara Ağustos/1988, s. 672.

Çalışmada Kullanılan Kaynak Eserler

Çalışmada kullanılan, kaynak eserlerin bir kısmı Erzurum'un Orta Çağ tarihi hakkında önemli bilgiler içeren eserlerdir. Bunun dışında çalışmada, Osmanlı tarihini anlatan önemli kaynak eserlerde kullanılmıştır:

Orta Çağ Tarihi Kaynakları

El-Belâzurî/Fütûhu'l Büldân

Erzurum'un Orta Çağ tarihi hakkında da mühim bilgiler ihtiva eden Fütûh'ul Büldân El-Belâzurî tarafından kaleme alınmış çok önemli bir eserdir. Tam adı, Ahmet b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzurî olan İran asıllı tarihçi, miladi dokuzuncu asırda yaşamış ve vefat etmiştir. Dönemin en büyük alimleri arasında gösterilen Belâzurî, bahsi geçen eserinde, İslâm Peygamberi Hz. Muhammet zamanından Abbasilerin devrine kadar olan süreçte, İslam ordularının fetihlerini ve fetih sürecinde yaşanan olayları tüm yönleri ile incelemiştir.³

İbn Bibi/El Evâmirü'l- Ala'yye Fi'l- Umûri'l-Ala'yye

İbn Bibi adıyla tanınan İran asıllı Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî, Anadolu Selçukluları tarihi hakkında Farsça olarak yazdığı El-Evâmirü'l-Ala'yye Fi'l-umuri'l-Ala'yye adlı eseriyle tanınmış ve miladi on üçüncü asırda vefat etmiş, çok önemli bir ilim adamıdır. Bahsi geçen eseri, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyasettin Keyhüsrev'in ölümüyle başlayıp 1280 başlarındaki olaylarla son bulur.⁴

İbnü'l Esir/ El-Kâmil Fi't-Târih

El-Kâmil Fit-Tarih, insanlığın yaratılışından Miladi 1230 yılı sonuna kadar geçen süreçte meydana gelen dünya olaylarını içeren genel bir tarihtir. Eserin müellifi Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esir, güvenilir kaynakları inceleyerek, İslam dünyasında seyahat eden tüccar ve bilginlerin anlattıkları ve kendi gezilerinden elde ettiği gözlemleri toplayıp karşılaştırılarak eserini ciddi bir biçimde oluşturmuştur.⁵

Urfalı Mateos Vekayinâmesi

Urfa'da yaşayan ve araştırmacı bir rahip olan Mateos'un, 952-1136 yıllarında meydana gelen Türk-Bizans-Arap mücadelelerini kaleme aldığı ünlü eseri Orta Çağ tarihi

³ Mustafa Fayda, "Fütûhu'l-Büldân", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 258.

⁴ Abdülkerim Özeydin, "İbn Bibi", *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 379.

⁵ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esir-, İzzeddin", *DİA*, C.XXI, İstanbul 2000, s. 26.

için çok önemli bir Ermeni kaynağıdır. Eser, Papaz Grigor'un zeyli ile birlikte toplam üç bölümdür ve Papaz Grigor'un kısmı 1137-1163 tarihleri arasındaki olaylarını ihtiva etmektedir.⁶

Osmanlı Tarihi Kaynakları

Ogier Ghislain de Busbecq/Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri

Avusturya arşidükü I. Ferdinand zamanında, İstanbul'a gönderilen elçilerden biri olan Ogier Ghiselin de Busbecq, 1555 yılı başında İstanbul'a gelmiş ve 1562 yılında Osmanlılar ile Habsburglar arasında barış antlaşması imzalanana kadar burada ikamet etmiştir. Busbecq, yalnızca barış müzakerelerini yürüterek diplomatik görevini yerine getirmekle kalmamış, başka alanlarda da aktif bir rol oynamıştır. Meraklı kişiliği, entelektüelliği ile Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları üzerinde birçok bilimsel faaliyete imza atan Busbecq, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diplomatik faaliyetlerini de arkadaşı Nikolaus Michault'a yazdığı dört uzun mektubunda anlatmıştır. Busbecq'in mektuplarının, yirmi bir yıl sonra toplam on yedi Latince baskısı yapılmıştır. Türk Mektupları olarak adlandırılan dört mektubun tamamı ise, ilk kez 1589 yılında basılmıştır.⁷

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli/Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi

Türk ve dünya tarihinin en büyük gezgini ve en büyük seyahat kitabının yazarı olan Evliya Çelebi, bahsi geçen Seyahatname isimli eserini, 51 yıl boyunca yaptığı seyahatlerinden edindiği izlenimlerden oluşturmuştur. Dünyada birçok ülkeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, 1645 yılında Defterdarzâde Mehmet Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmesi üzerine müezzin ve musahip sıfatıyla onun maiyeti arasına girmiş ve yolculuk sırasında bazı Anadolu şehirlerini ziyaret etmiş ve bu ziyaretleri sonrasında bahsi geçen eserinde, Erzurum Beylerbeyliği ile ilgili önemli bilgi ve izlenimlere yer vermiştir.⁸

Peçevî İbrahim Efendi/Peçevî Tarihi

İbrahim Peçevi veya Peçuylu İbrahim Efendi (1574-1651), Türkmen kökenli ve Macaristan'da doğmuş, Osmanlı tarihçisidir. Peçuylu İbrahim daha çok kaleme aldığı

⁶ Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Rant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. XXII-XXIII.

⁷ Yusuf Yıldız, "Ogier Ghiselin De Busbecq'in Osmanlı Devleti'ndeki Araştırmaları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 66, Spring/2018, s. 497, 501.

⁸ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 529-533

tarihiyle tanınır. Peçevi Tarihi; 1520 ve 1640 yıllarını kapsayan önemli bir kaynak eserdir. Batı kaynaklarından ilk yararlanan Osmanlı tarihçilerinden biri olan Peçevi İbrahim Efendi'nin bu kitabı Osmanlı tarihi açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.⁹

Selânikî Mustafa Efendi/Tarih-i Selânik

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Selânikî Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nde mühim vazifeler üstlenmiş ve bu vazifeleri süresince yaşadıklarını kaleme almıştır. Tarih-i Selanikî isimli eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarından III. Mehmet'in saltanatının ortalarına kadar olan dönemi (1563-1600) anlatılmaktadır. Müellif, eserini tamamen kendi gördüğü olaylar ve yorumlarıyla oluşturmuştur. Bu bakımdan eser daha çok hatırat niteliğindedir.¹⁰

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi

Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin Şubat 1592- Mart 1644 tarihleri arasında cereyan eden olayları kaleme aldığı tarihi, mühim bir Osmanlı tarihi kaynağıdır. Eserde müellifin bizzat bulunduğu seferlerle ilgili bilgiler, devlet teşkilâtı, toplar ve topçuluğa dair bilgiler, ordunun cephane durumu, devlet idaresinde görev alanlar ve bu görevlilerin en küçük rütbelilerinin bile isimleri bulunmaktadır. Ayrıca bazı yerleşim bölgeleriyle buralarda çıkan madenleri tanıtılmıştır. Bu yerleşim yerlerinden birisi de Erzurum'dur.¹¹

⁹ Erika Hancz, "Peçeyli İbrahim", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 216.

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 357.

¹¹ Ziya Yılmaz, "Abdülkadir Efendi, Topçular Kâtibi", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 233.

Arşiv Kaynakları

Mühimme Defterleri

Divan-ı Hümayun ve Divan-ı Hümayun Kalemleri

Divan-ı Hümayun, Osmanlı Devleti'nin klasik çağında, bazen padişaktan sonra bazen padişahla birlikte en yüksek karar organıydı. Devletin önemli bütün işleri burada görülüp sonuçlandırılıyordu.¹² Divân-ı Hümayun'da görüşülen bu meselelere ait verilen kararların kayıtlarını yapan ayrı ayrı kalemler vardı. Bu kalemler birinci sınıf divan hocalarından olan Reîsü'l-küttâb ve beraberindeki Beylikçinin idaresinde çalışırlardı.

Divân-ı Hümayun kalemleri, Bâb-ı Ali'nin kurulmasından önce şöyleydi:¹³

- Âmedi Kalemi
- Tahvil Kalemi
- Ruûs veya Nişan Kalemi
- Beylik veya Divân kalemi

Divân-ı Hümayun'da görüşülen meseleler konularına ve önem sırasına göre bu kalemlere havale ediliyordu. Birinci ve ikinci derecedeki meselelere ait işlemlerin Divân veya Beylikçi kaleminde yapılıyordu. Bu sebeple Divân kaleminde çalışan kâtiplerin bazı hususlarda diğer kalemlerde çalışan kâtiplerden farklı olduğunu görüyoruz. Yazılacak konuların çok gizli tutulması lâzım geldiği zaman bu çeşit yazıları Beylikçi ya bizzat kendisi yazar yahut kâtipleri kendi odasına alır ve kendi kontrolü altında yazdırırdı. Daha az önem taşıyan konular ise kalem odasında kisedarların kontrolünde yazılırdı. Valilere, kadırlara, beylere vs. gönderilecek emirler ve hükümler sık sık ve fazla sayıda yazılması gerektiğinden bu nevi yazılar ilgili kalemlerin kâtipleri arasından seçilen istidatlı birine verilirdi. Bu kâtip müsveddesi yazılmış olan evrakın gönderileceği makama ve yazıların örneklerine göre yazarak fermanları düzenli bir şekle koyar ve sonra müsveddeyi okuyarak yirmi otuz kâtibe birden yazdırırdı, yani çoğaltırdı.¹⁴

Divan-ı Hümayun'da alınan kararlar doğrultusunda yazılan emir ve fermanların birer suretleri, mezkûr kalemler tarafından defterlere kaydedilerek saklanıyordu. Divan-ı Hümayun'a bağlı bu kalemlerin farklı isimler ve kategoriler altında ¹⁵ yazdığı bu defterler

¹² Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. XVII.

¹³ Tefik Temelkuran, "Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, İstanbul 1975, s. 155.

¹⁴ Temelkuran, "Mühimme Kalemi", s.138.

¹⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 3.Baskı, Başbakanlık Basımevi, İstanbul 2010, s.5-96.

içerisinde en önemlileri ahkâm, tahvil, ruûs, nâme, ahitname ve Osmanlı tarihi hakkında çok hayati veriler taşıyan mühimme defterleri idi.

Mühimme Defterleri

Divan-ı Hümayun toplantılarında müzâkere edilen dâhilî ve haricî meselelere ait önemli siyasî, askerî, içtimaî ve iktisadî kararların kaydedildiği defterlere Mühimme Defterleri adı verilmiştir.¹⁶ Mühimme Defterlerindeki bu kayıtlar herhangi bir mesele ile ilgili olarak yazılan ferman, berat, nâme suretleri veya müsveddeleri mahiyetindedir bu müsveddeler daha sonra temize çekilmişlerdir.¹⁷ Bunun yanında eyaletten merkeze akseden olay ve meseleler, tayin ve terfiler, merkezden eyaletlere ve diğer dış devletlere yazılan yazıların hepsi bu defterlerde bulunmaktadır.¹⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemli belgelerinden olan mühimme defteri, Divân-ı Hümayun'da tutulan defterlerin en belli başlı olanıdır.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi ve tarihi araştırmaları için elzem bir kaynak olan bu defterleri, Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı isimli eserinde Divan-ı Hümayunda tutulan defterler içerisinde en mühimlerinin başında zikretmiştir.²⁰ Bu defterleri tutan katiplere Divân-ı Hümayun'da görüşülen ve kararı yine Divân-ı Hümayun'da verilen meseleler için *mühim* kaydı konulduğundan bu çeşit evrakın yazılarını yazan ve işlemlerini yapan kâtiplere mühimme yazan anlamında olan “*mühimmenüvis*” denilirdi.

Mühimme defterlerinin hangi tarihten itibaren tutulduklarını bilmemekle birlikte; elimizdeki en eski mühimmeler XVI. yüzyılın ilk yarısına ait olup daha eskileri henüz görülememiştir.²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde: 989 Numaralı Divân-ı Hümayun Defterleri Kataloğunda Mühimme Defterleri başlığı altında²² H. 961-1323 (1553-1905)

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 7.

¹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Ferman”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 401.

¹⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, İstanbul 2008, s. 210-211.

¹⁹ Mehmet Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, Akademi Kitapevi, İzmir 1995, s. V.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 79.

²¹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 79.

²² “Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Mühimme Defterleri adıyla kayıtlı defter serisi, buranın ilk tasnif edilen belgeleri olma özelliğine sahiptir”. bk: Feridun Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet, *TALİD*, C. III, S.5, 2005, s. 108.

tarihleri arasında tutulmuş 265 adet m.d.²³; mühimme defterleri zeyli başlığı altında 980-1195 (1572-1780) tarihleri arasında tutulmuş 17 adet m.d. bulunmaktadır.²⁴

Mühimme defterleri muhteva bakımından önem ve değer arz eden birincil kaynaklardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi ve askerî tarihlerini detaylı bir biçimde izah edip aydınlatmak açısından elzemdir. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren mühimme defterlerinde yer alan bazı konular ayrılarak başka defterlere kaydedilmeye başlanmış bu da defterlerin muhtevi bakımından fakirleşmesine yol açmıştır.²⁵

1566-1578 Yılları Arasında Eyalete Gönderilen Mühimme Hükümleri Hakkında

Çalışmada ele alınan tarih aralığında bulunan mühimme defteri sayısı 22'dir. Bu defterlerden 20'si mühimme defteri, 2 tanesi zeyl defterdir. Mühimme defterleri 7 ve 26 aralığında bulunan defterler, zeyl defterler 1 ve 2 numaralı defterlerdir. Bu mühimme defterlerinde Erzurum'a dair toplam hüküm sayısı 615'dir.²⁶ 14 Numaralı Mühimme Defteri arşivde, 14/1-14/2 iki farklı defter olarak görünmektedir. 20 Numaralı Mühimme Defteri ise arşivde mevcut değildir.

Defterler, divani kırması yazı türü ile kaleme alınmıştır. Bazı defterlerde yazıların birbirlerinden farklı boyutlarda olduğu görülmüş ve bazı cümlelerin üzerlerinin kâtip tarafından çizildiği tespit edilmiştir. İncelenen defterlerin dili, sade ve anlaşılır bir Türkçe'dir. Defterlerde, günümüzde kullanılmayan kadim kelimeler bulunmakla birlikte, Arapça ve Farsça deyimlere de rastlanılmıştır. Bahsi geçen zeyl defterlerin üzerlerinde ise zaman içerisinde aşınmalar oluşmuş ve bu aşınmalar hükümlerin okunmasını güçleştirmiştir. Defterlerin bir kısmı sarımtırak bir renkte iken bir kısmı aşınmalardan ötürü fotokopi şeklindedir. Aşağıdaki tablolarda defterler ile ilgili hüküm sayısı dağılımına yer verilmiştir.

²³ “Mühimme Defteri başlığı altında tasnife açık olan defter sayısı, son yıllarda bulunanlarla birlikte toplam 267 adettir (961-1323/1553-1905 yılları arası). Son tespit edilen 267 numaralı defter XVIII. yüzyıl ikinci yarısına aittir. Ayrıca XVII. yüzyıl başlarına ait bir defterin henüz restorasyon servisinde olduğu ve tasnife dahil edilmediği bildirilmektedir. Yine restore edilecek belgeler arasında sonradan bulunan Mühimme defteri parçaları da vardır.” bk: Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri”, s. 108.

²⁴ Mühimme Defterleri serisinden yanlışlıkla diğer defterlere karışmış bulunan bazı Mühimme Defterleri, daha sonra yapılan tasnifler neticesi Mühimme Zeyli Defterleri adı altında ayrı bir grupta değerlendirilmiştir. bk: Emecen, “Osmanlı Divanı'nın Ana Defter Serileri”, s. 109.

²⁵ Ünal, *Mühimme Defteri* 44, s. VI.

²⁶ Belgeler tasnif edilirken gözden kaçabilecek hükümler olma ihtimali bulunduğu ve bahsi geçen zeyl mühimme defterlerinin bir kısmı okunamaz halde olduğu için verilen 615 rakamının artma ihtimali bulunmaktadır.

Tablo.1. 1566-1574 Yılları Arasında Tutulan Mühimme Defterleri ve Erzurum Eyaleti'ne Gönderilen Hüküm Sayısı

Mühimme Defterleri	Tutulduğu Tarih Aralığı		Tespit Edilen Hüküm Sayısı
	Hicrî	Milâdî	
7 Numaralı	975-976	1567-1568	103
8 Numaralı	977-978	1569-1570	19
9 Numaralı	977-978	1569-1570	1
10 Numaralı	978-979	1570-1571	16
11 Numaralı	978-979	1570-1571	13
12 Numaralı	978-979	1570-1571	39
13 Numaralı	978-979	1570-1571	16
14/1-14/2 Numaralı	978	1570-1571	17
15 Numaralı	979	1571-1572	119
16 Numaralı	979	1571	4
17 Numaralı	979	1571	2
18 Numaralı	979	1571-1572	6
19 Numaralı	980	1572	18
20 Numaralı	X	X	Defter bulunmamaktadır.
21 Numaralı	980-981	1572-1573	18
22 Numaralı	981	1573	33
23 Numaralı	981	1573-1574	22
24 Numaralı	981-982	1573-1574	15
25 Numaralı	981-982	1573-1574	128
26 Numaralı	982	1574	22

Tablo.2. 1566-1574 Yılları Arasında Tutulan Zeyl Mühimme Defterleri ve Erzurum Eyaleti'ne Gönderilen Hüküm Sayısı

Mühimme Defteri Zeyli	Tutulduğu Tarih Aralığı		Tespit Edilen Hüküm Sayısı
	Hicrî	Milâdî	
1 Numaralı	980-981	1572-1573	1
2 Numaralı	982-983	1574-1575	7

İncelenen mühimme defterlerinde, belirlenen hükümlerin transkripsiyonu sonucunda, hükümlerde; eşkıyalık mevzuları, devlet görevlilerinin yetkilerini kötüye kullanımları, savaş hazırlıkları için çeşitli tedarikler hususunda Erzurum Eyaleti'nden istekler, İran ve Gürcüler ile ilişkiler ve bunlar dışında nadir de olsa ilginç olaylar kaydedildiği görülmüştür. Bahsi geçen tarih aralığında incelenen hükümler, özel başlıklar altında konularına ayrılıp, grafiklere aktarılarak ilgili bölümlere eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1566-1574 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ

1.1. II. Selim Dönemi (1566-1574) Siyasi Olayları

Osmanlı İmparatorluğu Muhteşem Süleyman'ın (1520-66) yönetimi altında gücünün ve ihtişamının en yüksek noktasına erişmişti. Onun ölümünün ardından tek varisi olan oğlu II. Selim tahta geçmiş ve imparatorluğun hem içinden hem de dışından kaynaklanan zorlamalar ve baskılar Osmanlı Devleti'nin yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti'nin on birinci padişahı olan II. Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ikinci oğludur.²⁸ II. Selim, babasının Sigetvar önlerinde vefat ettiğini bildiren haberi aldığının üçüncü günü Kütahya'dan hareketle 24 Eylül 1566'da İstanbul'a varıp tahta geçti ve payitahtta bulunan devlet erkânı kendisine biat etti.²⁹ Sultan Selim, II. Süleyman'ın hayatta kalan tek oğluydu ve onun için ihtilafsız bir şekilde tahta geçti. Selim babasından çok farklı bir insandı. Barışçıl bir mizacı vardı³⁰ ve devlet işlerinden pek hoşlanmazdı. Saltanatı boyunca, devlet sorumluluğunun çoğunu sadrazamı ve damadı Sokullu Mehmet³¹ Paşa'ya devretti. Selim tahta çıktığında, Sokullu'nun önünde hemen çözülmesi gereken önemli sorunları vardı: Macaristan'daki savaş, Zeydî Yemen İmamının isyanı ve Basra'nın kuzeyindeki bataklıklarda çıkan bir başka Arap isyanı. Sokullu kararlı bir şekilde hareket ederek her üç sorunu da çözdü.

Sultan II. Selim'in at üstünde savaştan savaşa koşan bir hükümdar olamamasına karşın onun hükümdarlık yıllarında birçok isyan bastırılmış, Kıbrıs (1570), ve Kuzey Afrika'da Tunus alınmıştır (1574).³² Bunlar dışında Edirne'de Kanpınar Mahallesi'nde bir cami yaptırmış olan³³ II. Selim bu şehrin duvarlarını da tamir ettirmiş ve Navarin limanına hâkim bir kule yaptırıp, Mekke'deki harap olmuş su yollarını tamir ettirip Kâbe-

²⁷ Vernon Paryy, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IV, İzmir 1989, s. 151.

²⁸ Mücteba İlgürel, "II. Selim (Sarı Selim)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, s.383.

²⁹ Şerafettin Turan, "Selim II", *İA*, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 435.

³⁰ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 307.

³¹ Mücteba İlgürel, "II. Selim'den III. Mehmet'e Zirveden Dönüş: II Selim'den III. Mehmet'e", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 643.

³² Semavi Eyice, "Edirne'de Selimiye", *Sanat Dünyamız*, C. IV, S.17, İstanbul Eylül/1979, s. 11.

³³ Zübeyde Cihan Özsayiner, "Selimiye Camii Yazıları", *İlgi*, C. XXII, S. 55, İstanbul,1988, s. 9; Rauf Tuncay, "Edirne'de Selimiye Camii", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 23, İstanbul 1969, s. 3.

i Muazzama'nın çevresine 360 kubbe dikilmesini emretmiştir.³⁴ Tarihçi Hammer'e göre babasının ihtişamlı döneminin ardına sığınarak rahat bir hayat yaşamış olan³⁵ Sultan II. Selim Aralık 1574 yılında vefat etmiştir.

Bu dönemde önemli siyasi ve askerî hadiseler meydana gelmiştir. Bunlar:

- 1- Sakız Adası'nın ele geçirilmesi
- 2- Kıbrıs'ın Fethi
- 3- İnebahtı Bozgunu
- 4- Tunus'un yeniden Fethi
- 5-Yemen İsyanı ve Beylerbeyliğinin Kurulması- Süveyş Kanalı Projesi
- 6- Don-Volga Kanalı Projesi ve Astarhan Seferi (Ejderhan)
- 7-Sumatra'ya Düzenlenen Deniz Seferleri (Açe Hükümdarlığı)
- 8- Lehistan Krallık Seçimine Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi
- 9-Fransa'ya İmtiyazât (Kapitülasyon) Verilmesi

Sakız Adası'nın fethi Kanunî döneminde gündeme geldiyse de faaliyete geçilemedi. Ada, II. Selim zamanında 1566'da Osmanlı Devleti'ne teslim oldu. Böylece ada Cenevizli korsanlardan kurtarılarak, Batı Anadolu kıyıları güvenlik altına alınmıştır.³⁶

1.1.1. Kıbrıs'ın Fethi

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra kendisine Doğu Akdeniz hâkimiyeti yolu açılan Osmanlı Devleti'nin Girit ve Kıbrıs Adaları'nı da alması askerî ve siyasî bir zorunluluk halini almıştı. Çünkü sıkıştırıldıklarında Kıbrıs'a sığınan korsanlar, deniz ticaret gemilerine ve hacca giden yolcu gemilerine saldırarak yol güvenliğini yok ediyor ve sürekli bir tehdit unsuru oluşturuyordu.³⁷ Bahsi geçen sebeplerden yola çıkan II. Selim, Sokullu Mehmet Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen³⁸ 1568'de Kıbrıs'ın fethi için

³⁴ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2008, s. 320.

³⁵ "II. Selim saltanatında gördüğümüz parlaklık, kendisinden Öncekine ait olduğu gibi, Osmanlı saltanatının idaresi altındaki kavimler, ancak Osman Gazi'nin haleflerinin en büyüğü ve en kudretlisi olan Süleyman adının saldırdığı dehşet sayesinde itaatte devam etmişlerdir." bk: Hammer Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s. 321.

³⁶ İbrahim Etem Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defterinin (179–356) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s. 7.

³⁷ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, BOA Yayınları, Ankara 2000, s. 48.

³⁸ "Kıbrıs seferine karşı veziriazam Sokullu Mehmet Paşa'nın endişeleri vardı. Sokullu Avrupa'da yeni bir Haçlı ittifakının zuhur edeceğini düşünüyordu. Öte yandan Avusturya ve Macaristan sınırlarındaki

hazırlıklara başlanması emrini verdi.³⁹ Fetih emri ardından 1569 yılı boyunca hazırlıklar sürdü ve nihayet fetih zamanının geldiğine karar verildiğinde İslâm hukukunun bir gereği olarak savaş yapılmadan adayı teslim etmeleri için Venedik nezdinde diplomatik girişimler başlatıldı. Bu girişimlerden bir sonuç çıkmayınca taraflar savaş hazırlıklarını yoğunlaştırdılar.⁴⁰

1570 yılında Kıbrıs'ın fethine girişen Osmanlılar Magosa'yı Lefkoşe'nin fethinden ancak on bir ay sonra 1 Ağustos 1571 çetin bir kuşatmanın ardından ele geçirebildiler.⁴¹ Böylece Lefkoşe'nin fethiyle başlamış olan Kıbrıs'ın fethi fiili olarak 1 Ağustos 1571'de tamamlanmış oldu. Ardından Venedik ile üç ay süren barış görüşmelerinden sonra 7 Mart 1573 tarihinde bir antlaşmaya varıldı. 18 Mart 1573 Çarşamba günü de 7 maddelik bir barış antlaşması imzalandı. Bu anlaşmada yer alan, “*Kıbrıs adası fiilen ve hukuken Türklere geçtiği cihetle, eskiden Venedikliler tarafından Türklere ödenmekte olan yıllık 8.000 altın florin, bundan böyle ödenmeyecek*” hükmü ile Osmanlı Devleti Kıbrıs Adası'nı hukuken ve fiilen topraklarına katmaya muvaffak oldu.⁴²

1.1.2. İnebahtı Bozgunu

Sultan II. Selim döneminin en mühim hadisesi olan ve Kıbrıs'ın fethini müteakip meydana gelen İnebahtı Deniz Savaşı, *Sığın Donanma Savaşı* olarak da bilinir. Osmanlı deniz tarihinde yenilgiyle sonuçlanan ve donanma kaybedilen ilk büyük savaştır (7 Ekim 1571).⁴³

Sokullu Mehmet Paşa'nın Kıbrıs'ın fethi konusundaki endişeleri yersiz çıkmamış, Kıbrıs'a sefer düzenlenmesi ve adanın Osmanlılar tarafından fethi üzerine (1570), başta papalık olmak üzere Venedik ve İspanya gibi büyük donanmalara sahip devletlerin öncülüğünde Kıbrıs'ı kurtarmak için bir Haçlı ittifakı kurulmuştu. (20 Mayıs 1571) Şubat 1571'de İstanbul'a gelen haberlerde İspanya ve Venedik donanmasının Kefalonya ve Zaklise taraflarında olduğu duyulunca Osmanlılar biri Kıbrıs'a yapılacak müttefik yardımını önlemek, diğeri henüz alınamamış olan Magosa'ya ikmalde bulunmak

anlaşmazlıklar ile Yemen'deki meseleler bir çözüme kavuşturulmadan yapılacak seferin, devletin başına büyük gaileler açma ihtimali vardı.” bk: Besim Darkot, “Kıbrıs”, *İA*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.674.

³⁹ İdris Bostan, “Malta Kuşatmasından Tunus'un Fethine”, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, C.I, Deniz Basımevi, İstanbul, 2009, s. 189.

⁴⁰ Kemal Çiçek, “Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, C.XXV, İstanbul 2002, s. 374.

⁴¹ Kemal Çiçek, “Magosa”, *DİA*, C.XXVII, İstanbul 2003, s. 311.

⁴² İlgürel, “II. Selim'den III. Mehmet'e”, s. 666.

⁴³ İbrahim Ethem Çakır, “İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler”, *Turkish Studies*, Vol.4/3,2009, 516.

amacıyla iki donanma hazırlamak için harekete geçtiler.⁴⁴ Bundan mütevellit yurdun dört bir yanından kürekçi temin etmek üzere harekete geçildi.

Hazırlıkların ardından: “Üç yüzden fazla gemi ile İstanbul Limanı’ndan hareket etti. Taşrada bulunan ümera gemileri ve levent kayıklarının da katılması ile donanma gemilerinin sayısı dört yüzü aşarak varılmak istenen yere doğru yelken açıldı. Lakin bu yıl donanma her zamankinden daha erken harekete geçirildiğinden, kürekçi ve savaşçıları eksik kalmıştı. Bununla birlikte hepsi Kıbrıs’a vardı ve oradaki orduya gerekli yardımı yaptılar. Sonra denizleri gözetlemek ve korumak üzere düşman adaları yönüne doğru yollandılar. Kefalonya adasına asker çıkarılıp yağma ve talan edildi. Kimi başka adalara levent gemileri gönderilip bir miktar ganimet alındı. Oradan Korfu ve Preveze Limanı’na gelindi. Sonunda dönüp İnebahtı Limanı’na demir salındı.”⁴⁵

Gece karanlığı bastırınca 30 kadar Türk gemisi Uluç Ali Reis ile birlikte İnebahtı veya Preveze’ye doğru hareket etti. Diğer 230 gemi ya yok edilmiş veya ele geçirilmişti. Osmanlı Donanması’nın Amiralî ölmüş ve birçok Osmanlı ileri geleni esir alınmıştı.⁴⁶ II. Selim, denizdeki durumu düzeltmek için birinci vezirini vazifelendirdi. Uluç Ali Paşa kaptan-paşalığa tayin edildi;⁴⁷ yeni bir donanma harika bir şekilde süratle inşâ edildi;⁴⁸ Venedik’e boyun eğdirmek için bu yeni donanmanın gelecek mevsimde faaliyeti o derecede başarılı oldu ki 1573 senesinde yapılan sulh muahedesi,⁴⁹ İnebahtı Savaşı, Türkler tarafından kazanılmış gibi netice doğurdu ve nihayet Tunus 1574’te Donanma-i Hümayun tarafından katî şekilde fethedildi. Bütün bu hâdiseleri tarihçiler takdirle karşılayıp, bazıları da İnebahtı Savaşı’nın neticesi olmayan bir deniz savaşı olduğu kanaatindedirler.⁵⁰

⁴⁴ İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, C.XXII, İstanbul 2002, s. 287.

⁴⁵ Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 350.

⁴⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1538-1640)*, C.I-II-III-IV-V, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 918.

⁴⁷ “Ali Paşa kapudan olmak ferman olunup kimse Uluç dimesun Kılıç Ali Paşa Yazılsun” bk: Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1864, (Bavyera Eyalet Kütüphanesi), s. 107.; Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 351.

⁴⁸ “Osmanlı donanması inanılmayacak kadar kısa bir sürede inşa edilmişti. Ancak gemi yapımı için normal süreç dışına çıkıldığı için daha sonra problemler yaşanacaktı. Zinkeisen’in, dönemin İtalyan gözlemcilerinden aktardığı bilgilere göre Osmanlı donanması yapıldıktan bir süre sonra kullanılamaz hâle gelmişti.” bk: Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 224-225.

⁴⁹ Sulh detayları için bkz.: Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VI, s. 307-308.

⁵⁰ Svat Soucek, “İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, C.IV-V, 1974, s. 40.

İnebahtı Deniz Savaşı, Avrupa tarihinde olduğu gibi Osmanlı tarihinde de kesin bir dönüm noktasıdır⁵¹. Bundan sonra “Süleyman’ın Halife-i Rûy-i Zemîn sıfatıyla Osmanlı Devleti’ni bir dünya gücü yapma projesi suya düşmüş; Volga havzasında, Hint Okyanusu’nda seferlerden vazgeçilmiş, devlet tüm gücünü Akdeniz’de toplama zorunluluğunu anlamıştır. Doğu Avrupa’da egemen bir güç haline gelen Rus Çarlığı karşısında Kazan ve Astrahan’ı geri alma planı bir tarafa bırakılmış, Hint Okyanus’unda Osmanlı müttefikleri Gücerât ve Sumatra Müslüman Sultanlarına yıllardır vaat edilen büyük donanmanın gönderilemeyeceği bildirilmiştir. Mukaddes Liga’ya karşı Osmanlı hükümetinin giriştiği yoğun diplomasi faaliyeti, Fransa’nın desteği ile başarılı oldu. 1571-1574 döneminde Fransa ile ilişki son derece önem kazanmıştır.”⁵²

1.1.3. Tunus’un Yeniden Fethi

Sultan II. Selim’in zamanında Tunus’ta yöneticilere karşı yükselen huzursuzluk, yerel halkı Cezayir Beylerbeyliği’ne getirilen Kaptan-ı Derya Uluç (Kılıç) Ali Paşa’dan yardım istemeye yöneltti. Yaşananlar üzerine Kılıç Ali Paşa Mart 1570 Tunus’u aldı ve Cezayir’e döndü. Bu sırada başlayan Kıbrıs kuşatmasına katılmak üzere Akdeniz’e açılan Uluç Ali Paşa karşılaştığı dört Malta kadırgasını ele geçirdi.⁵³ İnebahtı’nın yıl dönümüne denk gelen 7 Ekim 1573’te Don Juan de Austria komutasındaki İspanyol donanması Tunus’a hareket ederek 11 Ekim’de Tunus’u tekrar daha işgal etti.⁵⁴ Kılıç Ali Paşa tarafından Osmanlı ülkesine katılan Tunus’un bir kez daha İspanyol donanması tarafından ele geçirilmesi üzerine, Kılıç Ali Paşa’nın başında bulunduğu Osmanlı donanması, 1574’de otuz üç günlük kuşatma sonunda İspanyolların askerî üssü olan Halkulvâdî’yi alıp Tunus’a yeniden hâkim oldu. Tunus, bu tarihten sonra Fransa’nın Tunus’u işgaline (1 Mayıs 1881) kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı devletine bağlı kalmıştır.⁵⁵ Tunus’un zaptıyla en batıdaki topraklar bir kenara bırakılırsa, Kuzey Afrika’nın tamamı Osmanlı

⁵¹ “1522: Rodos’un düşmesiyle, onun Doğu’ya doğru büyük Müslüman korsanlığına karşı meydana getirdiği engel ortadan kalkmıştır.1538: Preveze İslamiyet’e deniz egemenliğini sağlamış, Hristiyanlar bunu 1571’de İnebahtı’da geri almışlardır.” bk: Fernand Brudel, *Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası*, C. II, Çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989, s.152.

⁵² Halil İnalcık, *Seçme Eserleri -II Devleti Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar)*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 168-169.

⁵³ İdris Bostan, “Kılıç Ali”, *DİA*, C.XXV, İstanbul 2002, s. 411-412.; Sabri Hizmetli, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXII, S.1, 1991, s. 1.

⁵⁴ Emrah Naki, “1574 Tunus Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, 2016, s. 134.

⁵⁵ Feridun Bilgin, “Tunus Üzerinde Osmanlı-İspanyol Hâkimiyet Mücadelesi (XVI. Asır)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12 S.44, 2013, s. 196-197.

hâkimiyetine geçmiştir. Yine de 33.000'den fazla asker kayıp verilmesine yol açan bu seferin askerî ve iktisadi bedeli Osmanlı Devleti için ağır olmuştur.⁵⁶

1.1.4. Yemen İsyanı ve Beylerbeyliği'nin Kurulması

Yemen, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı idaresine geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin idaresine geçtikten sonra Yemen, merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Yemen 1538'den beri bütün bir eyalet olarak idare edilirken Ekim 1565'te hudut vilayeti ve oldukça geniş olduğu, tek bir beylerbeylik olarak idaresinin zor olacağı gerekçesiyle ikiye taksim edilerek; San'a⁵⁸ vilayeti Rıdvan Paşa'ya ve merkezi Zebid⁵⁹ olan Yemen vilayeti ise Gazze beyi Murad Paşa'ya tevcih olundu.

Yemen ikiye ayrıldıktan sonra Murat Paşa ve Rıdvan Paşa rekabet etmeye başladılar. San'a Beylerbeyi Rıdvan Paşa'nın baskısı Osmanlı'ya bağlı olan Arap kabilelerinin isyanına ve Zeydî Mutahhar'la iş birliği yapmasına neden oldu.⁶⁰ Bu sırada eski bir Osmanlı sancak beyi olmasına rağmen Mutahhar'ın yanına geçen Zeydîler'den Ali b. Şevî, Aden'i ele geçirdi, böylece Zebid ve Tihâme bölgesi hariç Yemen Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış oldu.⁶¹ II. Selim zamanında bölgede Mutahhar'ın direnişi devam etmekteydi. Bunun üzerine Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa komutasındaki kuvvetler Mutahhar'ı itaate mecbur bıraktı. Yemen büyük uğraşlar sonucunda ikinci defa Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. En önemlisi Yemen Beylerbeyliği kurularak huzurun temine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁶²

Yemen, Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olduğu andan itibaren son derece kıymet verilen yerlerden biri olmuştur. Ancak ilk dönemlerinden itibaren bir türlü bölgede asayiş sağlanamamıştır.⁶³ Yemen'deki savaş ve coğrafi ehemmiyeti 1568'de

⁵⁶ Naki, "1574 Tunus Seferi", s. 141-142.

⁵⁷ Serap Sert, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, C.IX, S.18, 2016, s. 122.

⁵⁸ "San'a, Osmanlı Devleti'nin Yemen hâkimiyeti süresince Yemen vilâyetinin merkez sancağı oldu." bk: Mustafa L. Bilge, "San'a", *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s. 89.

⁵⁹ "Yemen'in Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından Zebid, Osmanlı garnizonunun ana üssü haline geldi. Kalesi yenilendi." bk: Cengiz Tomar, "Zebid", *DİA*, C.XLIV, İstanbul 2013, s.166.

⁶⁰ Reyhan Şahin Allahverdi, "Yemen Tarihi Çalışmalarında "Fetih ve Fatihe" Bakış", *I. Uluslararası Osmanlı'nın I. Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu*, Uşak 2015, s. 96.

⁶¹ İdris Bostan, "Yemen", *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, s. 408.

⁶² Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s. 8.

⁶³ Durmuş Akalın, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tefik Paşa (1848-1851)", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. V, S.1, 2015, s. 17.

Sokollu'nun Süveyş'i⁶⁴ Akdeniz'e bağlayan bir kanal inşasını emretmesine yol açtı. Böyle bir proje hem Akdeniz'den Kızıldeniz'e doğrudan doğruya gemi, asker ve harp malzemesi sevkini, hem de Süveyş'teki tersaneye süratle ikmal yapılmasını mümkün kılacaktı. Bu gerek Yemen'deki savaşta gerek Portekizlilerle devam etmekte olan çarpışmalarda Osmanlıların işine yarayacaktı. Fakat ne bu plan ne de 1569'da gündeme gelen benzeri bir proje gerçekleşebildi.⁶⁵

1.1.5. Don-Volga Kanalı Projesi ve Astarhan Seferi

II. Selim'in saltanatı boyunca fiili olarak neredeyse tüm işlerini halleden Sokullu Mehmet Paşa, Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde etkili bir politika oluşturması için ve Orta Asya'ya doğru Rus ilerleyişini durdurmak maksadıyla Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme ve Rusları Astarhan'dan çıkarma kararı aldı.⁶⁶ II. Selim bu projeyi yürütmesi için Kefe Beyi Kasım'ı görevlendirdi. Türk kuvvetleri ve teknisyenleri, 1569 yılı ilkbaharında Don-Volga yöresine giderek kanal açmak için gerekli çalışmalara başladılar. Ancak çalışma alanında tahmin edilenden daha fazla güçlüklerle karşılaşıldı.⁶⁷ Karadeniz bölgesi, Kafkaslar bölgesi ve Türkistan'ın güvenliği öte yandan Türk hanlıkları ile iş birliği içerisinde, Türk hakimiyeti temelli gerçekleştirmek için planlanan proje ne yazık ki teknik yetersizlik ve plansızlık nedeniyle gerçekleştirilemedi.⁶⁸

1.1.6. Sumatra'ya Düzenlenen Deniz Seferleri

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan yolunu keşfeden Portekizliler, gelişmiş gemileri ve ateşli silahlarıyla Yemen kıyılarından Sumatra'ya kadar olan sahillerin stratejik mevkilerine, Hindistan'dan Basra Körfezi ile Kızıldeniz ve Doğu Afrika limanlarına yolcu ve baharat taşıyan gemilere saldırıp zarar vermişlerdi. Çoğu Müslüman olan Asya halkları Osmanlı padişahlarından yardım istemek

⁶⁴ Mustafa L. Bilge, "Süveyş", C.XXXVIII, İstanbul 2010, s. 186-187.

⁶⁵ Colin İmber, Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, 78.

⁶⁶ "Rusların Astarhan'a kadar inmeleri, Orta Asya Müslümanlarının Hazar'ın kuzeyinden İstanbul ile münasebetlerini kesmiş ve hac için Mekke'ye gitmelerini tamamen imkânsız hale getirmişti. Bunun üzerine Müslüman halk İstanbul'a mektup ve elçiler göndererek acil yardım istediler. Orta Asya Müslümanlarının şikâyetleri, İslâm âleminin başı olan Osmanlı Devleti'ni bazı tedbirler almaya sevk etti." Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", DİA, C.III, İstanbul 1991, s. 505.

⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, IV -X V III. Yüz Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri, TTK Basımevi, Ankara 1972, s. 238-239.

⁶⁸ Remzi Kılıç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Siyaseti", III. Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, C. I, Trabzon, 2006, s. 113.; İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.II, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 380.

durumunda kalmışlardı.⁶⁹ Nitekim bir Açe⁷⁰ heyeti Kanunî Sultan Süleyman Sigetvar Seferindeyken İstanbul'a yardım istemek için gönderilmişlerdi. Osmanlı sultanının seferde vefatı üzerine II. Selim'e biatlarını sundular ve Portekiz saldırılarına karşı Osmanlılarla bir savunma antlaşması imzaladılar (1567).⁷¹

II. Selim yapılan antlaşma neticesinde Açe'ye yardım götürülmesi için Kurdoğlu Hızır (Hayreddin) Reis'i⁷² vazifelendirdi. Açe Sultanlığına gönderilmesi emredilen yardımlar yola çıkacağı esnada⁷³ Yemen meselesinin büyümesi, donanmanın seferinin bir yıl ertelenmesine sebep oldu. Bir süre sonra planlanan yardımlar Açe'ye ulaştığı zaman donanmada bulunan Türk askerî ve teknik elemanlar Sumatra Adasına tophaneler, kılıçhaneler kurup askerî yapıları da güçlendirildiler.⁷⁴

1.1.7. Lehistan Krallık Seçimine Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi ve Fransa'ya İmtiyazât (Kapitülasyon) Verilmesi

II. Selim devrinde bir diğer mühim mesele ise Lehistan Kralı⁷⁵ II. Sigmund'un ölümü ile (1572), Polonya tahtı üzerinde ayrışmalar yaşanmış ve Ruslar tarafından Lehistan'a asker sevk edilmesi sonucunda ortaya çıkan durumdu. Sokullu Mehmet Paşa ve Divân-ı Hümayûn bu müdahale karşısında harekete geçti.⁷⁶ Çünkü Sokullu Mehmet Paşa, Rus taraftarı bir kralın Lehistan tahtına geçince Osmanlı devleti aleyhine bir durum yaşanacağını tahmin ettiğinden; Diet meclisi kabul ederse yabancı bir prensin kral tayinini istiyordu. "*Osmanlı devleti ve Fransa bu konuda anlaşarak Henri de Valois 'nun kral tayinini sağladı (Nisan 1573). Fakat Fransız kralı IX. Charles 'ın ölümü üzerine*

⁶⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. XVIII.

⁷⁰ "XV. yüzyıl boyunca Sumatra'nın kuzeydoğu bölgesi altın, kereste ve karabiber yönünden çok zengindi ve adanın dışı açılan penceresini teşkil ediyordu. Ancak Portekizlilerin 1511'de Malaka'yı zapt etmesinin ardından Paşa Limanı ticarî bakımdan önemini kaybetti ve yerini adanın kuzey ucundaki Açe Limanı (Benderaçe) aldı. Daha önce önemsiz bir yer olan Açe Limanı Müslüman tüccarlar için önemli bir sığınak ve ilk sultanı Ali Mugâyet Şah döneminde (1514-1530) bağımsız bir sultanlık oldu." bk: İsmail Hakkı Göksoy, "Sumatra", *DİA*, C.XXXVII, İstanbul 2009, s. 524-526.

⁷¹ Numan Kurtulmuş, "Açe", *DİA*, C.I, İstanbul 1998, s. 330.

⁷² "Akdeniz'de faaliyet gösteren ve Osmanlı donanmasına hizmet eden bir aileden gelir. Babası, Barbaros Hayreddin Paşa'nın önde gelen yedi reisinden biridir." bk: Şerafettin Turan, "Hızır Hayreddin Reis", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 416-417.

⁷³ Dion Priatma, "16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı ve Açe Sultanlığı İlişkileri", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, 2015, s. 29.

⁷⁴ Emine Dingç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri", *Turkish Studies*, Vol.V, S.1, 2010, s. 968.

⁷⁵ "Osmanlıların Lehistan, Leh vilâyeti/memleketi dedikleri Polonya X. yüzyılda Polanlar, Vislanlar, Masovlar (Masowier) ve Horvatlar (Rusça: Lehler / Lechen / Ljachen) gibi Slav ağırlıklı kavimlerin giderek bir araya gelmesi ve ortak değerlerde buluşan bir kitle haline dönüşmesiyle tarih sahnesine çıkmaya başladı." bk: Kemal Beydili, "Polonya (Tarih, Polonya-Osmanlı İlişkileri)", *DİA*, C.XXXIV, İstanbul 2007, s. 309-317.

⁷⁶ Mustafa Tayyip Gökbilgin, "Mehmet Paşa, Muhammet Paşa, Tavi", *İA*, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 601-602.

Henri de Valois Fransa'ya dönüp III. Henri adıyla Fransız tahtına geçti. Osmanlı-Fransız iş birliği, bu defa Erdel prensi Istvan Bathory'nin Lehistan tahtına çıkmasını sağladı. Bu suretle Lehistan hududunda emniyet sağlanmış, Kırım ile iş birliği yapılarak IV. İvan'ın Lehistan'a ilerlemesi ve Habsburg nüfuzu durdurulmuştur."⁷⁷

Ayrıca bu dönemde ilk gerçek Osmanlı kapitülasyonu verilmiştir. 18 Ekim 1569 tarihinde Fransa'ya verilen bu imtiyaz, Kanuni'nin vefatı ardından Sultan II. Selim tahta geçince Kralın, Claude du Bourg'u İstanbul'a işleri düzene koymasına için gönderdiği zaman verilmiştir.⁷⁸

1.1.8. Dönem İçerisinde Meydana Gelen Yangınlar

II. Selim döneminde, toplum hayatına doğrudan etki eden önemli olaylardan birisi de İstanbul'daki büyük yangındır. Osmanlı Devleti'nde yangınları, sonuçları sarsıcı olan tabii afetlerin başında geliyordu. Çünkü yangının maddi sonuçları dışında sonrasında devlet ilâve vergiler koyabiliyordu. Sultan II. Selim'in saltanatının ilk yıllarına tekâmül eden (1569) ilk yangın XVI. asırda görülen en büyük yangınlardan birisiydi. Bu yangın sonucunda birçok ev ve işyeri zarar görmüştü.⁷⁹

Bahsi geçen yangını Selânik-i Mustafa Efendi tarihinde aynen şöyle anlatmıştır: "Ve işbu 976 senesinde İstanbul'da kazâ-i nâgehânî ile bir gice âteş-i azîm olup, ihrâk-ı küllî vâkî oldu. Bir gün bir gice tutuştu. Yahüd taifesünün kârgîr binâları halil olmadı. Hikmet-i İlâhî ilr söyündürmek kasd u sa'y eyledüklerinde mütezayid oldu. Ve Yeniçeri Ağası Ca'fer Ağa hasta bulunmağla Yeniçeri taifesi kendü fa'idelerine çalışup halka hasâret oldu. Ve vüzerây-i izâm hazretleri bi-inâyeti'llâh taâlâ ateş söndürmekle çok zahmet u meşakkat çekdiler. Mehmet Paşa Hazretleri damadı Cafer Ağa mâzul buyurulup, Büyük Mir-âhur Siyavuş Ağa Yeniçeri Ağası oldu..."⁸⁰

Selânikî'nin verdiği bilgiler ışığında göze çarpan olay yeniçerilerin yangın esnasında takındıkları tavır olmuştur. Onların bu tavrı nedeniyle yangın büyümüş ve sonuçları ağır olmuştur. Yeniçerilerin bu davranışlarını Seyyah Busbecq: "Türk askerlerinin yangın çıkmasını istemelerinin bir nedeni var. Söndürmek onların vazifesi olduğu için söylediğim gibi genellikle etrafındaki binaları yıkıyorlar sadece yanan evlerin değil komşu binaların eşyalarını da yağmalıyorlar. Dolayısıyla yağma fırsatı çıksın diye

⁷⁷ İlgürel, "II. Selim ", s. 388.

⁷⁸ Halil İnalçık, "İmtiyazât", *DİA*, C.XXII, İstanbul 2000, s. 248.

⁷⁹ Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 76-77.

⁸⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s.76-77.

evleri sık sık gizlice ateşe verirler. Bunun bir benzeriyle İstanbul'da karşılaştığımı hatırlıyorum. Birçok yerde birden yangın çıkmıştı.”⁸¹ diye yorumlamıştır.

İkinci bir yangın ise 1572 yılında Sultan II. Selim Edirne'de iken Matbah-ı Âmire'de⁸² çıkan yangındır. Gündüz meydana gelen bu yangında saray mutfağında hiçbir nesne kurtarılamamış ayrıca zahireler ziyan olmuştur. Selânikî, Tarih'inde bu olaya uzunca bir yer verdiği gibi bir mısra da yazmıştır: “Yandı kilâr u matbah”.⁸³ Sultan II. Selim döneminde ağır kış ve kuraklığın yanında özellikle İstanbul'da yangınlar da baş gösterince, bütün ülkeyi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş idi.⁸⁴

⁸¹ Ogier Ghislain de Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005, s. 61.

⁸² “Osmanlılar 'da saray mutfağı için kullanılan tabir. Arapça tabh (pişirmek) fiilinin ism-i mekânı olan matbah kelimesi “pişirme işleminin yapıldığı yer” anlamına gelir. Âmire ise resmî bir sıfatı belirler. Böylece tabir Osmanlı saray teşkilâtında önemli bir kurumun adı olarak ortaya çıkmıştır.” bk Arif Bilgin, “Matah-ı Âmire”, *DİA*, İstanbul, C. XXVIII, 2003, s. 115.

⁸³ Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. 90-91.

⁸⁴ Mehmet Demirtaş, “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.IV, S.2, 2004, s. 46.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİ'NİN TARİHÇESİ

2.1. Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Erzurum

2.1.1 Erzurum'a Verilen İsimler ve Erzurum Adının Kökeni

Yüzyıllar boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapan Erzurum, kuruluşundan günümüze değin birden fazla isim değişikliği yaşamıştır. Lakin isim değişikliği yaşanan bölgenin coğrafi sınırları tartışmalıdır. Bu konu hakkında İbrahim Hakkı Konyalı, “Erzurum Kalesi’nde şehrin eski adlarını gösteren kitabenin bize ulaşmadığını bu hususta ismi değişen bölgenin aynı coğrafya içerisinde olup olmadığının ileride aydınlatılacağını belirtmiştir.”⁸⁵ Çok zengin bir kültür birikimine sahip olan Erzurum kadim tarihi boyunca Theodosiopolis, Karannis Karin, Garin, Karana, Karnoikalak, Kalikalâ, Arze, Arzen, Erzen-irûm gibi farklı isimlerle çağrılmıştır.⁸⁶ Erzurum şehrine verilen isimler ve kökenleri hakkındaki kaynakların verdiği bilgiler şöyledir:

Theodosiopolis:⁸⁷ Bizanslılar II. Teodos döneminde (M.S. 408-450) Erzurum şehrinin batı kısmına İran’dan gelebilecek muhtemel saldırıları önlemek için bir kale inşa ettirip buraya Theodosiopolis (Teodos şehri) ismini vermiştir.⁸⁸

⁸⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Erzurum 2011 Serisi, Ankara, 2010, s. 32.

⁸⁶ Osman Gürbüz, “Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, S.46, Erzurum 2016, s. 132.

⁸⁷ “Teodosiopolis: Polis kelimesi: Eski Yunan siyasal ve sosyal yaşamının en karakteristik örgütleniş biçimi polis (çoğulu, poleis) adı verilen kent devletidir. (Yani Teodos’un şehri manasına gelmektedir).” bk Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları*, İstanbul 1998, s. 42.

⁸⁸ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s. 16. “İmparator Theodosius, Karin’de oturan Büyük Patrik’in (Sahak) mektubu üzerine generallerinden Anatolius’u, kale yapmaya uygun bir yer bulmak için bölgeye gönderdi. Uzun bir süre dolaşan Anatolius’u, Karin vilayetinde muhtelif küçük derelerin peyda olduğu bir dağın eteğinde bir yer seçmişti. Fırat Nehri’nin kaynağına yakın bir yerden çıkan bu küçük dereler birleşerek, vücuda getirdikleri bir denize akıyorlardı. Bu su ise, ovayı kaplayan büyük bir bataklık (sazlık) idi. Burada sakin olan ahali hem Fırat Nehri’nin bataklıklarıyla hem de suyun kenarındaki bataklıkta yaşayan çok sayıdaki kuşlar ve onların yumurtalarıyla besleniyorlardı. Bu arazi, oldukça yeşil ve verimli olup, bilhassa ekşi meyveler yetişmekteydi. Etraftaki dağlarda çok sayıda büyük baş hayvan sürüleri bulunmaktaydı. General Anatolius, ovaya hâkim olan o yerde hendek, sur ve kalelerle müstahkem bir şehrin temellerini attı. İmparator’un adını alan ve Doğu Roma İmparatorluğu’nun İran hududu üzerindeki müstahkem bir kalesi-şehri olan Theodosiopolis, böylece kurulmuş oldu.” bk: Savaş Eğilmez, “Karin Bölgesi ve Theodosiopolis’in Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, Erzurum 2007, s.194-195.

Karin: Ermenilerin Karin dedikleri Karaz köyü, XI. asırdan sonra yavaş yavaş ehemmiyetini kaybederek ahalisi Erzurum’a gelmiş ve Ermeniler de buraya yine Karin adını vermişlerdir.⁸⁹ Biraz daha uzunca bir adla bu şehre, Karin mıntıkasının beldesi manasını ifade eden “Karnoi, Kalhak” adı da verildiği bilinmektedir.⁹⁰

Kalikala: Belâzurî’nin kaleme aldığı Fütûh’ul Büldân kitabının içerisinde, “İrminiyye Fetihleri” başlığı altında Arapların, Erzurum ili civarındaki bölgeye “Kâlikala” dediğini görmekteyiz. Yine aynı kitapta 506. maddede, Erzurum’a bu ismin verilmesinin nedenini Belâzurî aynen şöyle izah ediyor: “Râvilerin dediklerine göre zaman zaman Rumların idaresi parçalanmış ve çeşitli beyliklere ayrılmıştır. Ermenyakos bu emirlerden biriydi. O öldükten sonra karısı emir oldu; onun adı Kâli idi. Bu kadın, Kâlikale şehrini yaptırdı ve bu şehre “Kâlikale” adını verdi. Bunu manası “Kâli’nin İhsanı”, hediyesi demektir. El-Belâzurî şunları söyledi: Bu kadın, şehrin kapılarından birisi üzerine resmini yaptırdı. Araplar bu kelimeyi Arapçalaştırarak Kâlikalâ demişlerdir.”⁹¹

Erzen: (Erze, Arze, Arzen, Artze) Erzurum’a verilen isimlerden birisi de Erzen’dir. Bu isim kökünün Yunan veya Roma devrinden eski olduğu ve Anadolu’nun yerli bir diline ait bulunduğu görülmektedir.⁹² Bu adın Hitit devrine kadar çıkan Azzi isminden gelmiş olabileceği de düşünülmektedir.⁹³

Bunun yanı sıra kaynaklar iki yahut üç Erzen’in varlığından söz ediyor. Hatta Evliya Çelebi dört Erzen olduğunu Seyahatnamesinde anlatmıştır: “Devlet-i Âli Osman’da dört “Erzen” şehri vardır. Biri şehr-i Erzen (Birecik kurbünde Kale-i Rum derler) Cezire-i Dicle içedir, ol kadar imar değildir. İkincisi Erzen-i Ahlat’tır kim cümle Tevarih’e musarrah şehr-i azîmdir. Üçüncüsü Erzener-rûm ki, galat-ı meşhuru Erzurûm’dur. Dördüncüsü Erzen-i Erzincan’dır.”⁹⁴ İbrahim Hakkı Konyalı Erzenlerin birbirine karıştırılmaması gerektiğini vurgularken Tarihçe-i Erzurum’da Mehmet Nusret bu konuda: “Eski coğrafyalarda Erzen namıyla üç kasaba beyan ediliyor ki bunlardan

⁸⁹ Beygu, Erzurum Tarihi, s. 16.

⁹⁰ Konyalı, Erzurum Tarihi, s. 32.

⁹¹ El-Belâzurî, *Fütûhu’l Büldân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 278-286.

⁹² Afif Erzen, “Erzen”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 337.

⁹³ Besim Darkot, “Erzurum”, *İA*, C.IV, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1978, s. 341.

⁹⁴ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizin)*, Haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 1376; Gürbüz, “Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei”, *İLTED*, s. 131-143.

birisi “Ahlat” kurbünde, ikincisi Erzurum, üçüncüsü de Şiraz civarında bulunan Erzen’dir.”⁹⁵

Erzen-ir-Rum/Arz-ı Rum/Erzurum:

Yukarıda kısaca zikretmeye çalıştığımız Erzurum’a ait eski isimler zaman içerisinde belli merhalelerden geçerek bugünkü halini almıştır. İsmi bu profile ulaşması hususunda Prof. Dr. Hamit Zübeyr Koşay, “Erzurum adında bulunan *arz* sözünün Arapça yer manası sanılmasının halk iştirakçılığına dayandığını ayrıca *Rum*⁹⁶ sözünün ise genellikle Roma’dan alınan yer manası taşıdığını belirtiyor. (Bilâd-ı Rum, Rumeli gibi) Erzurum’un Erzeni-Rum veya Azzi Rum’dan neşet etmiş olabileceğini belirtirken Erzurum ve çevresinde hüküm süren Azzi Beyliği ve Karaz⁹⁷ Kültürünün de Erzurum isminde saklı olabileceğini de ekliyor.”⁹⁸ Yine Prof. Dr. Hamit Zübeyr Koşay, bu durumu destekler nitelikte ilk Erzurum’un Karazlılar tarafından kurulduğunu ve Erzurum adının bizzat bunu teyit ettiğini de belirtiyor.⁹⁹

İbrahim Hakkı Konyalı ise söz konusu durum hakkında: “Erzurum kelimesinin *Rum’un en yüksek yeri*” manasına geldiğini yahut *Romalıların Hisarı* anlamına gelen *Art Romonorum*’dan kısaltılarak türetildiğini belirtiyor.¹⁰⁰

2.1.2. Erzurum Şehrini Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Kıtalar arasında en yüksek rakımda yer alan Asya kıtasının ortalaması 1010 m iken Türkiye’nin ortalaması 1132 metredir. Konum itibarıyla düşünüldüğü zaman

⁹⁵ Mehmed Nusret Son , *Tarihçe-i Erzurûm*, Erzurum 2011 Serisi, Ankara 2010, s.38.

⁹⁶ “Roma ve Bizans imparatorluklarına delâlet eden bir tâbir olup, bazen Romalılar Devleti için, bazen da Bizanslılar için kullanılmıştır. Orta Asya ’da bu tabir Roma Devleti manasına gelmektedir. Eski Türk abidelerinde geçen purum (Romalılar) kelimesinin Part dilindeki şekli olup, buradan Soğdca’ya geçmiş ve daha sonra Pehlevi dilinde hrom şeklini almıştır.” bk Franz Babinger, “Rum-Rûm”, *İA*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 766. “Rum, Artuklu, Saltuklu, Mengücekli ve Selçuklu yazıtlarında çok rastlanan bir kavramdır. Muhtemelen eski Romalıların ülkesini, yani Fırat nehrinin batısını kastetmiştir. Bununla birlikte Arz-ı Rum veya Erzen ür-Rum (Erzurum) ifadesinden de anlıyoruz ki Erzurum da Rum diyarından sayılıyordu. Rum bir coğrafya adı olarak, etnik bir özellik taşımaz. Rumî, Rum ülkesinin insanı olarak, mesela Mevlâna Calâleddin Rumî’de, Rum asıllı olduğunun anlaşılması gerekir.” bk Tuncer Baykara, “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 225.

⁹⁷ “Erzurum’un 16.km. Kuzeybatısında, Ilıca’nın 3 km. Kuzeyinde tarih öncesi bir höyüktür.” Daha fazla bilgi için bk: Hamit Zübeyr Koşay- Kemal Turfan, “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten*, CXXIII, S.91, s. 349-413.

⁹⁸ Hamit Zübeyr Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984, s. 35.

⁹⁹ Koşay- Turfan, “Karaz Kazısı Raporu”, s. 350.

¹⁰⁰ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s. 47.

Anadolu bu hâliyle Dünya'nın kalesi, Erzurum ise 2000 metre rakımıyla bu kalenin zirve noktasıdır.¹⁰¹

Erzurum, matematiksel konum olarak, yaklaşık 40° Kuzey Paraleli ile 41° Doğu Meridyeni üzerinde bulunmaktadır. Coğrafi konumun baş meridyene uzaklığı hemen hemen 3565.4 kilometre ve Ekvatora uzaklığı ise 4436.2 kilometre kadardır. Bu konum itibarıyla Erzurum Kuzey Kutup noktasına göre Ekvator'a daha yakın olmakla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi dünyanın en yüksek kurulmuş birkaç kenti arasındadır.¹⁰²

Anadolu'da ne büyük ovalar ne de büyük nehirler vardır. Ancak hayli uzun yüksek dağ sıraları, onun coğrafi bakımdan küçük birimlere ayrılmasına sebep olmuştur. Ovalar, vadiler ve küçük havzalar Anadolu bütününde pek çok ayrı parçalar halindedir.¹⁰³ Bu ovaların en önemlilerinden biri olan Erzurum Ovası, Anadolu'nun en yüksek oluşmuş, 825 km 2'lik alanı ile en geniş alanlı ovasıdır.¹⁰⁴ Ova, Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde yer alan Erzurum-Kars bölümünün batı ucunu işgal eder. Ovanın kuzeyini Doğu Karadeniz bölümünün iç kısımları, güneyini de Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümleri çevreler.¹⁰⁵

Yine üç denize dökülmekte olan Aras, Fırat ve Çoruh gibi akarsular kaynaklarını Erzurum Bölgesi'nden almaktadır. Her üç nehir boyundaki vadilerde büyük kültür ve medeniyet hamleleri vücuda gelmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Erzurum stratejik bir konum olmasının

¹⁰¹ Yavuz Günaşdı, "Erzurum Kalesi Kazısı", *International Symposium on East Anatolia— South Caucasus Cultures: Proceedings*, C. II, 2015, s. 343.

¹⁰² Hayati Doğanay, "Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, s. 243-244.

¹⁰³ Alperen Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2014, s. 59.

¹⁰⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş: Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, C.I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 11.

¹⁰⁵ Ahmet Necdet Sözer, *Erzurum Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1970, s. 2.

¹⁰⁶ Enver Konukçu, "Katakalon Kekaumenos'dan Saltuklular'a Theodosiopolis" *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1995, s. 57.

yanında, önemli yollar üzerinde bulunan tarihi İpek Yolu¹⁰⁷ ticaretinin de durak yerlerinden biri olmuştur. ¹⁰⁸

Erzurum şehri ve yakın çevresinin iklimi ise, denizlere uzaklık, yükseklik, dağların uzanış durumları gibi iklim faktörleri ve diğer nedenlerle, özellikle sıcaklık ve yağış şartları yönünden, çok belirgin şekilde etkilenir. Denizlere uzaklık ve yüksekliğin bir sonucu olarak Erzurum ve çevresi, kıyı bölgelerine göre daha şiddetli karasallık değerleri göstermektedir. Bu aşırı karasallık sebebiyle Erzurum ilinde tarım kültürüne elverişli arazi sayısı pek fazla değildir. Ayrıca ilde, otlaklar geniş yer tutar. Otlakların genişliği hem bölge ve hem de Erzurum ilinde, hayvancılığın temel geçim kaynaklarının başında gelmesine yol açmaktadır. İl arazisi içerisinde ormanlar ise pek fazla yer tutmaz ve %50'den fazlası ekonomik açıdan verimsiz çalılık ve fundalıklardan meydana gelen orman arazisi, il arazisinin %9'unu oluşturur. ¹⁰⁹

2.1.3. Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Erzurum Tarihçesi

Erzurum Ovası'nda ilk yerleşmelerin tarihi, M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzanmaktadır. ¹¹⁰ O tarihten bu yana ova, çeşitli kavimlerin istilâsına ve dolayısıyla iskânına sahne olmuştur. Bu husustaki bilgilerimizin kaynağını, Erzurum ovasında yer alan ve kazılarla ön tarihe ait zengin malzeme veren Karaz¹¹¹, Pulur¹¹² ve Tufanç höyükleri teşkil etmektedir. ¹¹³

¹⁰⁷ “Orta Çağ'da doğu ile batıyı birleştiren dünya ticareti, Çin'den başlayarak bütün Asya'yı boydan boya geçip, Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yolu olan “İpek Yolu” ile yapılmaktaydı. İpek Yolu, adını ilk defa 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand Freiherr Von Richthofen kullanmıştır. Çin ile Anadolu ve Avrupa arasında yapılan bu ticaretin ana metaını ipek teşkil ettiğinden bu yola “İpek Yolu” adı verilmiştir.” bk: Gökçe Günel, “İpek Yolu ve Anadolu Kervan yolları”, *Türk Yurdu*, S.342, Şubat/2016, s. 85-86; Nebi Bozkurt, “İpek Yolu”, *DİA*, C.XXII, İstanbul 2000, s. 369-373.; M. Kemal Özergin, “İpek Yolu”, *Boğaziçi Dergisi*, S.39, İstanbul 1985, s. 15-19.

¹⁰⁸ Bilgehan Pamuk, “İpek Yolu Ticareti ve Erzurum”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, S.2, Aralık/2007, s. 126-127.

¹⁰⁹ Doğanay, “Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri”, s. 318-319.

¹¹⁰ A. Semih Güneri, “Erzurum I, Son Tunç Erken Demir Çağı Yerleşmeleri”, *Anadolu & Avrasya Enstitüsü Arkeoloji*, İzmir, 2008, s. 7.; Antonio “Sagona, Excavations at Sos Hoyuk, 1998 To 2000: Fifth Preliminary Report” *Anaesthetists (ANES)*, S.37, Australia, 2000, s. 56-127.; Antonio Sagona, “Sos Höyük: An Ancient Settlement Near Erzurum”, *Geçmişten Geleceğe Armağan/ A Gift From The Past To The Future*, s. 42-49.

¹¹¹ Hamit Zübeyr Koşay, “Karaz Sondajı”, *III. Türk Tarih Kongresi*, TTK Basımevi, Ankara, 1948, s. 65-169. Yavuz Günaşdı, “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.19, Ankara 2016, s. 113-135.

¹¹² “Pulur Erzurum'un kuş uçuşu 15 kilometre, şosedan gidildiği takdirde 20 kilometre güney batısında, kendi adıyla adlandırılan bir çayın sağ kıyısında ve ovoidan 17 metre yükseklikte bir höyüğe yaslanan köydür.” bk Hamit Zübeyr Koşay-Hermann Vary, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, TTK Basımevi, Ankara 1964.

¹¹³ Ahmet Necdet Sözer, “Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.22-23, 1964, s. 206.

Roma İmparatoru II. Theodosius zamanında Doğu Roma'nın doğudaki Generali Anatolius tarafından Kafkasya'dan ve Sasaniler'den gelmesi muhtemel saldırılara karşı Erzurum ve çevresinde imar faaliyetleri yapılmış, ovanın batısında ve doğusunda, az yükseltili dağlara yakın mevkilere kale inşa edilmiş ve 415 yılından sonra, şimdiki şehrin yerinde etrafını surlarla çevirttiği yere Theodosiopolis ismi verilmiştir.¹¹⁴ Theodosiopolis stratejik bir mahal olduğu için Doğu'da kendilerini Ahamenidlerin varisi olarak gören Sasanilerin tehdidi altında kalmış ve şehir 502 yılında Sasanilerin eline geçmiştir.¹¹⁵ Şehir bir müddet sonra tekrar Roma'nın egemenliği altına girdiyse de bu yıkıcı savaş sonrasın da İslam orduları da kuzeye doğru yönelerek Theodosiopolis'in kapısına dayanmıştı.¹¹⁶ Üçüncü İslâm Halifesi Hz. Osman b. Affan tarafından İrmîniyye¹¹⁷ fetihleri ile görevlendirilen cesur kumandan Habîb bin Mesleme¹¹⁸ çok geçmeden Bizans'a karşı zafer kazanarak Arapların Kalikala ismini verdikleri Theodosiopolis ve civarını ele geçirdi (655). Erzurum, yaklaşık olarak 30 yıl Emevilerin idaresinde kaldıktan sonra Bizans İmparatoru II. Justinianos'un Anadolu'ya yaptığı seferler neticesinde tekrar Bizans hakimiyeti altına girdi (686-690). Fakat 700 senesinde halife Abdal-Malik'in oğlu Abdullah elden çıkan toprakların bir kısmını ve bu arada bu şehri de geri almaya muvaffak oldu.¹¹⁹

750 yılında, İslâm dünyasında Abbasiler Emevileri saf dışı bırakarak hakimiyeti ele geçirdi.¹²⁰ Abbasîlerin hilâfeti zamanında Anadolu'daki gazalara daha fazla önem verilmiştir. Müslümanların elinde bulunan Anadolu topraklarına, Horasan ordusundan ve Mâverâünnehir'den getirilen Türk birlikleri yerleştirilirken Türk birliklerinin bir kısmı da

¹¹⁴ Ömer Subaşı, "Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Vol.5/3, Summer/2010, s. 1829-1830.

¹¹⁵ Ali Aktan, "Tarih İçinde Erzurum'un Yeri ve Önemi", (Erciyes Üniversitesi Türk Kültür ve Siyasi Tarihi İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu 30 Nisan 1992'de bildiri olarak sunulmuştur.) *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1994, s. 53-54.

¹¹⁶ Subaşı, "Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri", s. 1834.

¹¹⁷ "Ermeniyye- İrmeniyye Emevîler devrinde El cezire eyaletine tâbi bir âmillik iken, sonraları bu eyaletten tefrik ile, doğruca hilâfet merkezine bağlanan bir vilâyete ve bu bölgeye Araplarca verilmiş olan isimdir." Bkz: Mükrimin Halil Yinanç, "Ermeniyye", *İA*, Millî Eğitim Basımevi İstanbul 1978, s. 317-326.

¹¹⁸ "Hz. Osman döneminde Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Doğu Anadolu'ya gönderilen Habîb Bizans kuvvetlerine karşı başarılı oldu. Kâlîkalâ'yı (Erzurum) emanla alıp birçok şehir ve kasabayı haraca bağladıktan sonra Suriye'ye döndü (25/645-46)." bk: Asri Çubukçu, "Habîb b. Mesleme", *DİA*, C.XIV, İstanbul 1996, s. 374.

¹¹⁹ Mükrimin Halil Yinanç, "Erzurum", *İA*, C.IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 346.

¹²⁰ "Bu yılın Rebiyülevvel ayında Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'a halife olarak bey'at edildi, Rebiyülahir'in on üçünde veya Cemaziyülevvel'de bey'at edildiğine dair rivayetler de vardır." bk İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C.V, Bahar Yayınları, İstanbul 1990, s. 334.

Kalikala (Erzurum) gibi sınır şehirlerine yerleştirildi.¹²¹ Kalikala 751 ve 755 yılında önce Ermeniler daha sonra Bizans tarafından ele geçirildi. Abbasî halifesi El- Mansur döneminde tekrar geri alınan Kalikala, yeniden imar ve iskân edildi.¹²² VIII. Yüzyılın sonlarına doğru Bizans ordusu Kalikala'yı kuşattı lakin mevsim şartlarının elverişsizliği sebebiyle Bizans ordusu şehri ele geçiremeden oradan ayrıldı. Abbasi halifesi El-Mutasım Doğu Anadolu'nun gözde kalesi ve şehri Kalikala'ya yardım gönderip surları muhasaralara dayanıklı hale getirdi.¹²³

Halife Osman döneminde Theodosiopolis ve çevresinde yoğunlaşan akınlar sırasında İslamiyet ile tanışan bölge gerek Emeviler gerekse Abbasiler döneminde yoğun bir şekilde Arap-Bizans mücadelesine sahne olmuş, sınır mücadelesi uzun süre devam etmiş ve 300 yıl kadar Müslümanların serhat ve gaza şehri olan ve birçok İslam âlimi ve şair yetiştiren Kalikala, yaşanan bu olaylardan sonra 949 yılında Bizans hâkimiyetine geçti ve Selçukluların fethine kadar yaklaşık 130 yıl bir thema¹²⁴ merkezi olarak Bizans idaresinde kaldı.¹²⁵

Bizanslılar XI. yüzyılda Müslümanlara karşı saldırılara geçerek güneyde Suriye'ye ve güneydoğuda Diyarbakır'a doğru istilalarını genişleterek Doğuda ise Erzurum'u işgal edip Azerbaycan'a kadar ilerlediler. Ancak bu sıralarda başlayan Selçuklu akınları ve Türkmen göçleri nedeniyle Türklerle Bizanslılar arasında uzun yıllar sürecek ve Anadolu'nun kaderini değiştirecek olan çatışmalar başlamış oluyordu.

Çağrı Bey yeni bir yurt aramak amacıyla 1016-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya düzenlediği keşif seferinden sonra Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler, Gazneli kuvvetlerinin takibinden kaçarak Anadolu'ya girmişler ve ağır kayıplar vermelerine rağmen Azerbaycan'a, Bizans topraklarına ve Diyarbakır yöresine kadar yayılmışlardır.¹²⁶ Bu ilk seferinden ardından Türkmenler 1038,1044,1048 ve 1054 yıllarında gerçekleştirdikleri akınlarla büyük kitleler hâlinde Doğu Anadolu'ya

¹²¹ Erol Kürkçüoğlu, *Orta Çağ'da Erzurum: V-XV. Yüzyıllar*, Güneş Vakfı Yayınları, 2007, s.58.

¹²² İbnü'l Esir, *Fi't-Târih*, C.V, s. 397.; El-Belâzurî, *Fütûh 'ul Büldân*, s.285-286.

¹²³ Savaş Eğilmez, *Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar Erzurum*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 55.

¹²⁴ "Herakleios'un temelini attığı bu sistem Orta Çağ Bizans Devleti'nin bel kemiğidir. Aslında *thema*, askerî birlik veya ordu demektir. Fakat burada askerî birliklerin yerleştirildiği iskân sahasına verilen isim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 2011.; Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askeri Ve Siyasi Durumu", *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 1-15.

¹²⁵ Subaşı, "Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis Ve Çevresindeki Faaliyetleri", s. 1840.

¹²⁶ Urfalı Mateos Vekayinâmesi, s. 48-49.

girdiler.¹²⁷ Bu akınların ardından 1055 yılında Türkistan'dan gelen bir Türkmen kitlesi Erzurum ve Bayburt civarını ele geçirdi.¹²⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci sultanı Alparslan zamanında gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi'nin¹²⁹ Türkler tarafından kazanılmasının ardından (26 Ağustos 1071) Sultan Alparslan, Saltuk, Artuk, Mengüçük, Çavlı, Danişment ve Çavuldur gibi emirlerini Anadolu'ya göndererek fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri şehir ve kasabaları kendilerine iktâ edeceğini bildirmiştir.¹³⁰ Böylece Malazgirt Zaferinden bir müddet sonra Erzurum'da Saltuklu hâkimiyeti başlamış ve bu beylik zamanında imar ve iskân faaliyetleri şehri mamur kılmıştı.

Saltuklular, Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliğidir. Erzurum, Pasinler, Tercan, İspir, Oltu, Tortum, Micingerd, Bayburt ve civarında 1071-1202 yılları arasında hüküm süren Saltukların başkenti Erzurum idi.¹³¹ Erzurum ve çevresini Türkleştiren Saltuklular'ın kurucusu Emir Saltuk'tu.¹³² Saltuklular, Doğu Anadolu bölgesinde hüküm sürdükleri süre içerisinde mevcut kaleleri onararak kullanmışlar ve cami, türbe, hamam, kervansaray gibi önemli yapılar inşa etmişlerdir. Bizans ve daha önceki dönemlere ait olan Erzurum, Hasankale, Tortum, İspir, Oltu, Avnik, Micingerd, Zivin, Tercan, Kars ve Bayburt kalelerinde birtakım değişiklikler

¹²⁷ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma Ve Geliştirme Vakfı, Ankara 1992, s. 9.

¹²⁸ bk "Tuğrul Bey'in üç bölüme ayırdığı ve doğuya sevk ettiği Selçuklu kuvvetlerinin bir kısmı Kuzey Kafkaslara, batıda Canik ormanlarından güneyde, Tercan, Hanzit ve Erzincan'a doğru ilerlerken , bir kısmı da Oltu yörelerinden geçip Çoruh ırmağı vadisinin ötesindeki memleketler üzerlerine akınlar gerçekleştirirken ,Malazgirt muhasarasını kaldırmasının ardından sultan Tuğrul da diğer bir kısım askerin başına geçip Kars şehrinde vali Gaik ile savaşan ve Bizans ordularını tabir yerindeyse yok eden Selçuklu grubuyla birleşip, Kars'ı kuşatıp Pasin ovasından Erzurum yaylasına kadar ilerledi." Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara,1995, s. 37.; Işın Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler- Bildiriler – İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.14.

¹²⁹ Osman Turan, "Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", *Türk Yurdu*, C.XLIX, S.276/Ağustos, Ankara 1959, s. 2.

¹³⁰ Osman Çetin, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", *Türkler*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 262

¹³¹ Ali Öngöl, "Saltuklular", *Türkler*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 461.

¹³² Süleyman Tülüçü, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, İstanbul 1986, s. 317.

yapmışlardır. Ayrıca Kale Camii,¹³³ Tepsi Minare,¹³⁴ ve Ulucami¹³⁵ Saltuklardan zamanımıza intikal eden başlıca mimari eserlerdir.¹³⁶

Saltuklular'ın ardından Erzurum'a egemen olan bir diğer Türk hanedanlığı Anadolu Selçuklularıdır. O tarihlerde Anadolu Selçuklu hükümdarı olan Rükneddin Süleyman'ın Gürcistan Seferi sırasında Saltuklu Beyliği'ne son verip Erzurum ve civarını Mugisüddin Tuğrul Şah'a vermesi ile başlayan dönem çeşitli karmaşalar içerisinde geçti. Mugisüddin Tuğrul'un üç yıl süren hâkimiyeti ardından yerine oğlu Rükneddin Cihanşah¹³⁷ Erzurum'da melik oldu. Cihanşah, Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Alâeddin Keykubad'ın izni olmaksızın aldığı kararlar alıyor ve Hâzremşah Sultanı Celaledin ile gizli ilişkiler içerisine girip başına buyruk hareket ediyordu. Bu hareketlerinin neticesinde, Sultan Alâeddin Keykubat 1230 tarihinde Erzurum'a bir sefer düzenleyerek Erzurum'u ele geçirmiştir.¹³⁸ Bu olay sonrasında Erzurum, Anadolu Selçuklu Devleti egemenliğine girmiştir.¹³⁹

Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat Erzurum seferi öncesinde Harzemşahlar üzerine savaş ilan edip Yassıçemen'de onları mağlup ederek, devleti dolayısıyla Erzurum'u Moğollar gibi ciddi bir düşman ile sınırdaş hale getirmişti. Fakat sultan bu yükselen Moğol tehdidinin Erzurum'a ve Anadolu üzerine zarar vereceğini düşünmüş olacak ki Erzurum'a kuvvetli bir garnizon yerleştirmiş ve şehrin içini de bol silah ve erzak ile doldurmuş lakin kendisinden sonra tahta geçen oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında¹⁴⁰ bu hazırlıklar yok yere heba edilmişti. Erzurum bu dönemde oldukça yıpranmış bir durumdaydı.

¹³³ "Saltuklu Emiri Ebü'l-Muzaffer dönemine (1189-1197) ait olduğu kabul edilen mescit, İç Kale'nin güney duvarında yarım silindir bir burca bitişik olarak inşa edilmiştir." bk: Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kale Mescidi", *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, s. 43.

¹³⁴ "İç Kalenin güneybatı köşesinde, mescidin yakınında Tepsi Minare olarak da adlandırılan minare yer almaktadır" bk: Haldun Özkan, *Saltuklu Mimarisi*, Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları Araştırmalar Serisi, Erzurum 2016, s. 92.

¹³⁵ "Erzurum şehir merkezinde Tebriz Kapı Semtinde bulunmaktadır. Atabey Camii olarak da bilinir." bk: Özkan, *Saltuklu Mimarisi*, s. 98.

¹³⁶ N. Çiçek Akçıl, "Saltuklular (Mimarî)", *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s. 56.

¹³⁷ İbn Bibi, *El Evâmirü'l- Ala'îyye Fi'l- Umurü'l-Ala'îyye*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 416-417.

¹³⁸ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)*, Çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s. 163.

¹³⁹ İbn Bibi, Erzurum'un Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğine girişini de şu sözlerle ifade etmiştir: "Allah'ın yardımında olan muzaffer çetrimiz ki, Müslümanlığın kalp noktası ve insanlığın göz bebeğidir, Tanrının lütf ve ihsaniyle Erzurum'a kuruldu. Erzurum otuz beş parça kalesi ile saltanat divanımızın tasarrufuna geçti." İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s. 164.

¹⁴⁰ "II. Gıyaseddin Keyhusrev dönemi (1237-1246), ülkenin önce iç, daha sonra da dış tehlikeler ile savaşması ile geçti." bk Baykara, *Türkiye Selçukluları Döneminde Konya*, s. 29.

Bu problemlı dönemde 1242 yılında Baycu Noyan  nderliğindeki Moğollar, Anadolu'nun kilidi sayılan Erzurum  zerine harekete geçip uzun mücadelelerin ardından Erzurum'a girip yüzyıllar boyunca adından söz ettirecek bir katliama yol açtılar. ¹⁴¹1243 yılında Moğol tabiiyetine giren Türkiye Selçuklu Devleti, 1258 yılında Azerbaycan merkezli İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra İlhanlılara tâbi bir duruma geldi. Erzurum, Moğol istilâsından en olumsuz etkilenen şehirlerin başında gelmesine rağmen İlhanlı Devleti kurulana kadarki zamanda toparlanmış; İlhanlı döneminde ağır vergilere, sosyal karışıklılıklara, askerî harekâtlardan kaynaklanan zararlara ve kıtallere rağmen ticarî faaliyetler kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. ¹⁴²

Gazan Han döneminde İslamlaşan İlhanlı yönetimi, idaresi altındaki Erzurum'da imar ve iskân çalışmalarına çok büyük önem vermiştir. Ayrıca Erzurum'a egemen oldukları süre zarfında birçok önemli mimari eserde inşa etmişlerdir. Bu eserlerin en önemlilerinden biri İlhanlılara aidiyeti hala tartışılmalı ¹⁴³ olan ifte Minareli (Hatuniye) ¹⁴⁴ Medresedir. Diğer bir mühim eser ise İlhanlı hükümdarı Olcayto H n zamanında Erzurum valiliği yapan Cem lettin Hoca Yakut Gazani tarafından Gazan H n ve eşi Horasanlı Bolugan Hatun adına 1310 yılında yaptırılan Yakutiye ¹⁴⁵ Medresesi'dir.

¹⁴¹ İbn Bibi bu zulmü detaylı bir biçimde aktarmıştır. bk İbn Bibi, *El Evâmirü'l- Ala'ıyye Fi'l- Umûri'l- Ala'ıyye* C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, ev. Mürsel  zt rk, Ankara,1996, s. 63-64; “Moğollar yağma ve tahripten sonra Erzurum'u yakıp surlarını yıktılar. Şehirdeki bütün binalar gibi manastırları ve kiliseleri de viraneye çevirdiler. Manastır ve kiliselerde bulunan İncil, Tevrat ve çok sayıdaki değerli kitap yakıldı. Bunlardan ancak bir kısmı Moğol ordusundaki Ermeni ve Gürcü prensleri tarafından kurtarılabildi ve Ermenistan ve Gürcistan'daki kilise ve manastırlara götürüldü.” bk Erkan Göksu, “Erzurum'un Sonbaharı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.4/8, Fall/2009, s. 1286-1297.

¹⁴² “Moğol istilâsı sonrası şehre uğrayan Avrupalı seyyahların verdiği bilgilerden büyük yıkıma uğrayan şehrin kısa sürede toparlandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan 1255 yılında Mengü Han'ı ziyareti dönüşü yolu Erzurum'a düşen Papa'nın elçisi rahip Rubruk, Erzurum'un Türkiye Sultanı'na tâbi güzel bir kent olduğunu söyler. Rubruk'un kaleyi iyi durumda tasvir etmesi, Moğol işgali sırasında ağır hasar gören kalenin onarıldığını göstermektedir.” bk Firdevs  zen, “İlhanlılar Devrinde Erzurum”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.56/2, Ankara, 2016, s.263-272.

¹⁴³ “ zerinde herhangi bir kitabe ve vakfiye bulunmayan, tarihlemesi konusunda üç farklı öneri ileri sürülen Erzurum ifte Minareli Medrese ya da Hatuniye Medresesi'nin yapım tarihi konusunda” bk: Hamza Gündoğdu, “Erzurum ifte Minareli Medrese'nin Son Restorasyonunda Ortaya ıkan Yeni Bulgular” *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, S.10, 36-44. ;Haluk Karamağaralı, “Erzurum'daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.3, Ankara 1971, s. 209-247.

¹⁴⁴ “Hatuniye Medresesi, daha çok “ifte Minareli Medrese” olarak tanınan, Anadolu'nun en büyük medresesidir. Yapı tamamlanamadığı için kitabesi yazılmadan kalmıştır. Dolayısıyla birçok araştırmaya, yapım yılı, banisi, vakfiyesi ve ustalarının kimler olabileceği yönüyle konu olmuştur.” bk Nevin Ayduşlu, “Anadolu'da Tek  rnek: Rölyef Tuğlalı ini Mozaik (Erzurum ifte Minareli Medrese)”, *Ekev Akademisi Dergisi*, S.49,2011(Güz), s.141-151.

¹⁴⁵ Nusret am, “Erzurum Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Vakıflar Dergisi*, S.20, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 289-310. İlhan Akçay, “Yakutiye Medresesi” *Vakıflar Dergisi*, C.VI, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1965, s. 146-152.

Bunlar dışında; Ahî Baba Türbesi¹⁴⁶, Karanlık Kümbet¹⁴⁷, Pasinler ilçesi yakınında bulunan Çobandede Köprüsü¹⁴⁸ ve yine aynı ilçede bulunan ünlü Hasankale ile günümüze ulaşamayan nice eserler, hânlar ve hamamlar yapılmıştır. Ayrıca tüm kale ve surlar yeniden tahkim edilmiştir.

İlhanlı tahtı üzerindeki en büyük rakibi Emir Çoban'ın torunu Çobanlı Şeyh Küçük Hasan'a 1340 yılında mağlup olması üzerine Erzurum'un da dahil olduğu bir kısım kent Çobanlıların eline geçti. 1358 yılında Celâyirli Şeyh Üveys'in Tebriz'i ele geçirmesinin ardından Erzurum Celâyir hakimiyetine girdi.¹⁴⁹ Şehir kısa bir süre için Eretna Bey ve Eretnaoğulları'nın eline geçtiyse de hemen ardından Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasında mücadele sahalarından biri haline gelmiştir. Timur tarafından da tahrip edilen Erzurum, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Han'ın Şah İsmail'e karşı kazandığı Çaldıran Zaferi ardından¹⁵⁰ Diyarbakır Beylerbeyi olan Bıyıklı Mehmet¹⁵¹ Paşa'nın Doğu'da Safeviler üzerine gerçekleştirdiği başarılı seferler sonrası 24 Ekim 1517 ile Ekim 1518/1519 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyetine altına alındığı düşünülmektedir.¹⁵²

*Çatışmalar ve savaşların getirdiği yıpranmışlıklar sebebiyle XVI. yüzyılın başlarında Erzurum, "hâli" ve "harap" durumda idi. Erzurum'un siyasî vaziyeti ise bölünmüşlük arz ediyordu; Tercan ve Mama Hatun'da ümeradan Ahmet Şüregel, Çoban Köprüsü ve Erzurum yöresinde Sevündük Han, Avnik'te Alpağutlu Halil Halife oğlu Yakup Bey hakimdi.*¹⁵³

¹⁴⁶ H. Mustafa Eravcı, "Ahi Baba Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C.I, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014, s. 44-45.

¹⁴⁷ Abdüsselâm Uluçam, "Karanlık Kümbet, *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, s. 462-463.

¹⁴⁸ "Halk arasında Çobandede Köprüsü olarak da anılan yapı, Erzurum'un Pasinler kazası yakınında Bingöl çayı ile Hasankale çayının birleştiği yerde Aras nehri üzerindedir. Erzurum'dan Muş, Erciş, Van yönlerine giden yollar bu köprü üzerinden geçer." bk Semavi Eyice, "Çoban Köprüsü", *DİA*, C.VIII, İstanbul 1993, s. 350-351.

¹⁴⁹ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzurum", s. 269.

¹⁵⁰ Metin Kunt-Hüseyin Gazi Yurdaydın-Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1300-1600)*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul 1988, s. 107-109; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, C.VIII, İstanbul 1993, s. 193-195.

¹⁵¹ "Doğu Anadolu'nun fethinde büyük rol oynayan Osmanlı devlet adamı ve Diyarbakır beylerbeyi" Bu hususta bkz. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmet Paşa" *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s. 116-117.

¹⁵² Dündar Aydın, "Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip İmar, İskân ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.1, Erzurum 1970, 103.

¹⁵³ Enver Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, s. 53.

2.2. Erzurum'un Osmanlı Topraklarına Katılışı ve 1566-1574 Yılları Arası Osmanlı Devleti

2.2.1. Osmanlı Egemenliğinde Erzurum

Erzurum, 24 Ekim 1517 ile Ekim 1518 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyetine altına alındığında 1520 tahririnde Erzurum hoş ve harap ve on iki mahalle olarak gösterilmiştir. Bu mahallelerden üçü kale kapılarının, Tebriz, Erzincan ve Gez kapıları adı ile anılmakla, diğer dokuz mahalle ise her biri birer zaviyenin. Melik Saltuk, Ahi Pir Mahmut Haydari-Hane, Edlu Şeyh Hasan Basri, Ziyad-Oğlu, Hasan Şeyh, Baba-Kulu ve Kılıç-Oğlu adını taşımaktadır. Bu mahallelerin vergi hasılatı 15.000 akçe olarak gösterildikten sonra “hâli ve harab olmağın tımara virülmeyüb dahil-i muhasebe değildir” şeklinde tarif edilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında Erzurum'da imar ve iskân yapıp yapılmadığı bilinmemekle birlikte, şehirde dokuz zaviyenin bulunması ve 1533 yılından evvel kaza merkezinin Erzurum'a nakledilmesi şehrin azda olsa iskân edildiğini göstermektedir.¹⁵⁴

Yavuz Sultan Selim'in ardından Osmanlı Devleti'nin başına geçen Kanuni Sultan Süleyman¹⁵⁵, İranlılar üzerine gerçekleştiği İrakeyn Seferi¹⁵⁶ esnasında Erzurum'un harap durumunu görerek imar emri vermesi üzerine şehrin yeniden eski mamur günlerine geri dönmesini sağlamıştır. Prof. Dr. Arnold Toynbee; “Bizanslılar zamanındaki Erzurum'un stratejik durumu ne ise, Osmanlılar devrinde öyle olmuştur diyerek şehrin yüzyıllardır süregelen ehemmiyetini tekrar kazandığını vurgulamıştır.¹⁵⁷

Kanunî Sultan Süleyman başta İrakeyn Seferi için olmak üzere Erzurum'a dört defa uğramıştır; İlk olarak İrakeyn Seferi esnasında 5 Eylül 1534 yılında Erzurum'da konakladığında burasının son derece harap olduğunu görerek kalesiyle beraber tamirini emretti. “Şehir, hemen hemen tamamen boştu. 27 mahallesinde sadece 21 aile¹⁵⁸ oturmaktaydı. Köyleri de aynı halde idi. Devam eden İran savaşları ve Kızılbaş saldırıları, halkın başka yerlere göç etmesine sebep olmuştu. Kanunî, bunun üzerine vakıflar tesis ederek, vergileri hafifleterek yeni bir demografik politika ile bu bölgenin

¹⁵⁴ Dündar Aydın, “Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip İmar, İskân ve İlk Sakinleri, 104-105.; Bilgehan Pamuk, “Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Belleten*, C.77, S.279, Ankara 2013, s.s. 497-513.

¹⁵⁵ Mustafa Tayyip Gökbilgin, “Süleyman-I”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C.XI, İstanbul 1979, s.150.

¹⁵⁶ Feridun Emecen, “İrakeyn Seferi”, *DİA*, C.XIX, İstanbul 1999, s.116.

¹⁵⁷ Enver Konukçu, “Sınırdaki Erzurum”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C.I, S.6, Erzurum 1993, s. 10.

¹⁵⁸

şenlenmesine çalışmış ve bunu başarmıştır. Başbakanlık Arşivinde bu bölgeye ait 1540 tarihli ve 199 sayılı arazi ve vergi tahrir defterinde (sahife 6) bu bölgeden bahsederken Kızılbaş fetreti zamanında kırk elli yıl miktarı hâli ve harap olup haliyen bu vilâyet Hüdavendigâr hazretlerinin eyyâm-ı saadetlerinde şenlenmeğe yüz tuttuğunu kayıt etmektedir. 1540 tarih ve 205 sayılı defter ise Erzurum livasının Erzurum merkezi, Karaarz (Karaz) Gecik, Cenis, Çermik, Serçeşme, Sogavut, Ovacık, Dumlu ve Tekman nahiyelerinden kurulu olduğunu kaydeder. Aynı deftere göre (sahife 15) Erzurum şehrinin mahallesi şunlardır:

Babı Kân (Kala içinde) Mahallesi Mirza Mehmet Mahallesi

Sergerdan Tepesi Mahallesi

Babı Erzincan (Erzincan Kapısı) Mahallesi

Ahi Ayvad Mahallesi

Tabbagan (Debbağlar) Mahallesi

Yakutiye Mahallesi

Kara Kilise Mahallesi

Babı Tebriz (Tebriz Kapısı) Mahallesi

Haydarhane Mahallesi

Cami-i Kebir (Ulucami) Mahallesi

Mekçe Oğlu Mahallesi

Haşan Şeyh Zaviyesi Mahallesi

Melik Saltuk (Kale içinde) Mahallesi

Edhem Şeyh Mahallesi

Şeyh Bula Mahallesi

Alaca Kilise Mahallesi

Sungur Mahallesi

Selik Mahallesi

Babakulu Zaviyesi Mahallesi

Kalemoğlu Zaviyesi Mahallesi

Haşan Basri Zaviyesi Mahallesi

Kılıç Derviş Zaviyesi Mahallesi

Abbas Derviş Zaviyesi Mahallesi

Mehdi Zaviyesi Mahallesi

*Ak şeyh Zaviyesi Mahallesi”*¹⁵⁹

Kanunî Sultan Süleyman’ın Erzurum’a ikinci gelişi ise İran’a yaptığı ikinci büyük seferi ile olmuştur. Bu sefer esnasında Erzurum İranlılar tarafından yağmalanmış ve Erzurum kalesinde bulunan görevli askerler esir alınmışlardır. Bu durumu *Peçevi*, “*Padişah hazretleri, Ahlat ve Erciş fukarasının başına gelenleri duyunca, hemen bir miktar yeniçeri ile bazı beyleri de Erzurum’un korunması ile görevlendirerek göndermişti. Kış mevsimi erişmiş olduğundan, bu nedenle de kale içinde fazla insan barındırmak imkânı bulunmadığından, İskender Paşa bir kısım askere izin verip yollamıştı. Kalede yalnız komutanlar kalmışlardı; asker ise pek azdı. Bu kadar küçük bir kuvvetle düşmana karşı koymak imkansızdı. Sonuç olarak İslamlar yenildiler. Trabzon, Malatya, Bozok ve Şarki Karahisar beyleri şehit oldular. Biga Sancak Beyi Mahmut Bey, Erzurum’un sağ ve sol garipler ağaları ise tutsak düştüler.*”¹⁶⁰ diye anlatmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman 1554 yılında gerçekleştirdiği üçüncü İran Seferi sebebiyle Erzurum’a uğramış Kağızman’a kadar akınlar yapmış ve son olarak Nahcivan Seferi sonrası (3 Eylül 1554) uğradığı Erzurum’da Tortum, Narman ve Oltu’ya tedbir kuvveti yollayarak bu kaleler ve civarının Osmanlı hakimiyetine alınmasını sağlamıştır.

161

Ayrıca Kanuni bu seferle birlikte Azerbaycan Havalisinde bulunan pek çok Şîî fesat yuvasını tahrik etmiş, Osmanlı ordusunun bu başarısı ve Kanuni’nin kararlı tutumu İran şahını sulh istemek mecburiyetinde bırakmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda taraflar 29 Mayıs 1555’te Amasya Antlaşması’nı imzalamışlardır.¹⁶² Bu antlaşma, yaklaşık kırk yıldır devam eden İran-Osmanlı savaşlarına bir müddet son vereceği gibi Erzurum’un Osmanlı egemenliği altına girmesini sağlayıp¹⁶³ şehrin yeniden yapılanmasına ve toparlanmasına da fırsat tanımıştır.

¹⁵⁹ Mithat Sertoğlu, “XVI. Yüzyılda Erzurum”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. II, S.8, 1968, 76-80.

¹⁶⁰ Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 212.

¹⁶¹ Enver Konukçu, “Tarihte Erzurum”, s. 58.

¹⁶² Mehmet Saray, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 36.

¹⁶³ “Amasya Antlaşması, tam bir antlaşma vasfını taşımamak ve iki hükümdarın karşılıklı dostluk temennilerinden ibaret gibi görünmekle beraber Basra, Bağdat, Şehrizer, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin Safevîlerce tanınması anlamına gelmektedir. Amasya Antlaşması, Şah Tahmasb’ın ölümünden sonra II. İsmail’in tahta geçmesine kadar yaklaşık yirmi beş yıl yürürlükte kalmıştır.” bk Feridun Emecen-İlhan Şahin, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 4-5.

Kanuni Sultan Süleyman İran üzerine gerçekleştirdiği seferinde metruk ve harap bir Erzurum devralıp tahririni yaptıktan sonra¹⁶⁴ kalesini tamir ve tahkim ettirdi.¹⁶⁵ Ayrıca şehir stratejik ve ekonomik önemi nedeniyle şehri imar ve iskân edildi. Takip edilen imar ve iskân politikası sayesinde Erzurum gelişti ve şenlendi. Kanuni Sultan Süleyman bunu şu yolla sağladı: *Bir takım nüfuzlu kişilere, aşiret beylerine, mülki ve askerî emirlere, devlet malı olan emlak ve arazinin bir kısmını bedelsiz bir kısmını da para ile sattı. Böylece bölgede nüfuzlu zengin bir sınıfın ortaya çıkmasına, bunların bu bölgede gelişip güçlenmesine, kök salmalarına öncülük etti. Bu iskân politikası ile Kanuni Doğu'dan gelecek saldırılara karşı şehri kuvvetlendirmeyi amaçlıyordu. Şehrin savunulmasında alınan bir diğer tedbir ise, Erzurum Kalesinde bulunan Yeniçerilere özel bazı haklar ve yetkiler verilmesi oldu. Nöbetli Tımar denilen bu usulde görevleri yalnız askerlik yapmak olan Yeniçeriler Erzurum'da toprak sahibi olarak ziraata başlatıldılar. Erzurum yeniçerileri zamanla askerlikten uzaklaşarak toprağa bağlı güçlü bir sınıfa haline geldiler. Alınan bu önlemler neticesinde Erzurum kısa sürede eski mamur günlerine geri döndü.*¹⁶⁶ Ayrıca Erzurum'da günden güne etki alanını genişleten; Erzurum, Kemah, Bayburt ve yöresini içine alan yeni bir Beylerbeyliği ihdas edilerek Doğu'daki sınır boyları güvenlik altına alınmıştır.

Erzurum Beylerbeyliğinin ihdası hususu ise; yukarıda belirtildiği üzere önceleri Rum Beylerbeyliği 'ne bağlı bulunan şehir daha sonra kendi adıyla anılacak büyük bir beylerbeyliğine dönüştü: Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi sonunda Osmanlı-İran hududu Kağızman¹⁶⁷ ve Tahir geçidine¹⁶⁸ kadar götürüldü. Aynı zamanda bölgeye yeni bir düzen vermek isteyen Kanunî, bin adamı ile birlikte İran'dan iltica eden

¹⁶⁴ "Osmanlılar, bir yörede ilki fethin hemen ardından olmak üzere çeşitli vesilelerle tahrir yaparlardı. Tahriri yapılan bölge devlete ait hale gelirdi." bk: Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 425-429.

¹⁶⁵ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s. 140.

¹⁶⁶ Mehmet Talat Uzunaylalı, "Erzurum, Bin Yıllık Tarihinde En Mamûr Ve En Mesut Günlerini Yaşıyor", *Tarihin Nabızını Tutan Şehir Erzurum*", Erzurum 2011 Serisi, Ankara 2010, s. 68.

¹⁶⁷ "Kağızman, tarihin en eski çağlarından itibaren yerleşim görmüştür. Denizden 1600 m. yükseklikte Kars İline bağlı bir ilçedir Kars il sınırlarında yer alan geçit 2020 Rakımla Kars Kağızman arasındadır. Kars Kağızman arası 63 Km'dir. Yükseltisini Yağlıca Dağından alır." Alparslan Ceylan, "Kağızman'da Tarihi Ve Arkeolojik Araştırmalar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Bahar/2008, s. 73-92.

¹⁶⁸ "Tahir Dağları ve Güzeldere Havzası; Doğu Anadolu'da Ağrı ili sınırları içinde, 39° 52' kuzey enlemi ile 42° 37' Doğu boylamları arasında, Davis'in kareleme sistemine göre B9 karesine girmekte ve bitki coğrafyası açısından da İran-Turan fitocoğrafı bölgesinde bulunmaktadır Bölgenin denizden yüksekliği 1800-2778 metreler arasında değişmektedir. Tahir Geçidi ise bu bölge üzerinde eski Erzurum-Tahran transit karayolu üzerindedir." bk İbrahim Gümüş- Yunus Kaya-Ercan Kaya, "Tahir Dağları (Ağrı) Vegetasyonu Üzerinde Fitoekolojik Araştırmalar", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.V, S.2, 2003, s. 59-74.

Dulkadirli Mehmet Han’a Kemah¹⁶⁹ ve Bayburt¹⁷⁰ sancaklarını vermişti. (1534) Bir sene sonra bu seferden dönülürken, Mehmet Han, Kemah ve Bayburt sancakları *paşa sancağı* olmak üzere, yeni ihdas edilen Erzurum Beylerbeyliği’ne getirildi. Bu beylerbeyliğinin esas çekirdeğini ve *Paşa Sancağını* Kemah ve Bayburt Sancağı teşkil etmesine, bu sebeple beylerbeyi Mehmet Han’ın Bayburt’ta oturmasına ve hatta Erzurum’un ayrı bir sancak olmasına rağmen, beylerbeyliğe Erzurum ismi verilmişti. Erzurum’a bu derece önem verilmesi, buranın evvelce emirlik ve eyalet merkezliği yapmış olması ile izah edilebilir. Ve hatta yeni şenlenmekte olması sebebi ile, Beylerbeyilerin geçici olarak Bayburt’ta oturdukları anlaşılmaktadır.

Erzurum’daki iskân politikaları kapsamında, Erzurum Beylerbeyliğinin bir sancağı olan Erzurum, Dünbüllü Aşireti beylerinden Dünbüllü Hacı Bey’e¹⁷¹ verilmişti. Hacı Bey aşireti ile birlikte Erzurum Ovası’na yerleşti ancak çok geçmeden başka bir sancağa tayin edildi. (1537-1538) Bu olaydan itibaren Erzurum uzunca bir süre alaybeylik halinde idare edilmiş 1548’den sonra Beylerbeyinin sürekli oturduğu sancak haline gelmiştir. Ayrıca Erzurum’u imar ve iskân kapsamında şehrin mülk ve arazilerinin bol para karşılığında bölgenin ileri gelenlerine satılması sağlanmıştır. Böylelikle şehrin şenlendirilmesi hızlanmıştır. Devletin iskân politikası paralelinde Mehmet Han Gürcülere karşı seferler düzenleyip sınırları genişletirken bir taraftan da bahsi geçen mülklerden satın alarak harap durumdakileri mamur hale getiriyordu. Ayrıca Erzurum Eyaleti’nin ilk beylerbeyi olarak kabul edilen Mehmet Han zamanında tamirine başlanan Anadolu’nun muhafızı konumundaki Erzurum Kalesi ve kaleye yerleştirilecek olan hisar erleri ve gönüllerinin kaydı alınmış, ikinci Beylerbeyi olan Ferhat Paşa zamanında da bu erler kaleye yerleştirilmişlerdir.3-4 yıl içerisinde de Erzurum, Beylerbeylerinin oturduğu Paşa Sancağı haline gelmiştir.

¹⁶⁹ “Kemah sancağı Yavuz Sultan Selim zamanında Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Sancak haline getirilerek Ahmet Bey’in idaresine verilen Kemah, Bıyıklı Mehmet Bey’e bağlanan Erzincan-Bayburt Beylerbeyliği’ne tâbi oldu.” Daha detaylı bilgi için bkz. İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Basımevi, Ankara 2014.

¹⁷⁰ “Anadolu’da Türkler tarafından fethedilen ilk yerleşim birimlerinden olan Bayburt, Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Önce Beylerbeylik merkezi yapılan Bayburt, daha sonra 1535’te kurulan Erzurum Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. İdari yönden Erzurum’a bağlılığını sürdüren Bayburt, XVII. yüzyılda da önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirmiştir.” bk: Mehmet İnbaşı, “Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.X, S.2, s. 89-117.

¹⁷¹ “Safevilerin hizmetindeki Dünbüllü aşiretinin reisi Hacı Bey Osmanlı Devleti’ne katılmış ve hizmeti karşılığında Erzurum Sancağına tayin edilmişti.” bk: Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.152.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE ERZURUM EYALETİ'NİN 1566-1574 YILLARI ARASINDAKİ DURUMU

3.1. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'nin Genel Durumu

“Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştı.”¹⁷² Bu eyaletler vergi sistemine göre salyaneli ve salyanesiz eyaletler olmak üzere ikiye ayrılmıştır; tımar sisteminin uygulanmadığı eyaletler salyaneli, uygulandığı eyaletler ise salyanesiz eyaletlerdir. Salyanenesiz eyaletler; Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakır, Dulkadriye (Maraş), Şam, Budin, Van ve Erzurum vb. eyaletlerdir.¹⁷³

Erzurum Eyaleti hakkındaki tarihler incelediğinde, 1566-1574 yılları arasına ait şehirle ilgili detaylı ve toplu bilgilerin bulunmadığı görülmekle birlikte, tarihlerde şehrin 1566-1574 devresini anlatmak hususunda daha genel cümleler kullanılmıştır. Örneğin, Enver Konukçu Sultan II. Selim devresine denk gelen bu dönemi şöyle izah ediyor: “Kanunî Sultan Süleyman'ın 1566'da ölümünden sonra, Osmanlı tahtına II. Selim geçti. Bu padişah şehzadeligi esnasında, babasının emri ile asi kardeşi Bayezid'i takip ederken Erzurum'a kadar gelmiş ve sonra beylerbeyi Ayas Paşa'yı “nal ve mih temin etmekle” itham ettirerek, cezalandırılmasına sebep olmuştu. II. Selim (1566-1574), sekiz yıl tahtta kaldı. Zamanında Erzurum, Amasya Antlaşması'nın sağladığı imkânlar ile asude bir hayat geçirmiştir. Revan valisi Şah Kulu Han da elçilikle Erzurum'a gelmiş, şehrin valisi 8000 kişi ile Osmanlı'ya yakışır şekilde istikbâle çıkmıştı. Safevi elçisi birkaç gün Erzurum'da dinlenmişti. Maiyetinde, 120 bey, 200 Türkmen süvarisi ve 400 tüccar mevcuttu.”¹⁷⁴

Bunun asıl nedeni ele alınan tarih aralığında, şehirle ilgili savaş gibi büyük siyasî olaylar olmamasıdır. Daha doğrusu İran ile yapılan sulh, dönemin askerî açıdan

¹⁷² Yusuf Hallaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 85.

¹⁷³ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı”, Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları Ankara 2013, s. 84.

¹⁷⁴ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 85.

durağanlığına sebep olmuş ve sınır hattında yumuşama dönemi yaşanmıştır. Bu durum mühimmeler incelendiğinde de kendisini hissettirmektedir; çoğunlukla buyrulduklar, tımar tevcihleri, gönüllü gedikleri ve rutin asayiş mevzularını konu alan hükümler bahsi geçen defterlerde yer almaktadır. Bu çalışmada defterler temel alınarak eyalet ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Erzurum şehri, Osmanlı idaresine alındıktan sonra imar ve iskân politikaları ile günden güne güçlenen ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında artık doğu politikasında söz sahibi bir konumdaydı. Önemli sancakları, sayısız kazaları ile geniş bir eyalet haline gelen Erzurum'da yerleşim ilk çağlarda olduğu gibi kale çevresinde yoğunlaşmıştı. Sur içi ve sur dışı mahalleleri ile şehir adete yeniden canlandırılmıştı.¹⁷⁵

Tadilatlarla güçlenen Erzurum kalesinde ve çevre sancaklarda bulunan kalelerde görevli olan yeniçeri ocağına bağlı yeniçeri kumandanı, onun emrindeki kale muhafızları ve hisar erleri¹⁷⁶ bu serhat eyaletin dolayısıyla da tüm Osmanlı topraklarının korumasından sorumluydu. Her sancakta bulunan kaleler hem sancağı hem de sancak halkını koruyan bir yapıydı.¹² Numaralı Mühimme Defterinin 455. Hükmünde, Hasankale'de kalenin içerisine düşmanın yayılmasını engelleyen hisarpeçe ve hendeğin olmadığı, reyanın güvenliğinin tehlike olduğu bunun için sorumlu beylerin bir an evvel

¹⁷⁵ “Kanuni Sultan Süleyman İran üzerine gerçekleştirdiği seferinde metruk ve harap bir Erzurum devralıp tahririni yaptıktan sonra kalesini tamir ve tahkim ettirdi. Ayıca şehir stratejik ve ekonomik önemi nedeniyle şehri imar ve iskân edildi. Takip edilen imar ve iskân politikası sayesinde Erzurum gelişti ve şenlendi. Kanuni Sultan Süleyman bunu şu yolla sağladı: Bir takım nüfuzlu kişilere, aşiret beylerine, mülki ve askerî emirlere, devlet malı olan emlak ve arazinin bir kısmını bedelsiz bir kısmını da para ile sattı. Böylece bölgede nüfuzlu zengin bir sınıfın ortaya çıkmasına, bunların bu bölgede gelişip güçlenmesine, kök salmalarına öncülük etti. Bu iskân politikası ile Kanuni Doğu'dan gelecek saldırılara karşı şehri kuvvetlendirmeyi amaçlıyordu. Şehrin savunulmasında alınan bir diğer tedbir ise, Erzurum Kalesinde bulunan Yeniçerilere özel bazı haklar ve yetkiler verilmesi oldu. Nöbetli Tımar denilen bu usulde görevleri yalnız askerlik yapmak olan Yeniçeriler Erzurum'da toprak sahibi olarak ziraata başlatıldılar. Erzurum yeniçerileri zamanla askerlikten uzaklaşarak toprağa bağlı güçlü bir sınıf haline geldiler. Alınan bu önlemler neticesinde Erzurum kısa sürede eski mamur günlerine geri döndü.” Daha detaylı bilgi için bkz. Uzunyaylalı, “Erzurum”, s. 68; Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, s. 140.

¹⁷⁶ “Yeniçerilerin taşra vazifelerinden en mühimi kale muhafızlığı idi. Yeniçeri ortaları nöbetle ve üç sene müddetle kalelerde muhafızlık ederlerdi. Hizmeti bitmiş olanın yerine İstanbul'dan yeni bir orta gönderilirdi. Bu muhafızlıkların en mühimleri gerek kara hudutları üzerinde ve gerek sahillerdeki kalelerin muhafızlığı idi. İhtiyar Yeniçeriler ile mecruh ve malûl olmaları dolayısıyla eşkinici hizmetinde bulunamayacak olanlar ve bazı cürüm sahibi Yeniçeriler Hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde yani gerideki hafif muhafaza hizmetlerinde bulunurlardı. Mühim hudut kalelerinde kale dizdarından başka Yeniçeri ağası ismiyle daha salahiyyetli ve nüfuzu o mintakalardaki kalelere de şamil olarak bir Yeniçeri kumandanı bulunurdu; meselâ Bağdat, Yemen, Van, Erzurum, Budin, Kıbrıs ve saire gibi. Bunların maiyetlerinde Kethüdarları da vardı.” bk: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, C.I, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 229-325.

kaleyi tahkim etmeleri istenmiştir.¹⁷⁷ Kaleler şehrin kalbi olduğundan, kale burçlarını tehdit eder biçimde evlerin inşa edilmesi de yasaklanmıştır.¹⁷⁸

Sınır şehirlerinin düşmesi devletin milli bütünlüğünü tehlikeye düşürebilirdi.¹⁷⁹ Bu sebeplerden yola çıkarak Osmanlı Devleti, Erzurum ve Kars gibi sınır şehirlerde mühimmat depoluyor ve gerektiğinde çevre illere naklediyordu.¹⁸⁰ Örneğin 7 Numaralı Mühimme Defterinin 1476 Numaralı hükmüne göre, İran ile barış olmasına rağmen Gilan'ın İran şahı tarafından ele geçirilmesi karşısında Osmanlı Devleti Erzurum Beylerbeyliği sınırları içerisindeki görevlilerin her ihtimale karşı silahlanarak saldırıya hazır olmalarını ve tedbirli olmalarını istemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ “Südde-i Saâdetüm'e mektûb gönderüp; Hasankala Kalesi'nin hisâr peçe ve haendeği olmamağla hîn-i müzayakada reâyânun iltica idecek yirleri olmayup hisar peçe ve hendek bina olunmasın arzylemişsin. İmdi; zikrolunan kalanun hisâr peçesin ve hendeğin beğlerbegiliğine tâbi olan sancaklar reâyâsına arşın hesâbı ile ber-vech-i itidâl tevzî idüp bina itdürmek emridüp...” bk: 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, BOA Yayınları, Ankara 1996, s. 320; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 455.

¹⁷⁸ “Senki Trabzon kâdisısın Kürtün ve Rize Kâdisı ile südde-i sadetime mektub gönderüp Ali kethudâ nâm kimesnelerin kâlâ' burcu üzerinde evler binâ eyledüğü ilâm olunmağın def olunmak için hüküm gönderülüp ümerâ ile ref olunup amma taşların hisardan taşra çıkarup hisara karşı top meteris olmağa kâbil mahale evler binâ idüp hisardan yüce olup kalaya zararı olduğun ve şer-i şerife davet olundukça itaat eylemeyüp zimmetimde nice hükûk-ı müslimin olup zulm ve teaddisinin nihayetinin olmadığın bildürmüşsin...”bk: Muharrem Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri Tahlil Metin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 84; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 98.

¹⁷⁹ “Kalenin bulunduğu Erzurum İli, jeopolitik ve jeo-stratejik açıdan son derece önemli bir şehirdir. Dünya jeopolitiğini ele alan bilim adamları Anadolu'yu “Heartland” (Kalp Sahası) olarak değerlendirmektedirler. Dünyanın kalbi olarak görülen Anadolu Yarımadası, aynı zamanda sağlam bir kale olma özelliğini de göstermektedir. Bundan mütevellit Erzurum Kalesi, Erzurum'un doğal korunağı, Orta Asya ile Boğazlar arasında tek gerçek engeldir.” Lord Kinross, “Erzurum Kalesi”, *Tarihin Nabzını Tutan Şehir Erzurum*, Erzurum 2011 Serisi, Ankara 2010, s. 516.

¹⁸⁰ “Osmanlı Devleti şark topraklarında bulunan kalelerinin savunulmasına önem verdiği için ve dönemin en ileri harp malzemelerini İran sınırına yakın Erzurum, Kars ve Van gibi önemli hudut kalelerinde bulundurmıştır. Bu mühimmat malzemelerinin miktarında Osmanlı- Safevi savaşlarının yoğunlaştığı dönemlerde artışlar, barış dönemlerinde ise azalışlar meydana gelmiştir. Osmanlı- Safevi savaşlarında sınır kalelerinde bulunan ordunun ihtiyaç duyduğu mühimmat malzemeleri İstanbul'dan karşılanacağı zaman mühimmat yüklü gemiler öncelikle Trabzon iskelesine varmakta ve Trabzon iskelesinden yük arabaları, katır, deve ve at gibi binek hayvanlarının vasıtasıyla Erzurum Kalesi'ne ulaşmaktaydı. Erzurum Kalesi'nden toplan mühimmat ise yine binek hayvanlarıyla Kars, Van, Tiflis, Ahıska, Tebriz ve Revan gibi daha sınır bölgelerinde bulunan stratejik kalelere nakledilmekteydi.” bk: Uğur Demlikoğlu, “Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, S.2, Elâzığ 2014, s. 293.

¹⁸¹ “Erzurum Beğlerbegisine hüküm ki:Mektup gönderip; yukarı canipte Gilan vilâyeti fethedilip ve Hân Ahmet bi'l-fiil hapsolup vilâyet-i mezbûreye şahın kendi sultanları nasbolunduğın ve kendisi bizzat hareket üzere değildir. Amma; muttasıl her tarafa asker gönderip serkeşlik eyleyenlerin umûrunda ve müşkül yerleri açtırmakta ve şehrinde daima âleti cenk işletmekten hâlî olmayıp ve gelen elçinin ahvâlin bildirmişsin. Andan gayri dahi her ne demiş isen alet-tafsıl malum-ı şerifim olmuştur. İmdi; sen dahi beylerbeyliğine müteallik olan ümera vü züamâ vü sipahi kullarıma ve gönüllü taifesine âleti harp u kıtalle müheyya olmaları hususu terkip edip kendi cebelülerünü ve sipahilerini dahi kânun üzere cebelilerin kusur konulmayıp mükemmel olmaların emredip buyurdum ki: Varacak, bu hususu kimesneye ifşa etmeyip hufyeten beylerbeyliğine müteallik olan ümera vü züamâ ve sâyir erbabı tımar kullarıma gereği gibi muhkem tembih ü tekit eylesen ki, her biri cebe vü cevşen ü cebelüleri ve sâyir âleti harbi kıtal ve edevat-ı cengi cidal ile mürettep ü mükemmel hazır u müheyya olup asla vü kat'i bir nesnelerinde kusuru noksan

Bu durum barış zamanlarında bile Erzurum Eyaleti'nin askerî seferlere hazırlıklı olacak biçimde konumlanmış olması ile ilgilidir. Yine aynı şekilde 7 Numaralı Mühimme Defterinin 2703 Numaralı hükmüne göre, İran Elçisi Şahkulu Sultan'ın ölüp yerine oğlunun geçmesi üzerine İran'la olan sulhun bozulmasından endişe edildiği için Erzurum Beylerbeyi'nin tedbir alıp sulha uygun davranması ve askerinde gafletten uzak daima tedbirli olması istenmiştir.¹⁸² Hükme göre, Erzurum'un hem barış hem de savaş hususunda Osmanlı Devleti'nin sınır bekçisi olduğu görülmektedir.

Eyalete bağlı Kiğı, Tekman, Mazgird, Malazgirt, Kars ve Oltu sancaklarındaki madenlerde barut ve barutu ateşlemek için de kullanılan güherçile¹⁸³ gibi askerî mühimmatlar üretiliyor ve işlendikten sonra başta İstanbul olmak üzere çevre illere gönderiliyordu. Özellikle Kıbrıs ve ardı sıra yaşanan deniz aşırı seferler için yurdun dört bir yanından istenen barut ve güherçileler Erzurum Eyaleti'nden de merkeze gönderilmiştir. Yalnız mühimmatlar değil, donanma için Erzurum'dan kürekçiler de istendiği hükümlerde açıkça görülmektedir. Kürekçi ve belli hususlarda yardımcı olması istenen yarar adamların Erzurum'dan ayrılması üzerine Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm gönderilerek Karahisar-ı Şarki sancağından donanma için ayrılan sipahilerin yerine görev yapacak ve sancağın ahalisini koruması için görevliler tayin edilmesi istenmiştir.¹⁸⁴

koymayıp mürettep olalar ki, onun gibi nâgâh bir hıdmet vaki olursa ber-veçhi istical çıkılıp asla tevakkuf lazım gelmeye. Amma; zikrolunan hususta bir veçhile hüsnü tedbir ü tedarik eylesin ki, hariçten kimesne âgâh olup öte canibe münakis olmamak bâbında tamam basiret ü intibah üzere olup enva-ı say ü ikdamın zuhura getiresin.” bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon- İndeks), C. II, Ankara 1999, s. 147-148; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1476.

¹⁸² “Erzurum Beğlerbegine hüküm ki: Südde-i Saâdetüm’e mektup gönderip; tecessüs ahvâli için yukarı cânibe Hüsrev nam âdemin gönderip Gazvîn’e vardık da Şahkulu Sultan mariz olup mürt olduğun ve gönderilen mekâtibün mefhumu malûmları olup müteveffanın ülkesin oğluna verdiği ve ahdinin istihkâmı ve ittihat üzere olduğun mektubu ile ilam edip ve Masum Sultan hayli âdemi ile Van canibinden Mekke-i Mükerreme’ye gitmek üzere olduğun bildirmişsin. Ol bâbda her ne ki dinilmiş ise mufasssalın malum-ı şerifim oldu. Buyurdum ki: Vusul bulduk da daima mukayyet olup sulh u salâha mugayir vaz sudûrından ihtiyat üzere olup ve ol canibin serhaddinde olan ümerası ile dahi haberleşip anlar dahi mabeyinde olan sulh u salâhı kemâ-yenbağî riayet edip ol taraftan ahde mugayir iş olmaktan ihtiraz üzere olalar. Amma; serhadde olan ümeraya ve sair askere tembih ü tekit eylesin ki; “Sulhtur.” diye gaflet üzere olmayıp yat u yarakları ile hazır ve ol canibe nâzır olup basiret üzere olalar ve daima ol vilayetin ahvâlin tettebbu-u tecessüs eyleyip vâkıf olduğun ahbâr-ı sahîhayı alet-tevali ilam eylemekten hâli olmayasın.” bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon- İndeks), C. II, Ankara 1999, s. 378; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2703.

¹⁸³ “Kiğı ve Mazgird ve Tekman kazalarında vaki olan güherçile madenleri battal kalub” bk: Zülfiye Kaygusuz, 10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 71-72; BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 28.

¹⁸⁴ “Erzurum Beylerbeyine hüküm ki: Hâlâ Karahisar-ı Şarki sancağı beyi sipahileri ile Donanma-i Hümayunuma emir olunup ol cevânib hâli kalıp hıfz u hırâseti lazım ü mühim olmayın Erzurum sipahilerinden muhafaza için bir yarar kimesneyi başbuğ tayin eyleyip bir miktar gönüllü koşup liva-i mezbur muhafazasına göndermek emir edip buyurdum ki: Vusul bulduk da tehir eylemeyip gönüllüden ve

Erzurum Doğu sınırında önemli bir eyalet olduğu için mezkûr dönemde İran ile ilgili sayısız hüküm beylerbeyliğe ulaşmıştır. Bu hükümler barış halinde bile olursa iki tarafında politik ve askerî hamlelerinin devam ettiğini göstermektedir. Özellikle iki tarafın da birbirlerine casuslar göndermesi ve casuslar hususunda Erzurum Beylerbeyliğinin uyarılması dikkat çekmektedir.

Ayrıca Erzurum şehri tarihi İpek Yolu üzerinde bulunduğu için yol üzerinden gelen tüm ticaret kervanları Erzurum'dan geçer ve buradan da çevre illere kervanlar kalkardı. Özellikle belli sancaklarda işlenen madenler özellikle Trabzon limanından başta İstanbul olmak üzere diğer bölgelere de gönderilirdi. Bu durum Erzurum'un ticari hayatını olumlu yönde etkiliyordu. Şehirde ticaretin getirdiği canlılığın yanı sıra şehre giriş çıkışta uygulanan çeşitli vergiler eyaletin maddi, manevi gelişmesine ortam hazırlıyordu. Hükümlerde de bahsi geçen bac-ı ubûr¹⁸⁵ vergisi bunlardan birisidir.¹⁸⁶

Bu durumun olumsuz yanları ise ticari kervanların şehir yakınlarında saldırıya uğraması ve şehre gelen yabancı tüccarların özellikle de İran'dan gelen tüccarların casus çıkma ihtimali idi. Bu ihtimallere karşı beylerbeylik, hükümlerden anlaşıldığı üzere devamlı uyarılıyordu.

sipahi ve gayrinden kifayet miktarı âdem yazıp dahi sipahilerden veçhi münasip görüldüğü üzere bir yarar u mutemedin aleyh kimesneyi başbuğ tayin eyleyip liva-i mezbura gönderesin ki, muhafaza hıdmetinde olalar. Amma; muhkem tembih eylesen ki, muhafaza bâbında dikkat ü ihtimam eyleyip bu bahane ile reaya vü berâyâdan müft ü meccânen yimü yemeklerin almayıp her ne alırlarsa narh-ı cari üzere akçalarıyla alıp kimesneye zulmü taaddi eylemekten ve ehli fesada himaye eylemekten hazer edip ve Falcı Behram ve Kılıç nam amiller sûhte taifesiyle müttelik olup fesat ü şenâat eylediklerin ilam olunmağın mezburları ele getirip hapsedip mâl-ı mirîye alâkaları dahi var ise nâzırlarına zapt ettirip alâkaların kat ettiresin; bâb-ı muhafazada dakika fevt eylemeyeler. Söyle ki; muhafazasında oldukları yerlerde kimesnenin mâlına ve canına zarar u gezende eriştiği istimâ oluna onlara tazmin ettirilmek mukarrerdir. Ana göre basiret üzere olalar ve ne veçhile tedarik eyleyip ne miktar kimesne tayin eyleyip gönderdiğin yazıp bildiresin.” bk: 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 326; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 466.

¹⁸⁵ “Osmanlı topraklarından geçip başka bir yere giden mallardan alınan transit resmine bâc-ı ubûr denmektedir ki burada da bâc genel olarak vergi anlamındadır.” Celal Yeniçeri, “Bâc”, *DİA*, C.IV, İstanbul 1991, s. 411.

¹⁸⁶ “Erzurum Beğlerbegine ve Malazgird kadısına hüküm ki:

Hâlâ vezirim Mustafa Paşa Edâmallahü Teâlâ iclâlehü tarafından Asitâne-i Saâdet’üme şöyle arz olundu ki müşarünileyh kendi canibinden Hasbinallahu Teâlâ bina eylediği köprüden sancak beyine bac-ı ubûr hâsıl yazılmış değil iken köprüden ubûr iden ulus taifesinden her haneden altışar akçe mezbûru birer koyun kuzusuyla aldırıp taaddi edermiş buyurdum ki vardık da bu hususu göresin fil-vaki müşarünileyh zikrolunan köprüden defter-i ceditte bac-ı ubûr yazılmış değil iken deftere ve kânuna muhalif bac-ı ubûr deyî ulus taifesinden ol miktar nesnelerin alıp taaddi ederse men u defedip min-ba’d kânûn-u kavanine muhalif kimesneden nesne aldırmağın zulm ve taaddi ettirmeyesin eslemeyeni seğidüb temerrüt ve inat edenleri yazıp bildiresin.” Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s. 51; bk BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 282.

3.2. Hükümlerde Bahsi Geçen Beylerbeyleri Ve Sancaklar

3.2.1. Beylerbeyleri

Eyaletlerin yönetiminden sorumlu olan Beylerbeyleri, ayrıca “paşa” unvanıyla da anılırlardı. Oturdıkları sancağa ise “paşa sancağı” denirdi. Beylerbeyi Paşa Sancağında oturur ve kapısı halkı ile konağında yaşardı. Eyalette mali işler için tımar defterdarı ve hazine kethüdası vardır. Beylerbeyinin de kethüda ve tezkirecisi vardır. Bu memurlar onun başkanlığında beylerbeyi divanını meydana getirirlerdi. Beylerbeyi ve divanı; tımar meselelerinin çözümler, şikayetleri dinler, gereken tedbiri alırlardı. Vilayetlerin toprak servetine göre, vali paşaların hasları az veya çok olurdu. Erzurum ve Van valilikleri de büyük makam idi. Erzurum Beylerbeyi merkeze danışmadan İran hudut valileri ile bazı hudut sorunlarını görüşüp çözebilirdi. Erzurum Valisi yazışmalarda evrak üzerine kendi tuğrasını çekerti.¹⁸⁷

Yukarıda kuruluşu hakkında bilgi verilen Erzurum Beylerbeyliği, zamanla Doğu Anadolu bölgesinde etki alanını genişletmiştir. Ayrıca eyalette idari ve siyasi kurumlar iyice yerleşmiş, Erzurum eski mamur günlerine geri dönmüş ve bölgede aktif rol oynamaya başlamıştır. Hatta 1566-1574 yılları arasında Amasya sulhu ile yakaladığı yumuşama döneminde bile serhat kalesi sıfatıyla ülke güvenliği açısından ehemmiyetini sürdürmüştür.

Erzurum’un Osmanlı fethi öncesi yaşadığı zor günlerden mamur günlerine dönüşünü sağlayan şüphesiz yerinde kararlar alan Beylerbeyleri ve uyguladıkları politikalar olmuştur. Osmanlı egemenliğine geçişinden devletin yıkılışına kadar birçok Beylerbeyi görev yapmıştır. Ele alınan tarih içerisinde İbrahim Hakkı Konyalı ’ya göre¹⁸⁸ beş ayrı Beylerbeyi görev yapmıştır. Bunlar; Temerrüd Ali Paşa, Sinan Paşa, Ali Paşa, Kuyucu Murad Paşa ve Hüsrev Paşa.

Fakat yararlanılan mühimme defterindeki ilk elden bilgiler, Erhan Afyoncu, Dünder Aydın’ın verdikleri tarihlere dayanarak İbrahim Hakkı Konyalı’nın verdiği listede hatalar olduğu görülmüştür. Nitekim tarihler de birbirini tutmamaktadır. 1566-1574 Yılları arasında Temerrüd Ali Paşa’nın ardından Bağdat Beylerbeyi olarak bilinen Murad Paşa¹⁸⁹ son olarak da Hüsrev Paşa’nın Beylerbeyliği yaptığı ele alınan mühimme

¹⁸⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 253-254.

¹⁸⁸ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s. 662.

¹⁸⁹ “Murad Paşa hususunda; kaynakların birçoğu Erzurum’da yapılan Camii üzerinden bu paşanın Kuyucu Murad Paşa olduğunu düşünür lakin Prof. Dr. Erhan Afyoncu’nun ve mühimme defterlerinde gördüğümüz

defterlerine göre açıktır. Hükümlere göre bu bilgi gayet açıktır. Bahsi geçen beylerbeylerinden hükümlerde ismen birkaç mevzu üzerine bahsedilmektedir. Bunlar tayin, vefat ve vefatın ardından yaşanan tereke problemleri üzerinedir.

1574 yılında vefat eden Murad Paşa'nın Bağdat Valiliği de yapmış ve Bağdat'ta da kendi adına bir camisi olan Murad Paşa olduğu kuvvetle muhtemeldir.”

Tablo.3. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'nde Görevli Beylerbeyleri

Beylerbeyleri	Memuriyet Süreleri
Temerrüd Ali Paşa	1565-1572
Murat Paşa (Bağdat Beylerbeyi)	1572-1574
Hüsrev Paşa	1574-1576

Temerrüd Ali Paşa

Temerrüd Ali Paşa Erzurum Eyaleti'ne üç kez Beylerbeyliğine getirilmiştir. İlk 1538-1548 ikincisi 1563-1564, üçüncüsü ise 1565-1572 yılları arasındadır. Temerrüd Ali Paşa, üçüncü defa bu görevdeyken Haziran 1572 tarihinde vefat etmiş yerine 22 Haziran 1572'de Bağdat Beylerbeyi Murad Paşa tayin edilmiştir.¹⁹⁰

Ali Paşa'nın vefatı hakkındaki bilgilere, incelenen Mühimme Defterlerinden ulaşılabilmektedir. Defterlerde, Ali Paşa'nın ölümü, muhallefati ve yaptırırken yarıda kalan Erzurum Karaz Köprüsü ve Tokat'taki camisi hakkında bilgiler göze çarpmaktadır.

Ali Paşa'nın vefatını İstanbul'a bildiren Pasin Beyine gönderilen H. 11 Şaban 980 tarihli hükümde, merhum Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın yerine Erzurum Beylerbeyliği makamı Bağdat Beylerbeyi olan Murat Paşa'ya tevcih olunduğu haberi verilmiştir. Ayrıca merhum Beylerbeyi Ali Paşa'nın geride bıraktığı muhallefatinin derhal merkeze gönderilmesi belirtilmiş ve Erzurum muhafazası ve halkın huzurunun korunması da tembih edilmiştir.¹⁹¹

Örneğin, Erzurum Beylerbeyliğine gönderilen H. 25 Şaban 980/M. 31 Aralık 1572 tarihli hükme göre merhum Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın hala hayattayken Tokat'ta yaptırmaya başladığı caminin inşası için gerekli olan alet edevatın alınması için Ali Paşa'nın mallarından üç yüz bin akçenin derhal irsal edilmesi ve aynı zamanda Erzurum yakınlarında olan Karaz'da Ali Paşa tarafından yaptırılan ve yarıda kalan Karaz Köprüsü'nün bir an evvel inşa edilmesi istenmiş ve köprü için mali desteğe sonra karar verileceği belirtilmiştir.¹⁹²

¹⁹⁰ Erhan Afyoncu, "XVI. Yüz Yılda Osmanlı Beylerbeyleri, Temerrüd Ali Paşa", *Belleten*, C.LXV, Vol. LXV, S.242-244, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s.1015.

¹⁹¹ Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 221-222; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 296.

¹⁹² "Erzurum Beğlerbegisine hüküm ki:Mektûb gönderüp Erzurum beğlerbegisi iken fevt olan Ali'nin hâl-i hayâtında Tokat'ta binâ eylemeğe mübâşeret eylediği Cami'n mühimmâtı için mâlından üç yüz bin akçe ihrâc idüp âdemleriyle Erzincan'a irsâl idüp vefât eylemekle çavuşlar gönderilüp akçe getürdüp Erzurum Kalası'nda hıfz olunmuştur ve Erzurum kurbında Kara Arz dimeğle maruf köprünün binâsından ayrı kalmayup köprünün binasına şurû idüp nısfından ziyâdesine yapılıp mââdâsı kalduğın arz eylemişsin imdi câmii mezbûrun tamîri için zikr olman üç yüz bin akçeyi vermek emr idüp buyurdum ki;

Merhum Ali Paşa'nın geride bıraktığı muhallefâtı için Pasin Beyi'ne gönderilen H. 26 Rebiyülevvel 980/M. 6 Ağustos 1572 tarihli hükümde, Ali Paşa'nın muhallefâtından nakle kabil olan her şeyin bir an önce İstanbul'a gönderilmesi istenmiş ve nakil hususunda işinin ehli insanlar seçilerek gerekli harçlıkların verilmesi de belirtilmiştir.¹⁹³

Bahsi geçen Tokat'ta ki cami için Erzurum Beylerbeyi Murat Paşa'ya gönderilen iki hükümde, cami için gerekli olan kurşunun Masurdere ve Gümüşhane'den alınarak Tokat'a gönderilmesi ve Karınca Haliloğlu ile kardeşi Fettah'ın zimmetlerinde bulunan demirlerden de Tokat'a irsal edilmesi istenmiştir.¹⁹⁴

Temerrüd Ali Paşa, çok hayırsever bir insan olduğu için görev yaptığı eyaletlerde kalıcı eserler bırakmıştır. Bunlar hükümlerde de bahsi geçen, Tokat'ta bir cami, bir hamam, Erzurum'da Ali Paşa Camisi¹⁹⁵, Karaz Köprüsü¹⁹⁶, Hasankale'de dokuz çeşme ve Sivas'ta birçok çeşme yaptırmıştır. Vakfettiği para ile ölümünden sonra Çorum'da bir hamam inşa ettirilmiştir.¹⁹⁷ Bu yapılar hakkında gönderilen birçok hüküm bulunmaktadır.

Örneğin, H. 21 Muharrem 981/M. 23 Mayıs 1573 tarihli Çorum Kadısına gönderilen hükümde, merhum Beylerbeyi Ali Paşa'nın hayratı için vakfettiği on beş bin

Vusûl buldukda zikr olman câmi ta miri için ikrâz eylediği üç yüz bin akçe viresin ki câmi-i mezbûrun tamirine mübâşeret ohnup itmâma irişdürile ve köpri ahvâli dahi sonradan görüle.” bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 275-276; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 379.

¹⁹³ “...Alî Bey'in muhallefâtından nakle kâbil olanların göçürüp mahrûse-i İstanbul'a gönderilmek emrüm olmuşidi...” bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 381; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 533.

¹⁹⁴ “...sâbıkâ Erzurum Beğlerbegisi iken fevt olan Ali begün nefsi Tokat'da bina eylediği câmi mühimmi için Masurdere ve Gümüşhanı'nda der-mahzen olan kurşunu kirâyla Tokat'a gönderilmek ve Karınca Haliloğlu karındası ve Fettâh zimmetlerinde bir mikdâr demüri olup ânı dahi tahsil idüp kirâyla mahall-i mezbûra irsâl eylemek emr idüp...” bk: Sıtkı Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil Metin), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997, s. 24 ; BOA. A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 74,75.

¹⁹⁵ “Cami kendi adını verdiği mahallededir. Ahşap direkli son cemaat yeri olan toprak dam örtülü bir camiidir. Giriş kapısında bulunan 40x70cm. Boyutlarındaki dört satırlık kitabe, son onarımını yaptıran Hasan isimli bir hayırsever tarafından konulmuştur. Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde, Cami'in ilkin 1566 yılında Erzurum Valisi Ali Paşa tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır.” Hamza Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum Ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar” *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 161; Konyalı, *Erzurum Tarihi*, Ankara, 2010, s. 213-216.

¹⁹⁶ “Erzurum'un Ilıca İlçesi sınırları içerisinde ve Ilıca'nın 5 km kadar kuzeydoğusunda Karaz Köyü yakınlarında, Karasu üzerinde bulunmaktadır.” Hamza Gündoğdu-Haldun Özkan, “Erzurum Çevresinden Bazı Köprüler”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.1,1995, s. 23-45. “Ali Paşa ölmeden önce bu köprüyü yaptırmaya başlamış ve yarısından çoğu bitirilmişti.” Afyoncu, “Temerrüd Ali Paşa”, s. 1026.

¹⁹⁷ Erhan Afyoncu, “Temerrüd Ali Paşa”, *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, s. 413.

filorinin muhafazasının zor olduğu bunun için bahsi geçen meblağ ile Çorum'da bir hamam yapılması istenmiştir.¹⁹⁸

Tokat Kadısına gönderilen H. 21 Muharrem 981/M. 23 Mayıs 1573 tarihli iki hükümde yukarıda bahsi geçen on beş bin filorinden bir kısmıyla Tokat'ta Kervansaray yapılması ve yine zikri geçen meblağın faizinin de iyi bir şekilde muhafaza edilmesi hakkında uyarılar yapılmıştır.¹⁹⁹

Murat Paşa

Temerrüt Ali Paşa'nın ardından Erzurum Beylerbeyliği vazifesine tayin edilen Murat Paşa daha önceleri Bağdat'ta beylerbeylik görevinde bulunuyordu.²⁰⁰ Bağdat Beylerbeyi Murat Paşa'ya gönderilen H. 11 Şaban 980/M.17 Aralık 1572 tarihli hükümde, Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın vefat ettiği ve kendisine Erzurum Beylerbeyliği'nin tevcih edildiği bildirilmiş ve Erzurum'un serhat bir eyalet olması sebebiyle bir an evvel eyalete gelmesi emredilmiştir.²⁰¹ Murat Paşa Erzurum'a geldikten sonra Bağdat'ta yaptırdığı cami için Bağdat Kadısına gönderilen H. 14 Rebiyülahir 981/M. 13 Ağustos 1573 tarihli hükümde Murat Paşa, camisinde bulunan cüzhanlara ve mürtezikasına hayatta olduğu sürece kimsenin müdahale etmemesini istemiştir.²⁰²

¹⁹⁸ Rahman Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.981/M.1573) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (s. 1-107), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 68-70; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 36.

¹⁹⁹ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 69; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 37,39.

²⁰⁰ "Karaman, Şam ve Bağdat'ta beylerbeylik yaptıktan sonra Haziran/1572'de Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilen Murat Paşa burada bir buçuk yıla yakın beylerbeylik yapmıştır." Abdülkasim Gül, Kuyucu Murat Paşa, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 153.

²⁰¹ "Bağdâd Beğlerbegisi olan Murâd'a hüküm ki: Hâlâ Erzurum Beğlerbegisi Alı Paşa fevt olup mezîd-i inâyet-i pâdişâhânemde Erzurum beğlerbegiliği sana tevcih olunup lâkin vilâyet-i Erzurum dahi serhad olup muhâfazası mühimmâtından olmağın isticâl üzere kalkup Erzurum'a gelüp irişmek ardınca olmak emr idüp buyurdum ki; Vusûl buldukda Bâğdâd beğlerbegiliği tevcih olunan Şehrîzol Beğlerbegisi Alî dâme ikbâluhû varup irişittce Bâğdâd muhâfazası için yarar âdem tayîn eyleyüp memleket ü vilâyetin hıfz u hırâset itdürüp sen icmâl ü eşkâlüne koyup ber-vech-i isticâl Erzurum'a teveccüh eyleyüp muhâfazasına irişmek ardınca olasin." bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 224; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 301.

²⁰² "Bağdâd kadısına hüküm ki Erzurum Beğlerbegisi Murâd dâme ikbâlehu tarafından Dergâh-ı Muallâma şöyle arz olındı ki mahmiye-i mezbûrede vaki olan câm'i şerifinin cüzhanlarına ve sâyir mürtezikasının azl ve nasb madam ki kendû kayd-ı suyundetdedir kimesne dahi etmemek için vakf namesinde mestûr ve mukayed iken hâlâ hilâf-ı şart vakıf senin tarafından dahi olunup bazı cihetler na-ehil kimesnelere virildüğün bildürüp ol bâbda emr-i şerifim reca itmeğın şartu vakıf mücebince müşârunileyhin mahmiye-i mezbûrede binâ eylediğın câmi-i şerifin mürtezikasına dahi olunmamak emir edüp; Buyurdum ki varduk da emrim üzere şart-ı vakıf mucibince madâm ki müşârunileyh hali suyundetdedir evkâf-ı mezbûrede vakf olan ehl-i cemaâtın azl ü nasb husûsunda senin tarafından hilâf-ı şartı vakıf hâsıl ve tevzi olunmaya onun gibi bir hüccet-i mahlûl oldukta şartı vakfa mücebince müşârunileyhin marifeti ile müstehâkına virile." bk: Aziz Altı, 22 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.981/ M. 1573) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (s. 215-351), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 37; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 426.

Ali Paşa'nın vefatı üzerine Erzurum Beylerbeyliğine tayin olan Murat Paşa bu görevde yaklaşık olarak iki yıl kalmış ve bu süre zarfında görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Murat Paşa, Erzurum görevi ardından Karaman Beylerbeyliğine tayin olup giderken yolda vefat etmiştir. Hükümlerde tayini, yolda gerçekleşen vefatı ve yolda kalan eşyaları da konu edilmiştir. H. 3 Ramazan 981/M. 27 Aralık 1573 tarihli hükümde Murat Paşa'nın Karaman Beylerbeyliğine tayin edildiği belirtilmiştir.²⁰³

Daha sonra Rum Beylerbeyine gönderilen H. 16 Zilkade 981/M. 9 Mart 1574 tarihli hükümde ise Erzurum Beylerbeyi iken Karaman'a tayin olup yolda vefat eden Murad Bey'in yolda kalan hazineleri ve cephanelerinin bir an evvel İstanbul'a irsal edilmesi ve yarar atlarının gönderilen damga ile damgalanıp aynı şekilde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁰⁴

Erzurum'a Murat Paşa'nın yerine tayin edilen Hüsrev Paşa'ya gönderilen H. 20 Zilhicce 981/M. 13 Mart 1571 tarihli hükümde ise yine Murat Paşa'nın ardında bıraktığı bütün eşya ve emvalini, at, katır ve develerini, azat edilmemiş kullarını deftere kaydedilmesi istenmiş ve bu defterle birlikte, hatununa ait olan eşyayı, nikahını ve heşt yekini (mirastan hakkı olan sekizde birini) mutemet adamları ve hazinedarı ve muhafızlarının bir an önce İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.²⁰⁵

Yine Hüsrev Paşa'ya gönderilen H. 3 Şevval 982/M. 16 Ocak 1575 tarihli hükümde Murat Paşa'nın Şam'da yaptırdığı cami için vasiyet ettiği halı, gümüş şamdan ve keçeleri ve kethüdalarının eşyalarını ve haremine ait eşya ile nakline kâfi at, deve, katır ve araba beygirlerini teslim edilmesi istenmiştir.²⁰⁶

Murat Paşa görev yaptığı eyaletler ve çevresinde kamu yararına birçok bina inşa etmiştir. Bunlar hükümler de bahsi geçen Bağdat Murat Paşa Cami, Şam Murat Paşa

²⁰³ “Karaman vilayeti mir-i miranlığı Erzurum Beğlerbegisi olan Murad Paşa'ya virilmek buyuruldu.” bk: BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 142.

²⁰⁴ “Bundan akdem Erzurum Beğlerbegi olub Karaman Beğlerbegliğine tevcih olunan Murad Beg Erzurum'dan çıkub üçüncün menzile geldükde arkadaşların ile eceli erüşüb ahirete nakl eyleyüb muhallefât ve metrukâdı ve hazinesi ve cebelhânesi göçülüb ve yarar atları ve davarları mukaddem gönderülmeyin bi'l-fiil Sivas'a karib yerlerde olduğu kethüdâsı Ali mektûbu ile ilâm eylemeyin atları damgalanub sütte-i saâdetime gönderilmek için leffen irsâl olunmuşdur. Buyurdum ki vusûl buldukda müşârun ileyhin atları gönderilen damga ile damgalanub ve kifâyet kadar hisar erlerini ve yarar mutemedun aleyh kimesneler tayin idüb sütte-i saâdetime irsâl eyleyesiz. Ve zikr olunan atları Budak Çavuş ile koşub gönderesiz.” bk: Hatice Çağlıkeçecigil, 24 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 981-982/M. 1573-1574 s.1-80) Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 73; BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 14.

²⁰⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 351.

²⁰⁶ BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 779.

Cami, Antalya Murat Paşa Cami²⁰⁷ ve bazı kaynaklarda Kuyucu Murat Paşa'ya atfedilmiş olsa da hükümlerden Kuyucu Murat Paşa'ya ait olmadığı anlaşılan Erzurum Murat Paşa Cami'dir.²⁰⁸

Hüsrev Paşa

Bağdat Beylerbeyi Murad Paşa'nın ardından Erzurum Beylerbeyliği görevine tayin edilen Hüsrev Paşa'nın, incelenen hükümlerden daha önceden Karaman Eyaletinde Beylerbeyi olduğu görülüyor. XVI. Yüz yılın ikinci yarısında Doğu'da önemli bölgelerde yöneticilik yapan Hüsrev Paşa, Erzurum'da İlki 1574 yılında olmak üzere iki kere Beylerbeyliği vazifesi yerine getirmiştir.

Hüsrev Paşa'nın hakkındaki incelenen, tarih açısından sınırlı sayıda olan hükümlerde göze çarpan ilk şey, Hüsrev Paşa'nın başta oğlu olmak üzere birçok kişiye tımar ve terakki verilmesini emrettiği görülmektedir. Örneğin, H. 16 Ramazan 981/M. 9 Ocak 981 tarihli hükümde Hüsrev Paşa'nın isteği üzerine oğlu Abdullah Bey'e on akçe terakki verilmesi emredilmiştir.²⁰⁹

Yine aynı şekilde Hüsrev Paşa'nın isteği üzerine, daha önce sürgün cezası alan Hüseyin Çavuş'a üç bin akçe terakki,²¹⁰ Adiloğlu İbrahim'e üç bin akçe tımar,²¹¹ Tortum sancağı mutasarrıfı Hamza'ya bin beş yüz akçe terakki,²¹² Erciş sipahilerinden Kara Ali'ye bin beş yüz akçe terakki,²¹³ Van Kalesi'nden tımar sahibi olan Pervane'ye iki bin akçe tımar,²¹⁴ Erzurum kullarından Şems oğlu Mustafa'ya tımar²¹⁵ verilmiştir. Bu örnekler uzayıp gitmektedir.

Erzurum Eyaleti'nde 1566-1574 yılları arasında ardı ardına görev yapan bu üç beylerbeyi, incelenen hükümlerden anlaşıldığı üzere vazifeleri süresince herhangi bir

²⁰⁷ Antalya'da bulunan Murat Paşa Cami'nin de önce Kuyucu Murat Paşa'ya atfedilmesi daha sonra bu yanlışın düzeltilmesi olayları yaşanmıştır. Giray Ercenk, "Hangi Murat Paşa?" isimli makalesinde bu durumu izah etmiştir. bk Giray Ercenk, "Hangi Murat Paşa?", *Adalya*, S. 1, Antalya, 1996, s.111-113.

²⁰⁸ "Kuyucu Murad Paşa bu caminin yapımı tarihlerinde başka vazifeler ile meşgul olup, 1583-1585 yıllarındaki Safevi seferlerine kadar Erzurum'a gelmemiştir. Murad Paşa ayrıca 1610 yılında İran seferine giderken Erzurum'da bulunmuştur. Bu halde bu caminin Kuyucu Murad Paşa tarafından yapılmadığı ortaya çıkmaktadır." bk: Gül, Murat Paşa, s.152.

²⁰⁹ "Erzurum Beglerbegisi Hüsrev Paşa'nın oğlu olup otuz akça ulufesi olan Abdullah Beg'e on akça terakki ile ulufesi kırk akça olmak buyuruldu." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 277.

²¹⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 427.

²¹¹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 502.

²¹² BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 354.

²¹³ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 366.

²¹⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 396.

²¹⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 2103.

usulsüz olaya karışmamış ve görev sürelerince Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde olağandışı hadiseler yaşanmamıştır.

3.2.2. Sancaklar

Sancak diğer bir adıyla livalar umumi olarak, bir dirlik (dirlik, hayat, yiyecek, tımar) veya daha sarıh olarak, bir has ihtiva eder.²¹⁶ Osmanlı devlet teşkilatının en büyük idari birimi eyalet olmakla birlikte en mühim ve gelişmiş birimi sancaklardı. Sancak idari bakımdan devlet teşkilatının çekirdeğini oluşturmaktaydı. İdari bakımdan eyalet bir sancaklar federasyonu özelliği taşıyordu. Sancak ise idari bakımdan devletin temel yapısını teşkil ediyordu. Aşiret ve oymak beyleri dahi birer idari birim sayılırsa da devletin teşkilat düzenlemesinde sancaklara ve onların yönetimine çok ehemmiyet veriliyordu.²¹⁷

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bölgelerin özelliklerine göre farklı idarî sistemler uygulamasının bir neticesi olarak, eyalet veya beylerbeyliklere bağlı, ocaklık diye anılan ve yurtluk-ocaklık ve hükümet diye iki çeşidi bulunan bir nevi irsî sancakbeylikleri de idari sistem içerisinde bulunuyordu.²¹⁸ Hükûmet ve yurtluk-ocaklık sancaklar, Osmanlı Devleti'nin siyasi yönden hareketli olan hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfuzundan faydalanmak ve merkezi otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla korumak ve tesis etmektir. Bosna, Anadolu, Diyarbakır, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka, Şehr-i Zor, Erzurum ve Bağdat'ta varlığını gördüğümüz ocaklık sancakların, Van ve Diyarbakır eyaletlerinde biraz daha fazla sayıda olması bölgenin savaşa açık bir yer olması sebebiyledir.²¹⁹

Erzurum Eyaleti, kapladığı yüz ölçümü ve barındırdığı nüfus itibarıyla Osmanlı vilayetleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Erzurum Eyaleti'nde tarihi süreç içerisinde bir takım idarî değişiklikler olmasına rağmen, incelenen dönem içerisinde coğrafi alan sınırlılığı açısından²²⁰; Erzurum'a bağlı olduğu bilinen 30 küsur sancak bulunmaktadır.

²¹⁶ Jean Deny, "Sancak", *İA*, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 188.

²¹⁷ Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Yönetiminin Dini Temelleri: Kılıç Kalem ve İlim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2007, s. 94.

²¹⁸ Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda Ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, C.XI, S.1, Elâzığ 2001, s. 257-274

²¹⁹ Orhan Kılıç, "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar Ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, C.XXI, İstanbul 2001, 201-205.

²²⁰ Abdülkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kıtık ve Kuraklık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9, 2009, s.144-158.

Bu sancaklar belli aralıklarla kaza statüsüne düşmüşler ve zaman zaman da başka beylerbeyliklere bağlanıp daha sonra Erzurum Eyaleti sınırlarına dahil edilmişlerdir.

Yine Dündar Aydın 1574 yılında Erzurum Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa zamanında Erzurum Eyaleti'nin en geniş sınırlara ulaştığını ve 31 sancağının olduğundan bahsetse de²²¹ incelenen hükümlerde Paşa Sancağı²²² da dahil yalnızca 27 sancaktan söz edilmektedir. Hükümlerde bahsedilen bilgilerden yola çıkılarak yazılan bu sancaklar şöyledir:

Başta Paşa Sancağı, Acara, Ardanoç, Ardahan, Ardahan Küçük, Batum, Çemişgezek, Hasankale (Pasinler), Hınıs, İspir, Kars (Bardız), Kemhıs, Kiğı, Kızıuçan (Kuzuçan), Livane (Yusufeli), Mamervan, Malazgirt, Mazgird, Oltu, Palu, Pertek, Pertekrek, Şârk-î Karahisar, Şavşat, Tekman, Tortum, Trabzon'dur.

²²¹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği Ve Teşkilatı*, s. 244.

²²² “1534 sonrası sancak haline getirilen Erzurum, 1535 yılı sonrası kendi ismi ile eyalet haline dönüştürülmüştür. Beylerbeyliğinin kuruluşu sürecinde ayrı birer sancak olan Kemah ve Bayburt sancakları, 14 Ekim 1534 tarihinde, birleştirilerek, Mehmet Han'a verildi. Bir sene sonra, Eylül-Ekim 1535 tarihleri arasında, yeni teşkil edilen Erzurum Beylerbeyliği Mehmet Han'a verilince, onun uhdesindeki Bayburt ve Kemah Sancağı, “Paşa Sancağı” oldu. Bu sırada Erzurum ise, Dünbüllü Hacı Bey idaresinde ayrı bir sancak idi. Hacı Bey'in 1538 yılında başka bir sancağa tayinini müteakip, Erzurum Sancağı, muhtemelen 1540 tarihinde ilga edilip, burası bir kaza halinde Paşa Sancağına bağlandı. Bunun üzerine, beylerbeyiler de 1545 yılından itibaren Bayburt yerine Erzurum'da oturmağa başladılar. Böylece Erzurum Paşa Sancağı oldu.” Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği Ve Teşkilatı*, s. 225.

Tablo.3. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar

Sancaklar	Sancak Beyleri	Hk. Sayısı	Madenler
Acara	Mehmet	5	-
Ardanuç	Mahmut, Kasım	6	-
Ardahan	Mirza Ali	18	-
Ardahan Küçük	Mehmet	1	-
Batum	Ömer, Süleyman, İskender	12	-
Çemişgezek	Alâeddin	2	-
Hasankale/Pasin	Sinan	17	Güherçile
Hınıs	Haydar	11	-
İspir	-	4	-
Kars/Bardız	Abdurrahman, Mehmet, Hüseyin, Üveys	11	Güherçile
Kiğı	Veli	11	Güherçile, Demir
Kızırcan	Allahverdi, Murat	2	Tuzla
Livâne	Sefer	6	-
Mamervan	Ömer, Haydar	5	-
Malazgirt	Piri	10	Güherçile, Kükürt
Mazgird	-	3	Güherçile
Oltu	Muhammet, Mehmet	22	Güherçile
Palu	Hüseyin	1	-
Pertek	Baysungur	3	-
Pertekrek	Mehmet	2	-
Sağman	-	4	-
Şârk-î Karahisar	Mirza Ali, Hamza, Yusuf	32	-
Şavşat	Mehmet, Mehmet ve Mahmut, Hüsrev	15	-
Tekman	Zeynel, İbrahim, Zeynel (2.Kez)	8	Güherçile
Tortum	İskender	8	-
Trabzon	Süleyman, Ömer	29	-

İncelediğimiz döneme ait defterlerde, sancakların ve sancak beylerinin isimlerine ve sancakların belirli detaylarına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Mevcut hükümler daha çok sancaklarda verilen tımar ve arzlar yahut küçük çaplı asayiş olayları, merkezden irsal edilmesi emredilen belli alet ve edevat üzerinedir. Bahsi geçen nedenler bilgi vermeyi sınırlandırsa da aşağıda, incelenen hükümler doğrultusunda eyalete bağlı sancaklar hakkında bazı önemli hususlar verilmiştir.

Acara

H. 17 Rebiyülahir 976/M. 9 Ekim 1568 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak görülen Acara'da sancak beyi Mehmet Beydir.²²³ Yine serhat boylarında olması sebebiyle bu sancakta da asayiş problemleri yaşandığı görülmekle birlikte Acara

²²³ "...Acara Sancağı Beği Mehmed dâme izzühûnun karyelerine müteallik Varaza nâm kâfir ile..." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon- İndeks), C. III, Ankara 1999, s. 109-110; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2184.

Kalesi'ne bahsi geçen nedenlerden dolayı fazladan kale görevlileri istenmektedir.²²⁴ Çünkü Acara Beyi olan Mehmet Bey bile çadırında otururken katledilmiştir.²²⁵ Genellikle Aznavur ve İranlılar tarafından tacize uğrayan Acara, H. 981/M. 1573/1574 yılında hala Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi olarak görülmektedir.²²⁶

Ardanuç

H. 14 Rebiyülevvel 979/M. 6 Ağustos 1571 tarihli bir hükümde Ardanuç sancağı beyi olarak Kasım Bey olarak görülmektedir.²²⁷ Ayrıca yine hükümlere göre Kasım Bey'den önce sancak beyliği görevinde Mahmut Bey'in olduğu anlaşılmaktadır.²²⁸

Ardahan ve Ardahan Küçük

1566-1574 yılları arasında Erzurum vilâyeti dahilinde bir sancak merkezi olan Ardahan, Livâ-i Ardahan ve Livâ-i Ardahan Kûçek diye iki sancak halinde görülmektedir.

H. 975/1567-1568 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlı olarak görülen Liva-i Ardahan sancağının sancak beyi Mirza Ali Bey²²⁹, Küçük Ardahan sancak beyi ise Mehmet Bey'dir²³⁰. Hükümlerde sık sık Ardahan kalesi ve kale görevlileri hakkındaki olaylara yer verilirken, sınır boylarında olan bu sancaklarda asayiş sıkıntısı yaşandığı gözlenmektedir.²³¹ Özellikle Gürcü, Aznavur ve İran menşeli suçlular sancağın sıkıntılı durumlar yaşamasına sebep olmuştur. Öyle ki Liva-i Ardahan sancak beyi Mirza Ali'yi bile bu olaylardan birinde yaralanmıştır.²³²

²²⁴ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 57; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 13.

²²⁵ "Mukaddemâ Acara Begi olan Mehmed çadır ile çayırda otururken aznavurlarından Gorgi ve Ardeşir nâm zimmîler hayli ehl-i fesâd aznavurlar ile mûmâ-ileyhi ale'l-gafle basup katl eyledükleri..." bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s.331; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 464.

²²⁶ BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 13.

²²⁷ "Ardanuç Beyi Kasım Beg'in arzı mucibince Ferruh ve Ali nam emekdarlarına Erzurum'da düşenden bir gönüllü gedigi verilmek." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 674.

²²⁸ "Hüseyin nam kimesne gelip Ardanuç sancağı beği iken vefat eden Mahmud Beg'in adamlarından olduğun bildirip inayet rica etmegin vilayeti Erzurum'da düşenden hisar gedigi buyruldu." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.15 Hüküm 422.

²²⁹ "Ardahan Begi Mirza Ali Beg'e hüküm ki..." bk: Orhan Paşazade, 9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570) (Özet Ve Transkripsiyon), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeni Çağ Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 68; BOA. A. DVN. MHM. d.9, Hüküm 154; BOA. A. DVN. MHM. d. 12, Hüküm 822.

²³⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 2016.

²³¹ "...Ardahan Beği Mirzâ Ali mektûb gönderüp livâ-i Ardahan Kızılbaş ve Gürci ağzı olup hırsüz u ehl-i fesadı hâlî olmayup ve Ardahan'da olan gönüllü tâyifesi defter ile mükayyed yüz otuz nefer âdem olup ancak otuz neferi mevcûd olup sâyirleri hîdmetlerine gelmeyüp ulûfeleri Ardahan'a gelüp tevzî olmamağla kendü vilâyetlerinde sâkin olup livâ-i mezbur düşman ağzı olmağla gönüllüsü dâimâ mevcûd olmak lâzım iken..." bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 248; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 338.

²³² 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, s. 71; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 822; BOA. A. DVN. MHM. d.14, Hüküm195.

Batum

1566-1574 yılları arasında Erzurum'un bir sancağı olan Batum'da H. 8 Zilkade 975/M. 6 Nisan 1568 tarihinde sancak beyi Ömer Bey²³³, H. 28 Rebiyülahir 978/M. 29 Eylül 1570 tarihinde Süleyman Bey²³⁴, H. 1 Şevval 979/M. 16 Şubat 1572 tarihinde ise İskender Bey'dir.²³⁵ Sancak hududunda genellikle Abaza taifesi ve Dadyanlar tarafından gerçekleştirilen yağma ve kanunsuz hareketler üzerine birçok defa merkezden hükümler gönderilmiştir.

Çemişgezek

H. 1 Şevval 982/M. 14 Ocak 1575 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak görülen Çemişgezek'te, sancak beyi Alâeddin Bey'dir.²³⁶

Hasankale/Pasin (Pasinler)

Pasin sancağı ve kalesi beylerbeylik için stratejik ve coğrafik olarak çok ehemmiyetli bir konumdadır. H. 11 Şaban 975/M. 10 Şubat 1568 yılında Pasin Sancağı Beyi Sinan Bey olarak görülmektedir. 1566-1574 yılları arasında Pasin sancağından söz eden birçok hüküm bulunmaktadır. Özellikle Pasin kalesinin bizzat tamiri ve tahkimi istenmiştir.²³⁷ Ayrıca bahsi geçen hükümlerde verilen tımar rakamları uyarınca Pasin sancağının tarıma elverişli anlaşılmaktadır.²³⁸ Bunun yanı sıra sancakta güherçile madenleri işletilmektedir.²³⁹

Hınıs

Sancakta Safevi yıkımlarının izlerini silmek adına H. 7 Safer 975/M. 13 Ağustos 1567 tarihinde öncelikle sancağın tahririnin yapılması için emir verilmiş²⁴⁰ ve tahrir sonrası Hınıs'ta yapılan yeni kalede ve civarında meskûn sipahi, azeb vs. kimselerin

²³³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 17, 123, 194; bk: BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1221,1426,1563.

²³⁴ "Hâliyâ Batum Sancağı Beği olan Süleymân dâme ızzühû..." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 170; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2301.

²³⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.17, Hüküm 26.

²³⁶ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 1529.

²³⁷ "Pasin Beği Sinân Beğ'e ve Erzurum'da Nâzır-ı Emvâl olan Sefer ve Mehmed zîde ızzühümâyâ hüküm ki..." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon- İndeks), C. I, Ankara 1998, s. 422; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 839.

²³⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.8, Hüküm 310,1498; BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 174; BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 370, 582.

²³⁹ "Erzurûm Beğlerbegisine hüküm ki: Kul oğullarından Ali nâm kimesne mukaddemâ Pasin kazâsında ve gayrı yerlerde kendü mâlî ile güherçile işletmek üzere sene 979 Şevvâli'nin guresinden üç yıla ikibin vukiye güherçile virmek üzere iltizâm eyleyüp..." bk: Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 298; BOA. A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 718.

²⁴⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 29, 64-65; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 60, 118.

zarurî ihtiyaçlarını teminde karşılaştıkları zorluğun giderilmesi için, Erzurum, Diyarbakır ve Adilcevaz'dan yeterli miktarda esnaf ve sanatkâr gönderilip buraların şeneltilmesi istenmiştir.²⁴¹

Yine hükümlerde H. 19 Şevval 979/M. 5 Mart 1572 tarihinde, Hınıs Beyi Haydar Bey'dir. Haydar Bey reayaya yaptığı haksız muamele ve zulümler sonrası azledilmiştir.²⁴² Hınıs'ta yapılması emredilen kalede bulunan hisar erlerinin ve sancak beyinin yolsuzluğu hakkında Hınıs kadısının iddialarının araştırılması istenirken²⁴³ bunun dışında yine aynı yılda Hınıs'ta bir aşağı kale olduğu ve bu kalede topçuların görev yaptıkları da görülmektedir.

İspir

H. 16 Zilhicce 978/M. 11 Mayıs 1571 yılında İspir Beyi'ne gönderilen bir hükümde sancak olduğu anlaşılan İspir, H. 27 Safer 981/M. 28 Haziran 1573 ve H. 28 Zilhicce 981/20 Nisan 1574 tarihli iki hükümde, Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak görülmektedir.²⁴⁴

Kars

Kars şehri ve çevresi uzun süreli savaşların devamlı etkisi altında kaldığından büyük nüfus ve gelir kaybına uğramıştır. 1560'tan sonra civardaki aşiretlerin bölgeye gelip yerleşmeye başlamasıyla yavaş yavaş şenelmiş, çevredeki bu gelişmeler Kars şehrinin de gelişmesinin yolunu da açmıştır. Söz konusu durumları anlatan H. 22 Safer 976/M. 16 Ağustos 1568 tarihli hükümde, 1555 Amasya Antlaşması gereğince ve savaşlar nedeniyle boş kalan Kars Ovası'ndan geçen tüccarların ve yolcuların haramiler

²⁴¹ “Hınıs Sancağı Beği Mehmed dâme izzühû Südde-i Sa’âdetüm’e mektûb gönderüp; Livâ-i mezbûrda müceddeden binâ olunan kalada ve etrâfında olan vilâyetde sipâhî vü azeblerden ve hısâleri vü ümerâ âdemlerinden ve gayriden haylî âdem olup cüz’î vü küllî maslahatları vâkı’ olsa etrâfda beş on günlük yirlerde olan şehirlere ve kasabalara gidüp küllî zahmet çeküp mekûlât ü melbûsâtta ve sâyir lâzım olanlarda küllî zarûret ü muzâyakaları olup; etrâfda vâkı olan kasabaların her birinden bakkâl u attâr u kalaycı vü kazancı vü hayyât u neccâr u kassâb ve sâyir ehl-i sanâyidan lâzım olanları getürdülüp kala-i mezbûrede hefte bâzârı ikâmet olunmasın, taleb ü recâ itdüklerin ilâm itdüğü ecilden buyurdum ki: Vusûl buldukda, Erzurum’dan vech-i meşrûh üzre ehl-i sanâyidan kifâyet mikdârı âdem ihrâc idüp mevzî-i mezbûrî âbâdân itdüresin. Ammâ; bu bahâne ile ziyâde âdem yazılup mübâşirlerden ve gayriden bazı ahz ü celb idüp müslimânları tacîz ü tazyîk itdürmeyüp adâlet üzre ihrâc eylesin ve ne vechile tedârük idüp ne mikdâr âdem ihrâc olunduğun yazup bildüresin.” bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II s. 120-121; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1421.

²⁴² Kazım Kürşat Yücel, 18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil Metin), Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 166, 174; BOA. A. DVN. MHM. d.18, Hüküm 279, 294.

²⁴³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 241; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2437.

²⁴⁴ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 162-163; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 204; BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 391.

tarafından saldırıya uğradıkları bu saldırıların bertarafı için İran ile anlaşma uyarınca karşılıklı köyler ihdas edilerek sınır çizgisine riayet edilmesi istenmiştir.²⁴⁵

H. 16 Muharrem 979/M. 10 Haziran 1571 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen diğer bir hükümde ise, Kars'ta bulunan nahiye ve köy isimlerinin eski isimlerinin net olmadığı karışıklığa neden olmaması için sancağın yeniden tahriri istenmiştir.²⁴⁶ Bu dönemde Kars Bey'i ise Abdurrahman Bey olarak görülmektedir. H. 16 Zilhicce 979/M. 30 Nisan 1572 tarihinde, sabık Kars sancak beyi olarak anılan Abdurrahman Bey'in hakkındaki suçların hakikat olduğu ve Abdurrahman Bey'in teftiş edilmesi istenmiştir. Abdurrahman Bey'in ardından Kars sancağı Beyi Hüseyin Bey ve Hüseyin Bey'in vefatı ile Üveys Bey olmuştur.²⁴⁷ Yine bu tarihlerde Kars'ın güherçile madenine sahip olduğu da hükümlerden anlaşılmaktadır.²⁴⁸

Kiğı

H. 975 tarihli bir hükümde, sancakların tahriri ile görevli Sadık Çelebi'den tahrir edilmesi istenen Kiğı'dan, Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak söz edilmektedir.²⁴⁹ H. 6 Şevval 979/M. 24 Mart 1569 tarihli bir hükümde Kiğı'da sancak beyi olarak Veli Bey görülmektedir.²⁵⁰ Kiğı diğer sancaklara nazaran çok mühim bir konumdadır. Hükümlerde zaman zaman kaza olarak anılan Kiğı'da, güherçile ve demir madenleri, baruthaneler bulunmaktadır. Ayrıca hükümlere ve kaynak eserlere konu olan yuvalak²⁵¹ topların döküldüğü, memleketin dört bir yanına mühimmat irsal edilen bir sancaktır.²⁵²

²⁴⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 377; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1933.

²⁴⁶ "Erzurum Beğlerbegisine hüküm ki Kars Beyi Abdurrahman ve Kars sancağında vaki olan karyelerin ve mezraların kadim isimleri sahih ile malum olmakla mümkün olmayub der vech defter ve tayini harcı olduğu olmayub her karyeye birkaç isim ilhak olunub..." bk: Kaygusuz, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s. 69; BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 33.

²⁴⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 1663.

²⁴⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 1233.

²⁴⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 285-286; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 561.

²⁵⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 2244.

²⁵¹ "Kiğı Sancağı, Erzurum Eyaleti'ne tabidir; mezbur Kiğı madeni işleyip, yuvalaklar dökülürdü. Ayrıca savaş zamanlarında Kiğı'dan dökülmesi emredilen toplar istenirdi; "...Kiğı Madenin 'de top yuvalağı döküp ve sair ahval-i sefer görülür. Ve cephaneye müteallik olan mühimmatları tekitler olup ve toplar çekmek için camış cemi ferman olunmağın, Maraş Eyaleti'nde ve Adana'da iştira etmek için müstakim dindar ademler tayin olunur." Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Çev. Ziya Yılmaz, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 185-341.

²⁵² BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 169; BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 28; "Mektûb gönderüp livâ-i Kiğı'da demür madeni iki yirde olup elli altmış bin yuvalak için emr-i şerîfüm gönderilüp ve güherçile eminlerine kırk elli nefer ırgadlar virilüp ve Kiğı Kalası'nın tamirine..." Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 412; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 584.

Kızıuçan

H. 975/ M. 1567-1568 tarihli bir hükümde, sancakların tahriri ile görevli Sadık Çelebi'den tahrir edilmesi istenen Kızıuçan'dan, Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak söz edilmektedir.²⁵³

Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 26 Rebiyülevvel 976/18 Ekim 1568 tarihli hükümde Kızıuçan sancağında bulunan tuzlalardan bahsedilmiştir. Hükümde bahsi geçen tuzlaların uğrağı zararların tespiti ve tuzlaların belirlenen miktarda ürün verip vermeyeceğinin sorgulanması istenmiştir.²⁵⁴

Livâne

H. 29 Recep 975/M. 29 Ocak 1568 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, Livâne'nin Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğu ve başında sancak beyi olarak Sefer Bey görülmektedir.²⁵⁵ Yine H. 21 Safer 975/M. 27 Ağustos 1567 ve 6 Rebiyülevvel 975/M. 10 Eylül 1567 tarihli hükümlerde vilayet tahriri ile görevli Sadık Çelebi'nin Livâne sancağını da tahrir etmesi istenmiştir.²⁵⁶

Mamervan/Narman/Mamurvan/Mamrevan

H. 20 Safer 975/M. 26 Ağustos 1567 tarihinde Erzurum'a bağlı bir sancak olduğu görülen Narman'ın²⁵⁷ başında sancak beyi olarak Ömer Bey bulunmaktadır.²⁵⁸ H. 4 Şevval 979/19 Şubat 1572 tarihli hükümde, sancak statüsü devam eden Narman'ın başında sancak beyi olarak Haydar Bey bulunmaktadır.²⁵⁹

Malazgirt

H. 975/M. 1567/1568 tarihinde Malazgirt'te kurulacak olan bir miri güherçile kârhanesi hakkında Erzurum, Anadolu ve Diyarbakır Beylerbeyliklerine gönderilen hükümde yalnızca Malazgirt dizdarı Hacı Ali'den söz edilmektedir.²⁶⁰ H. 978/M. 1570/1571'de ise yine bahsi geçen olay ve Hacı Ali Bey üzerine gönderilen hükümler bulunmaktadır.²⁶¹ Sonraki hükümlerde Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olduğu ve başında Piri Bey bulunduğu anlaşılan Malazgirt ile ilgili H. 5 Cemaziyülahır 982/M.

²⁵³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 285-286; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 561.

²⁵⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2092.

²⁵⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 386-387; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 766.

²⁵⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 69; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 128.

²⁵⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 64-65; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 118.

²⁵⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 103-104; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 193.

²⁵⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 1419.

²⁶⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 224-225; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 434.

²⁶¹ 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, s. 136, 387, 434; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 135, 580, 672.

22 Eylül 1574 tarihinde gönderilen hükümde, Piri Bey'in sancak beyi iken vefat ettiği belirtilmiştir.²⁶²

Mazgird

H. 12 Muharrem 978/M. 16 Haziran 1570 tarihinde Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak görülen²⁶³ güherçile madenleri ile ünlü Mazgird, daha sonraki tarihlerde kaza merkezi olarak anılmaktadır.²⁶⁴

Oltu

Çıldır Eyaletinin tesisine kadar Erzurum Eyaleti'ne bağlı kalan Oltu sancağı, dönem içerisinde ilk olarak H. 975/M. 1567/1568 yılında Livâne'nin tahriri sebebi ile Oltu Kulları Ağası Abdurrahman Bey'den bahseden bir mevzu ile görülmektedir.²⁶⁵ Bunun dışında H. Şevval 978/M. Şubat 1571 yılında, Oltu Beyi Muhammet'in Şavşat'tan Erzurum'a gönderilen mirî hazineye ve görevlilere zarar vermesi üzerine, merkezden durumun araştırılması için hüküm gönderilmiştir.²⁶⁶ Bir diğer hükümde ise Oltu'nun sancak beyinin değiştiğini yerine Mehmet Bey'in tayin edildiğini ve halkın Mehmet Bey'i de şikâyet ettiği görülmektedir.²⁶⁷ Mehmet Bey'in H. 979/M. 1571/1572 yılında dahi Oltu sancak beyliği görevinde olduğu yine hükümlerden anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Bunlar dışında Oltu sancağında güherçile madenleri olduğundan da söz edilmektedir.²⁶⁹

²⁶² BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 2481.

²⁶³ "Sağman Beğine ve livâ-i mezbûr beginün hâsları vâkı olduğu yirlerün kâdîlarına hüküm ki: Sen ki sancakbeğisin, Südde-i Sa'âdetüm'e âdem gönderüp; taht-ı livândan bu sene Kıbrıs cezîresine oklı yaylı piyâde gönderilmek fermân olunup emrüm mücebince tedârük olunup gönderilmek üzre iken tekrâr avâız dahı salınup reâyâ tâyifesi henüz piyâde meûnetinden kurtılmadın avâız dahı fermân olunmagla avâızın cemine imkân olmayup kemâl mertebe adem-i iktidârları oldugın" arzıtdüğün ecilden mezîd-i âtîfet-i husrevânemden avâız alınmamasın emridüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu bâbda tamâm mukayyed olup anun gibi taht-ı hükûmetinüzde piyâde viren kimesnelerden avâız aldurmayup emr-i serîfûme mugâyir kimesneye zulm ü teaddî itdürmeyesiz. Bir sûreti, Pertek begine ve kâdîlarına. Bir sûreti, Mazgird begine ve kâdîlarına." bk: 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 239; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 322.

²⁶⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 28; BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 544.

²⁶⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 95-96; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 179.

²⁶⁶ "Oltu mirbâtına ahsâm namâzı vaktinde irisüp konmagla Oltu Sancagı Beğî Muhammed bazı levendleriyle kethudâsın hazîne üzerine gönderüp âdemlerin muhkem darbidüp ve mâl-ı mîrîye mezbûrun külli gadri olup..." bk: 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 396-397; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 598.

²⁶⁷ "Sen ki kâdîsın, Südde-i Sa'âdetüm'e mektûb gönderüp; Oltı Sancağbegi Mehmed Beğ'ün sipâhî tâyifesine ve hısâr-erenlerine ve re'âyâ vü berâyâyâ zulm ü te'addîsinün nihâyeti yokdur. Bîgünâh dirliklerin virüp ve âdemlerin zabıtmeyüp hısâr içinde olan müslimânların ehl ü ıyâlî hammâma varmaga âciz olmsıdır ve karyelerde olan re'âyâ tâyifesinün evlerin basup öküzlerin ve koyunların çeküp alup ahâlî-i vilâyet zulmü teaddîsinden perâkende olmak üzredür..." bk: 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, s. 144; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 962.

²⁶⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 1095.

²⁶⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 1322.

Palu

Erzurum Eyaleti kurulduktan sonra buraya sancak olarak bir süre bağı kaldığı düşünülen Palu Hükümeti ile ilgili 1566-1574 yılları arasında bir adet hüküm Erzurum Beylerbeyliğine gönderilmiştir. H. Cemaziyülevvel 976/M. Ekim 1568 tarihli hükme göre, Erzurum Beylerbeyi'nden Palu Hâkimi Hüseyin beyin kardeşi Hamza ve onun oğlu Rüstem'in reaya ve aşireti yoldan çıkararak Cezayir Seferi'ne tayin olunan piyade ve tüfekçilerden bazılarının kaçmalarına sebep oldukları bildirilerek rahat durmaları hususunda tembihte bulunulması; buna rağmen fesatta ısrar edenlerin ve taraftarlarının Rumeli'ne sürülmek üzere isimlerinin Sûdde-i Saadet'e arz edilmesi istenmiştir.²⁷⁰

Pertek

Hükümlere göre H. 15 Safer 981/M. 9 Temmuz 1571 tarihinde, Erzurum'a bağı bir sancak olarak görünen Pertek'in²⁷¹ sancak beyi bu tarihlerde Baysungur'dur. Yine aynı tarihte sancakta yapılacak olan Hasankale'nin tamiratından bahsedilmektedir.²⁷²

Pertekrek

Miri bir anlaşmazlık meselesini içeren H. 29 Recep 975/M. 17 Aralık 1571 tarihli hükümde, Pertekrek, Erzurum Eyaleti'ne bağı bir sancak olarak görülmektedir. Bu tarihlerde sancak beyi Mehmet Bey'dir.²⁷³ Yine H. 21 Safer 975/M. 27 Ağustos 1567 tarihli hükümde vilayet tahriri ile görevli Sadık Çelebi'nin Pertekrek sancağını da tahrir etmesi istenmiş ve özellikle Pertekrek'in tahrir defterinin İstanbul'dan alınması ve karşılaştırılması hususu vurgulanmıştır.²⁷⁴

Sağman

H. 978/M. 1570/1571 tarihli Sağman Bey'ine gönderilen hükümde, Sağman Pertek ve Mazgird beylerinin haslarının bulunduğu kazalarda, Kıbrıs Seferi için piyade veren kimselerden avârız alınmaması ve bu konuda kimseye baskı yapılmaması hususunda uyarılar yapılmıştır.²⁷⁵ Bu hükümden Erzurum Eyaleti'ne bağı bir sancak olduğu anlaşılan Sağman hakkında gönderilen H. 15 Safer 981/M.16 Haziran 1573²⁷⁶ H. 14 Safer

²⁷⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 210-211; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2378.

²⁷¹ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 115; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 57,118.

²⁷² BOA. A. DVN. MHM. d. 23, Hüküm 704

²⁷³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 386-387; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 766.

²⁷⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 69, 95-96; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 128,179.

²⁷⁵ 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 239; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 322.

²⁷⁶ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 115; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 118.

981/M.15 Haziran 1573²⁷⁷ H. 23 Zilkade 981/16 Mart 1574²⁷⁸ tarihli Hasankale'nin tamiri hakkında gönderilen hükümlerle de hala sancak statüsüne sahip olduğu görülmektedir.

Şârk-î Karahisar/Karahisar-ı Şarki

1566-1574'te Karahisar-ı Şarki sancağının, Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı olduğunu gösteren çok sayıda hüküm bulunmaktadır.²⁷⁹ Bu hükümlerden ilki H. 3 Ramazan 975/M. 2 Şubat 1568 tarihinde Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümdür. Bu hükümde, Karahisar-ı Şarki Sancağının idaresinin Mirza Ali Bey'in sorumluluğunda olduğu görülmektedir.²⁸⁰ H. 978 tarihli diğer bir hükümde ise Mirza Ali Bey'in ardından sancağın başına Hamza Bey'in geçtiği anlaşılmaktadır.²⁸¹ Yine H. 981/M. 1573/1574 tarihli başka bir hükümde ise Karahisar-ı Şarki Sancak Beyi olarak Yusuf Bey karşımıza çıkmaktadır.²⁸²

Hükümlerde, aşağıda detaylandırılacak olan sancaktan Donanma-i Hümayuna katılmak üzere sancaktan giden sipahiler ve gönüllülerden ve ayrıca sancakta yaşanan çeşitli asayiş olayların da söz edilmektedir.

Şavşat

H. 976/M. 1568/1569 yılında Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak görülen Şavşat'ın²⁸³ bu tarihlerde sancak beyi Mehmet Bey'dir.²⁸⁴ H. 6 Şaban 979/M.24 Aralık 1571 tarihinde ise sancağın başında iki sancak beyi görülmektedir. Bunlar, Mehmet ve Mahmut Beylerdir.²⁸⁵ H. 981/M. 1573-1574 yılında Hasankale'nin tamiri ile ilgili bir hükümde sancağın başında yine Mehmet ve Mahmut Beyler bulunmaktadır.²⁸⁶ Aynı tarihlerde gönderilen diğer hükümlerde bu iki beyden nazır oldukları mukataaların

²⁷⁷ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 115; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 118.

²⁷⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.23, Hüküm 704.

²⁷⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 459; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 916; BOA. A. DVN. MHM. d.8, Hüküm 306, 423; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 437, 444, 466, 475, 481, 482, 495, 613; BOA. A.DVN. MHM. d.13, Hüküm 740,833; BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 1450, 1489, 1495, 1499, 1532, 2194, 2246; BOA. A. DVN. MHM. d.16, Hüküm 383; BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 303, 2072; "Erzurum'da Hizane-i Amire Defterdarı Süleyman'a hüküm: Karahisar-ı Şarki'ye iltizamla nazır olan Şavşad beyleri Mehmed ve Mahmud Beğlerin..." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 686.

²⁸⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 459; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 916.

²⁸¹ "Karahisar-ı Şarki Sancağı Beyi Hamza dâme izzuhu südde-i saatetime mektub gönderüb liva-i mezbur sipahilerinden 900 tımarı olan Ali nam sipahi Konaşı nam kimesnenin menkûhası hizmetkârım getürdüp sıra çekdirüb evinde iki ay miktarı..." BOA. A. DVN. MHM. d.14, Hüküm 694.

²⁸² BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 19.

²⁸³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 10; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 17.

²⁸⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 171-17; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2303.

²⁸⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 2209.

²⁸⁶ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 96-97; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 86.

bedelleri istenmektedir.²⁸⁷ Yine hükümlerde, ismi geçen beylerin zimmetlerindeki paranın hesabı istenmiştir.²⁸⁸ H. 24 Recep 982/M. 9 Kasım 1574 tarihinde ise sancağın başında Hüsrev Bey görev yapmaktadır.²⁸⁹

Tekman

H. 12 Muharrem 979/M. 6 Haziran 1571 tarihinde Erzurum sancağının kazası olarak görülen Tekman²⁹⁰ bir müddet sonra hükümlerde beylerbeyliğine bağlı müstakil bir sancak olarak anılmaktadır. Bu tarihlerde sancak beyi Zeynel Bey'dir. H. 979/M. 1573/1574 yılında sancakta Bey olarak İbrahim Bey görülürken İbrahim Bey'in ardından ikinci kez tekrar Zeynel Bey göreve gelmiştir.²⁹¹ Kiğı ve Mazgirt'teki gibi Tekman sancağında da battal güherçile madeni bulunmaktadır. H.981 M. 1573/1574 yılında da kaza olarak anılan Tekman'da²⁹² aynı yılın Zilkade ayında hükümlerde tekrar sancak statüsüne kavuştuğu görülmektedir.²⁹³ H. 981/M. 1573/1574 yılının sonunda hala beylerbeyliğine bağlı sancak olarak görülmektedir.²⁹⁴

Tortum

H. 2 Safer 976 tarihinde Ovacık Beyi Aydın'ın çıkardığı fesat ve şenaat üzerine gönderilen hükümde Erzurum'a bağlı bir sancak olarak görülen Tortum'da²⁹⁵ H. 5 Ramazan 981/M. 29 Aralık 1574'de sancak beyi olarak Ramazan Bey görev yapmaktadır.²⁹⁶ Bunlar dışında Tortum'u içeren hükümler genellikle tımar, zeamet ve tımar terakkisi gibi mevzular üzerine gönderilmiştir.²⁹⁷

²⁸⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 161, 260.

²⁸⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 670, 686.

²⁸⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 2954.

²⁹⁰ "Kiğı ve Mazgird ve Tekman kazalarında" bk: Kaygusuz, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s.67. BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 28.

²⁹¹ "Pasin livasından Babasöylemez karyesinden, sabıka Tekman Beyi olan Zeynel Bey 958 tarihinde berat edip badehu 976 tarihinde tekrar bey oldukta karye-i mezbureyi berat etmemekle hala Tekman beyi olan İbrahim Bey dahi berat etmeyip mahluldür deyu müşarileyh Zeynel Beg'in oğlu olup Erzurum sancağında on bin tımara mutasarrıf olup dört bin noksanı olup ve babası haslarından minbad bedel talip etmemek üzere altı bin akça tevcih olunmak için hüküm verilip müyesser olmayan Yahya talip olmağın bedeli buyruldu." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 370.

²⁹² BOA. A. DVN. MHM. d. 25, Hüküm 28.

²⁹³ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 544.

²⁹⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 940.

²⁹⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 311-312; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1804.

²⁹⁶ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 172.

²⁹⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 25, 28, 354, 547, 700, 2183.

Trabzon

1566-1574 yılları arasında hükümlerde en fazla ismi geçen Trabzon sancağı olmuştur. İlk hükümde Ejderhan (Astrahan) Seferi için cenkçi istenirken²⁹⁸ ikinci olarak H. 9 Rebiyülevvel 975/M. 13 Eylül 1567 yılında Trabzon sancağında görevli aseslerin, sancak beyinin ve muhtesiplerin halka zulmettikleri hususundaki Trabzon müftüsünün şikayetinin teftişi için hüküm gönderilmiştir.²⁹⁹ H. 9 Cemaziyülevvel 975/M. 11 Kasım 1567'de Trabzon sancak beyi Süleyman Bey olarak görülmektedir ve Süleyman Bey'e gönderilen hükme göre Gürcistan'da bulunan bazı asi beylerin uyarılması istenmektedir.³⁰⁰ H. 22 Şevval 979/M. 9 Mart 1572-11 Ramazan 981/4 Ocak 1574 tarihlerinde Trabzon'da sancak Bey'i Ömer Bey'dir.³⁰¹ ve Süleyman Bey'in ardından göreve getirilmiştir.

Trabzon sancağı, genellikle yerel görevlilerin ve bölgedeki asilerin yaptıkları kanunsuz işler sebebi ile hükümlerde yer almaktadır. Bu tip asayiş mevzularını kapsayan hükümlerin yanı sıra sancaktan, donanma için ihtiyaç duyulan görevliler, araç ve gereçlerin sevk edilmesi de istenmiştir. Özellikle diğer sancak ve kazalarda işlenen askerî mühimmatların Trabzon sancağı üzerinden *Cebthane-i Amire*'ye gönderilmesi için gönderilen hükümlerde dikkat çekmektedir.³⁰²

3.3. Eyaletin Seferlere Olan Katkısı

Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara sahip olması ve kuruluşundan itibaren bu topraklar için sürekli savaş halinde bulunması, devletin her daim ani seferlere ve savaşlara hazır olması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Seferlerin sevk ve idaresi Osmanlı Devleti

²⁹⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 10-11; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 20.

²⁹⁹ "Hâliyâ Trabzon müftisi Südde-i Sa'âdetüm'e arz-ı hâl sunup sancakbeği tarafından ve muhtesib ü aseslerden ve gayriden ba'zı mevâd tayîn idüp izhâr-ı tezallüm itdükleri ecilden sunulan arz-ı hâlün sûreti aynı ile ihrâc olunup size gönderildi. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, gönderilen arz-ı hâle nazar idüp gelüp da'vâ-yı hakk idenlerle husamâyı berâber kılup dahı hakk üzre teftiş idüp göresiz; arz-ı hâlinde mukayyed olan husûslarun aslı var mıdur, fil-vâkı müşârunileyh ve asesler ve muhtesib ol vechile te'addî vü tecâvüz iderler mi, görüp; sıhhat hangi cânibdedür, nicedür, sıhhat üzre yazup bildüresiz." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 103-104; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 193.

³⁰⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 217-218; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 421.

³⁰¹ "...eyle olsa Trabzon sancağı begi Ömer dâme izzihu fermân olunan tahrîr hizmetin tamâm edince..." bk: Yücel, 18 Numaralı Mühimme Defteri, s. 161; BOA. A. DVN. MHM. d.18 Hüküm 268; BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 245.

³⁰² "...işlenen güherçile Trabzon'a andan Cebthane-i Âmire' me gönderilmek emrim olub..." bk: İbrahim Etem Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 108; BOA. A. DVN. MHM. d.10 Hüküm 402.

için hayati önem arz etmiş ve bu sebeple seferlerin idaresi iyi bir şekilde güçlü bir mekanizma tarafından organize edilmiştir. Çünkü başarılı, iyi planlanmış bir savaş hazırlığı her zaman mutlak zaferin anahtarı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde savaş kararı ile birlikte hangi eyaletten ne kadar asker isteneceği merkezde planlandıktan sonra fermanlarla merkezdeki ve taşradaki askeri eyalet yöneticilerine bildiriliyordu. Sefer birlikleri genellikle bahar ayında³⁰³ yola çıktığı için kış mevsiminde eyalet yöneticilerine gönderilen bu fermanlarda askerî birliklerin belirtilen yerde merkez ordusuna katılmaları istenirdi.

Sultan II. Selim döneminde, başta Kıbrıs olmak üzere birden çok deniz savaşı ve akabinde meydana gelen kara savaşları yaşanmıştır. Bu savaşlar sebebiyle merkezden eyaletlere belli aralıklarla ordunun ihtiyaçlarını temin ve tedarik etmek için çeşitli hükümler gönderilmiştir. Özellikle Osmanlı donanmasının denizlere açılmasıyla birlikte gemilerin kullanım şekline göre ve yıllara göre artış gösteren kürekçi³⁰⁴ ihtiyacı donanmanın tedariklerinin başında gelmektedir. Avarız karşılığı olarak yahut ihdas edilen ocakla sağlanan kürekçi ihtiyacı bahsi geçen dönemde neredeyse tüm Anadolu'dan olduğu gibi Erzurum Beylerbeyliğinden de sıkça istenmiştir. Erzurum Eyaleti'nden bu dönemde kürekçi ihtiyacı dışında hükümlerle yarar adam diye nitelendirilen vasıflı insanlar ve hisar erleri istendiği görülmektedir. Tedarik hususu Osmanlı Devleti'nin sefer planlamasında o kadar mühimdir ki istenilen kürekçileri zamanında göndermeyen görevlilerin meslekten direk azledileceklerini bildiren hükümler³⁰⁵ durumun ispatı niteliktedir. Diğer defterlerde örnekleri bulunmakla birlikte, 24 Numaralı Mühimme

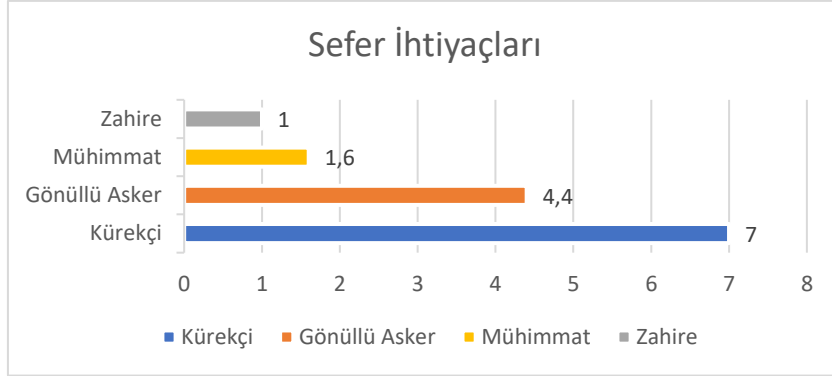
³⁰³ “Haberleşme ve ulaşım teknolojinin kısıtlı olduğu, seferlerin, mevsim ve iklim şartlarına bağlı olarak yürütülmek durumunda kalındığı bu dönemlerde, askerin seferber edilmesi savaş organizasyonundaki en kritik süreçti. Ülkenin dört bir tarafına dağılmış ve birbirlerinden ayrı köylerde, nahiyelerde yaşayan askerlerin savaş nizamına sokulması güçlü bir askeri yönetimi gerektiriyordu. Dolayısıyla, sefer sırasında hem nahiye, kaza, sancak ve eyaletlerdeki savaş birliklerini bir araya getirmek hem de yol boyunca askerlerin düzen ve disiplin içinde hareket etmesini ve planlanan takvime uygun bir şekilde orduya katılmasını sağlamak büyük bir maharetti. Komşu ülkelere ve çağdaş Avrupa devletlerine göre Osmanlı Ordusunun en avantajlı tarafı bu husustaki becerisiydi.” bk: Mehmet Yaşar Ertaş, “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toplanması”, *Türklük Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı: Mücteba İlgürel'e Armağan)*, S.19, İstanbul 2008, s. 211-233.

³⁰⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. İdris Bostan, “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini 958(1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, C.0, S. 37, Ocak/2002, s. 59-76.

³⁰⁵ Örneğin: BOA. A. DVN. MHM. d. 13, Hüküm 1; “Erzurum’a varınca yol üzerinde olan kadırlara hüküm: İhracı emir olunan kürekçileri ayın yirmisine kadar bizzat İstanbul’a getirip teslim etmeyen kadırların azlolunacağı ve Samsun’a ısmarlanan peksimetin rençper gemilerine yükletilip hemen gönderilmesi...”-; BOA. A. DVN. MHM. d. 24, Hüküm 310. “Erzurum’a varınca deryaya emir olunan sancak beylerine hüküm: Mükemmel harp silahlarıyla donanmaya girmek için gelmeleri ve kürekçi ihracı emir olunan kadırlarda kürekçileri getirmeleri ve donanmaya yetişemedikleri takdirde hepsinin azl-i ebedi ile mazul olacakları.”

Defterinde, Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümlerinin neredeyse tamamı donanma için istenen kürekçi ve çeşitli tedariklerle ilgili. Eyalete gönderilen, sefer ihtiyaçları ile ilgili hükümlerde belli istekler üzerine yoğunlaştığı görülmüştür:

Grafik.1. Sefer İhtiyaçları İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı

Örneğin, Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 5 Zilhicce 981/M. 28 Mart 1574 tarihli hükümde derya seferine gitmekle yükümlü olan beylerin ve nüfuzları dahilindeki asker ve kürekçilerin 981 senesinin 20. Zilhiccesine kadar İstanbul ve Çeşme limanlarında bulunan kadırgalara binmeleri, ayrıca görevli kadıların nefer yazılan çingeneleri göndermeleri ve çingenelerin fesat çıkarmaları ihtimaline karşı önlem alınması istenmiştir.³⁰⁶

Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 23 Zilkade 980/M. 27 Mart 1573 tarihli başka bir hükümde donanmanın yola çıkacağı bunun için derya seferine gidecek olan beyler ve emirlerinde bulunan askerleri, kürekçiler ve tüfek kullanabilen hisar erleri ile birlikte emir olunan tarihte merkeze ulaşmaları geç kalmaktan imtina etmeleri gerektiği belirtilmiştir.³⁰⁷

³⁰⁶ "...bundan akdem beğlerbegliğine tâbi' olan umerâdan bazı deryâya emr olunub kimi sancağı askeriyle doğru İstanbul'a ve bazı Çeşme'ye varub anda kadırgalara girüb ferman olunub ve bazı kıladan tüfenk endaz hisar eri ihrâç olunub gönderilmek ve Gurbet ve Cingâne taifesinden kürekci yazılmak ve kâdırlara emr olunan kürekçilerin ale't-tâcil ihrâç idüb göndermek husûsu içün ulakla ahkâm gönderilmiş. Hâlâ Donanmayı Hümâyûnum deryâya çıkması karib olub zıkr olunan umuru ne vech ile tedârik idüb ihzâr ettiğün bildirmedin. İmdi buyurdum ki vusûl buldukda beylerbeyliğinden deryaya emr olunan Çeşme iskelesinden ve İstanbul'dan gemilere dahil olmak emrim olan beğler kimler ise yarar çavuşlar ve ademler gönderüb tenbih eyleyesin ki sene 981 Zilhiccesinin 20. Günü memur oldukları mahalde hazır bulunalar..."

bk: Çağlıkeçecigil, 24 Numaralı Mühimme Defteri, s. 149-150; BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 163.

³⁰⁷ "Erzurûm Beğlerbegisine hüküm ki: Beğlerbegiligünde ihrâcî fermân olman kürekçi ve hisar eri sancak beğleri sipâhileriyle alet-tacil dergâh-ı mu'allâma irişmek lâzım olmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda aslâ tehir ü tevakkuf itmeyüp kuzât ve ümerâyâ ve dizdârlara çavuşlar gönderüb donanma-i hümâyûnuma emr olman eğer sancak beğleri ve sipâhileridür ve eğer tûfengli hisâr erleridür ve eğer ihrâcî fermân olman kürekçilerdür alet-tacil ihrâc idüb dergâh-ı muallâma irüşdüresin. Donanma-i hümâyûnum deryâya çıkmak

Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen H. 21 Zilkade 980/M. 27 Mart 1573 tarihli hükümde ise, bahsi geçen eyaletlerden, Donanma-i Hümayun'a vaktinde asker ve teçhizat göndermeleri istenmiş ve hükmün altında Erzurum, Karahisar-i Şarki'den gidecek olanların direkt gemilere binmesi, İspir'den gidecek olanların ise Samsun'dan gemilere binmesi emredilmiştir.³⁰⁸

H. 21 Zilkade 981/M.14 Mart 1574 tarihli diğer bir hükümde ise donanma için deryaya tayin olunan beyler, aşiret beyleri, alay beyleri, tımar erbapları ve onların emrinde bulunan cebelüler, kürekçiler, hisar erleri ile istenilen alet, edevat, avarız ve mühimmatların bir an evvel Nevruz'dan önce İstanbul'a ulaştırılmaları istenmiş ayrıca nefer yazılan çingenelerin silahları ile İstanbul'a ulaştırılmaları hususu da belirtilmiştir.³⁰⁹

Bu hususta Erzurum Beylerbeyliğine gönderilen H. 13 Ramazan 981/M. 6 Ocak 1574 tarihli diğer bir hükümde, bir sene evvel donanmaya hizmet edenler hariç Bayburt ve Kemah Kalelerinden birer miktar hisar eri ve azeb ile yerlerine Erzurum Kalesi'nden hisar eri gönderilerek Trabzon Kalesi'nin nefer ve azebleri donanmada hizmet etmek üzere İstanbul'a sevk olunması hakkında Erzurum Beylerbeyi'ne emir verilmiştir.³¹⁰

üzeredür. Bu bâbda gereği gibi ihtimâm idüp ihâl ü müsâheleden hazer idesin.” bk: Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 210-211; BOA. A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 513.

³⁰⁸ “...Vusûl buldukda aslâ tevakkuf itmeyüp zıkr olman ümerâ ve alaybeğilere alet-tacil yarar çâvuşlar gönderüp, cümlesin vech ü meşrûh üzere mahall-i memûra ihzâr itdüresin aramâ bile tenbîh eyleyesin ki; emr-i sâbıkam üzere sipâhîler tûfeng-endâz olup sâ'ir yât u yarâklarında dahi müretteb ve mükemmel olup ihmâlden hazer ideler. Hîn-i yoklamada tûfengsiz ve yarâksız olanlar ma'zûl ve mu'âkeb olmak mukarrerdür, âna göre tenbîh eyleyesin Venedik melâ'ini eğerçi girü sulh husûsmda inâyet recâ itmeğin ba'zı şûrût-ı mu'annide ile sulha ruhsat gösterilmişdür. Lâkin câiz görülmeyüp donanma-i hümayûnum sâ'ir zemânda müretteb ve mükemmel deryâya çıkmak üzeredür. Zıkr olman emir ve alaybeğileri sipâhîleri ve za'îmleri ile alet-tacil mahall-i memûra yetiştüresin. Avk u te'hîre bâ'is olanların özri makbul olmayup ma'zûl olmak mukarrerdür, âna göre tenbîh eyleyesin ki yât u yarâkda ve tûfenglerinde kusûr itmiyeler ve emr olman hisârerî ve kürekçileri dahi alet-tacil irişdüresin.” bk: Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 186-187; BOA. A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 458.

³⁰⁹ “...Donanmâ-yı Hümayûnum mühimi için deryâya tayin olunan sancak beğleri sancaklarına müteallik alay beyleri züema ve erbâb-ı tımarları ve müstakil alay beğleri sancaklarına müteallik züema ve erbâb-ı tımarı ve aşayiri ve deryâya ihrâc ve irsâli ferman olunan hisar erleri vesâir tûfeng endaz sâbıkâ gönderilen emr-i şerîfî mücebince cebe ve cûşen ve cebelûleri ve âlât-ı harb ve kıtal ve edevat ve cenk ve cidalleri ve bil-cümle düşman yarağı ile müretteb ve mükemmel nevrûzdan mukaddem mahrûse-i İstanbul'a gelüb mülâkî olmak mühimmâtta olmağın buyurdum ki, vusul buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olub sâbıkâ gönderilen evâmîr-i şerîfim mücebince deryâya tayin olunan eğer umerâdır ve eğer alay beğleridir sancaklarına müteallik züema ve erbâb-ı tımarlarıyla ve eğer aşiret beyleri ve ağalaridir ve eğer hisar erleridir ve bil-cümle her kangı taife ise evâmîr-i sâbıkum üzere yâd ve yarâkları ile ve cebe ve cûşenleri ve cebelûleriyle müretteb ve mükemmel ale't-tâcil ihrâc eddürüb mahrûse-i İstanbul'a nevrûzdan mukaddem erişdüresin ki vaktiyle gelüb gemilere dahil olalar. Nevruz karib olmuştur, deryâya tayin olunan eğer umerâdır sancakları askerleriyle alay beyleridir züema ve erbâb-ı tımarlarıyla ve eğer hisar erleridir ve gayridir cümlesi şimdiden ihrâc olunub İstanbul'a teveccüh idüb nevrûza dek İstanbul'da hazır bulunmak ziyâde mühimdir...” bk: Çağlıkeçecigil, 24 Numaralı Mühimme Defteri, s. 115-116; BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 100.

³¹⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.23, Hüküm 491.

H. 22 Ramazan 981/M. 15 Ocak 1574 tarihli hükme göre ise, donanma için emredilen alaybeyi, züema, erbab-ı tımar ve Ayıntab Kalesi'nden beş nefer hisar erinin silahlarıyla hazırlanıp Nevruz'dan evvel donanmaya katılmaları ve ayrıca Diyarbakır, Halep, Adalar, Rumeli, Sivas, Erzurum ve civarı kalelerden de emredilen mustahfızların miktarlarının bildirilmesi istenmiştir.³¹¹

H. 21 Zilkade 981/M. 14 Mart 1574 tarihli başka bir hükümde ise, sancak beylerinden donanma için istenilen züema ve erbab-ı tımarların emrindeki kürekçi ve cebelü kuvvetlerinin bir an evvel donanmaya ulaşmayı bunun için görevli kadıların sürekli beylerbeyleri tarafından tazyik edilmesi istenmiştir.³¹²

Tedarik hükümleri içerisinde farklı durumlarla da karşılaşmıştır. Örneğin, H.9 Safer 982/M.31 Mayıs 1574 tarihli Erzurum Beylerbeyliğine gönderilen bir hükümde, donanma için istenen kürekçilerin sefer noktasına vardığında yaşça küçük oldukları görülmüş ve çocukların kılıca yarar oldukları vakit donanmaya alınacağı ve tımar sahibi olabilecekleri kanuna göre doğru olmasına rağmen bu çocukların tımar sahibi olduğu görülmüştür. Devlet bu hususta, Erzurum Beylerbeyi'nin vaziyeti araştırmasını istemiştir.³¹³

Küçük yaşta donanmaya gönderilen askerler hususunda H. 15 Rebiyülevvel 981/M. 15 Temmuz 1573 tarihli diğer bir hüküm ise, donanma seferi için istenen askerin büyük bir kısmının yaşının küçük olması hoş karşılanmamış ve bu askerlere gedik ve tımar verilmemesi gerektiği sıkı bir şekilde tembih edildikten sonra bu çocukların tecrübeli askerler tarafından yetiştirildikten sonra donanmaya katılabilecekleri bildirilmiştir.³¹⁴

³¹¹ BOA. A. DVN. MHM. d.23, Hüküm 519.

³¹² "Anadolu Beğlerbegisine hüküm ki: Beğlerbegliklerinden deryâ seferine emr olunan umerâ sancaklarının züema ve erbâb-ı tımarıyla alet-tâcil Donanmâ-yı Hümâyûnuma erişmek lazım olmağın buyurdum ki, vusûl buldukda asla tevakkuf eylemeyüb beylerbeyliğinde deryâ seferine hazır olmak ferman olunan umerânın her birine mektûbun ile birer Çavuş gönderüb tenbih edesin ki umerânın her biri kendü cebelülerine ve züema ve erbâb-tı tımar cebelülerine dahi tüfenk ihzâr ettürüb dahi müretteb ve mükemmel düşman yarağıyla gelüb her biri emr olunduğu mahalde Donanmâ-yı Hümâyûnuma girüb hizmette bulunalar ve çavuşlara tenbih eyleyesin ki umerâ-yı kaldırmadan avdet etmeyeler beylerbeyliğinde kürekçi ihrâc ferman olunan kazâna dahi kürekciye ale't-tâcil sütte-i saâdetime getürmek husûsunda tenbih idüb kürekci ihrâcında gereği gibi muavenet ve müzaherett eyleyesin. Bu dahi bir sureti Karaman Beğlerbegisine. Merdum oğlu Ahmed Çavuşa verildi. Bir sureti Rum Beğlerbegisine. Merdum oğlu Ahmed Çavuşa verildi. Bir sureti Erzurum Beğlerbegisine. Bir sureti Dulkadirli Beğlerbegisine." bk: Çağlıkçecigil, 24 Numaralı Mühimme Defteri, s. 102-103; BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 75.

³¹³ BOA. A. DVN. MHM. d.24, Hüküm 808.

³¹⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 270.

Sefer organizasyonu hususu Osmanlı Devleti için çok mühim bir konu olduğundan yukarı da verilen örnekler dışında benzer birçok hüküm daha bulunmaktadır. Bu hükümlerde ağırlıkla asker istendiği görülse de mühimmat ve zahire gibi ihtiyaçlarda azımsanmayacak kadar önemsenmektedir. Seferler adına istenen zahireler kadar İstanbul'un iaşesi için gönderilmesi emredilen zahire ve ihtiyaçlar konusu da Osmanlı Devleti tarafından ehemmiyet verilen bir husustur. Bu husus üzerine Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümlerde bulunmaktadır. H. Selh-i Şaban 975/M. 31 Ocak 1568 tarihli hükümde, İstanbul zahiresi için Ulus taifesinden gönderilmesi emredilen koyunlar, Ulus taifesinden kimsenin yerinde olmadığı için reayadan bazı kimselerden alındığı, alınan bu koyunların mevsimsiz gönderildiği için bir kısmının yolda telef olduğu bildirilerek, İstanbul zahiresi için Ulus taifesinden, yeniden bıçağa yarar erkek koyun alınarak mevsimi ile gönderilmesi lakin koyunu olmayan kişilere zulmedilmemesi istenmiştir.³¹⁵

Sefer organizasyonlarında, Erzurum'dan istenen ihtiyaçlar ve savaşlardan sonra Erzurum'dan gönderilen gönüllü ve askerlere verilmesi istenen tımar, terakki ve gediklerden anlaşıldığı üzere Erzurum Eyaleti, 1566-1574 yılları arasında yaşanan savaşlarda gönderdiği asker, mühimmat ve zahire ile önemli bir konumdadır. Hükümler, Erzurum Eyaleti'nin dönem içerisinde hem sınırda hem de sınır ötesinde mühim vazifelerin altından başarı ile kalktığını göstermektedir.

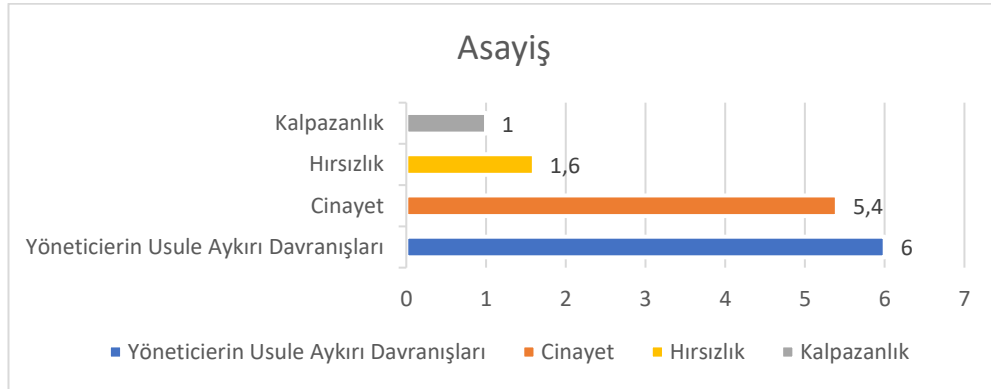
³¹⁵ “Kemah kâdîsı nâyibi Südde-i Sa‘âdetüm’e mektûb gönderüp; İstanbul zahîresiyyün Ulus tâyifesinden koyun ihrâcî için emr-i şerîf vârid olup lâkin tâyife-i mezbûreden bir ferd bulunmayup ihtiyâtan kadîmden koyun ihrâc olunugelmeyen yirlü reâyâdan envâ-ı ikdâmla dört yüz koyun ihrâc olunup Nebî ve Mustafâ nâm sipâhîlere teslîm ü irsâl olunmuşdur diyü bildürüp mezkûrlar dahı; iki yüz elli res koyun vâsıl olup bâkîsi vakti ile gönderilmemeğin yolda kalup zâyî olduğın ilâm itmeğin buyurdum ki: Vusûl buldukda, Ulus tâyifesinden koyunları olup şimdiye değin İstanbul zahîresi için kankı tâyife koyun getüregelmîşler ise olageldüğü üzre bıçağa yarar erkek koyun ihrâc idüp vakti ve mevsimi ile gönderesin. Ammâ; koyunu olmayanlara mücerred ahz ü celb için koyun salup teaddî vü tecâvüz itdürmeyüp koyunu olanlardan tedârük idüp göndermek bâbında mukayyed olup ihmâl ü müsâheleden hazer eylesin.” bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 465-466; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 929.

3.4. Eyalette Meydana Gelen Asayiş Olayları

Emniyet ve asayişin sağlanması, toplumun huzur ve güven içinde korkusuz ve kaygısız yaşaması için önemlidir. Toplumun güvenlik ve huzurunu korumak, yani iç ve dış güvenliği sağlamak ise geçmişte ve günümüzde bütün devletlerin esas görevlerinden birisi olmuş ve bu amaçla emniyet birimleri oluşturulmuştur. Osmanlı devletinde de emniyet hizmetlerini bugünkü polis ve jandarma kuvvetleri yerine Tanzimat'tan önce subaşı ve maiyeti³¹⁶, Tanzimat'tan sonra da jandarma yapmıştır.³¹⁷

Şehir tarihleri yazılırken asayiş meseleleri başlığı altında genellikle eşkıyalık, ölüm, yaralama, hırsızlık, celali isyanları, paşa ve voyvoda isyanları, kalpazanlık, cinayet ve sürgün gibi hadiseler ele alınmıştır.³¹⁸ Bahsi geçen hadiseler, her eyalette olduğu gibi 1566-1574 yılları arasında Erzurum Eyaleti'nde de vukuu bulmuştur. Bu hadiseler içerisinde en çok göze çarpan hususlar; cinayet, hırsızlık, kalpazanlık, casusluk hareketleri, yerel yöneticilerin ve devlete bağlı prensliklerin kanuna aykırı hareketleri olmuştur. Bahsi geçen cürümlere karşılık verilen cezalar sürgün, hapis, siyaset ve küreye gönderilmedir. İncelenen hükümlerde, asayiş mevzuları ile alakalı hükümlerin konu dağılım grafiği:

Grafik.2. Asayiş İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı

³¹⁶ “Yapılan araştırmalar subaşılının sancaklarda polis amiri olarak asayişin korunmasında önemli bir rol üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Subaşı, küçük yerleşim birimleri olan kaza ve köylerde “İl Subaşı” ve daha büyük kent merkezlerinde ise “Şehir Subaşı” olarak nitelendirilmekteydi. Subaşılının asayişin teminindeki en önemli yardımcıları asesler (mahalle bekçileri), muhtesip, bölükbaşı, muhızır, yasakçı ve çavuş gibi kimselerdi. Kadı tarafından hapsine karar verilenleri hapsetmek, hapisaneye nezaret etmek, cezaları uygulamak ve ceza ile ilgili vergileri toplamak subaşılının görevlerindendi.” bk: Kemal Çiçek, “Osmanlı Devleti’nde Asayiş ve Emniyet Hizmetleri: Kıbrıs Örneği”, *AB Sürecinde Türk Polisi Uluslararası Kongresi Bildiriler*, Ankara Ekim/1996, s. 163.

³¹⁷ Çiçek, “Osmanlı Devleti’nde Asayiş”, s. 163.

³¹⁸ Abdülkadir Gül, “Osmanlı Taşrasında Suç Ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVII, S.1-2, 2013, s. 2-3.

3.4.1. Cinayet ve Hırsızlık (Yağma-Gasp-Eşkîyalık)

Yukarı da belirtildiği gibi, Erzurum Eyaleti dolaylarında cinayet vakaları yaşanmıştır. Hükümlere göre bu vakalardan en mühimi, Acara Beyi Mehmet Bey'in çadırında otururken katledilmesidir. Gürcü asıllı Gorgi ve Ardeşir isimli ehli fesat Aznavurların sorumlu olduğu bu cinayet hadisesi için gönderilen hükümde, Erzurum Beylerbeyi'nin derhal Dadyan Melik'inin de yardımıyla sorumluları bulmasını ve en ağır şekilde cezalandırılması istemiştir.³¹⁹

Kimisi başarıya ulaşan bu cinayet vakalardan yalnızca teşebbüs olarak kalanlar da olmuştur. Önemli bir cinayet teşebbüsü ise Liva-i Ardahan Sancak Beyi Mirza Âli'ye karşı gerçekleştirilmiştir. Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükme göre, Oltu sipahilerinden Piltoğlu Mehmet Sipahi ve kedisine tabi olan Mihrâb, Kızıldere mahallinde yaşayan Pir Nazar ve Pir Âli ile eski beyleri olan Maksut ve Mansur'un oğulları Timurhan ve diğerleri ile Revan üzerinden gelerek Ardahan Beyi Mirza Âli'nin hayatına kast etmek istemişlerdir. Mirza Âli aldığı ok yarasına rağmen ölmemiş ve hadise üzerine merkezden, Erzurum Beylerbeyliğine emir verilerek, Revan Hakimine 7 gün mühlet tanınması ve suçluların bir an evvel cezalandırılması istenmiştir.³²⁰

Erzurum Beylerbeyi'ne ve Pasin Kadısına gönderilen H. 5 Cemaziyülevvel 982/M. 23 Ağustos 1574 tarihli hükümde ise Pasin'in Horasan karyesinde tımar tasarruf eden Hüseyin'in kardeşini öldürdüğü ve mahkemede de suçunu ikrar ettiğinden suçunun sabit olduğu ve siyaset edilmesi gerektiği belirtilmiştir.³²¹

Siyasetle sonuçlanan bir diğer vaka, H. 6 Recep 976/M. 25 Aralık 1568 tarihli hükme göre Erzurum yakınlarında gerçekleşmiştir. Muklacı İbrahim isimli ulufe mutasarrıfı olan bir kişi, Ahmet, Uğurlu ve Hacı Velî isimli kundakçılık yapan, insanları katleden ve hırsızlık yapan haramileri evinde saklamış ve onlara destek olmuştur. Bu hususta suç sabitse, Muklacı İbrahim'in bir an evvel siyaset olması istenmiştir.³²²

³¹⁹ "Ardahan Beği Mîrzâ Âlî mektûb gönderüp Ardahan kurbında sâkin olan kefereden ve Râziye oğlu Durmuş Hân kâfire tâbi bazı Aznavurlar ile fesâda cüret idüp ve İl nâm mahalde bir kal'a binâ eylemeğe mübâşeret idüp fesâd eylemek ihtimâli olmağın kendüye ve Revan Hâkimi Mehmed bin Sultân'a mektûblar gönderüp tahrik eyledüğün bildürmiş imdi kala binâ eylemek istediği mahall memâlik-i mahrûsem toprağında ise müşârunileyh Mehmed bin Sultân ile haberleşüp kala yapdurmayup men eylemek emr idüp..." bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 330; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 463.

³²⁰ 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, s. 71; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 822.

³²¹ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 476.

³²² "Erzurum kullarından olup on akça ulûfeye mutasarrıf olan Muklacı İbrâhîm nâm kimesne fesâdü şenâat ile meşhûr olup yanına ba'zı harâm-zâde cem idüp ve odasında saklayup fesâddan hâlî olmayup bu def'a dahı Ahmed ve Uğurlı ve Hâcî Velî nâm harâm-zâdeler ile ittifâkan Ömer nâm kimesneyi bir tarîkıla

Hükümlere yansıyan cinayet vakalarına istisnalar hariç olmak üzere hırsızlık ve yağma olayları da eşlik ettiği görülmüştür. Ayrıca hırsızlık yüzünden de cinayet işlendiği de olmuştur. Örneğin, Ramazanoğlu Durmuşhan Aznavurları ve bir Kürt cemaati arasında sirkat (hırsızlık) meselesi yüzünden meydana gelen olayda iki kişi öldürülmüş ve öldürülen kişiler için Erzurum Beylerbeyi'nin gerekli olan hukuki işlemleri takip etmesi ve bir an evvel kısas uygulamasını gerçekleştirmesini istemiştir.³²³

Yöneticilerin usulsüz işlerini de gözler önüne saran diğer bir hırsızlık içeren cinayet örneği de Erzurum Eyaleti sancak beylerinden olan Hınıs Sancak Beyi Haydar yanında aldığı adamlarla Hınıs'ın Halidi Reayasına ait karyeler içerisinde birçok köyü basıp üç kişiyi öldürmesi ve ayrıca kadınlara zulmederek hayvanları yağmalaması olmuştur. Durum üzerine gönderilen H. 22 Şevval 979/M. 7 Şubat 1572 tarihli hükümde Erzurum Beylerbeyi'nin bir an evvel hadiseyi araştırıp aydınlatması istenmiştir.³²⁴

Başka bir cinayet hadisesi ise Erzurum sancaklarından Tekman'a gönderilen bir hükümde görülmüştür. Tekman beyine gönderilen H. 23 Şevval 979/M. 9 Mart 1572 tarihli hükme göre, Zardığı Köyü'nden Ali'yi öldürüp hayvanlarını çalan Suşehri nahiyesi Kürtlerinden Şah Murat oğlu Küçük hadise üzerine hapsedilmiş fakat hapisten firar etmiştir. Bu firara kimler sebep olduysa bir an evvel bulunması istenmiştir.³²⁵

Cinayetlerin eşlik etmediği, hırsızlık ve yağma olayları da yaşanmıştır. H. 29 Şevval 978/M. 26 Mart 1571 tarihli hükümde, miri hazineyi Erzurum'a ulaştırmakla görevli olan mukâtaât müfettişi, Şavşat Beyleri Mahmut Bey ve Mehmet Bey'in de yanında olduğu yolculuk sırasında, Oltu sancağı dolaylarında Oltu Beyi Muhammet ve leventleri tarafından saldırıya uğramış ve miri hazine yağmalanmıştır. Durum üzerine derhal Erzurum Beylerbeyi hadiseyi teftiş etmek üzere görevlendirilmiştir.³²⁶

ayardup Erzurum kurbinde Kedmuğen nâm mevzı'a şürb-i hamr idüp mezbûr Ömer'i katlidüp..." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 377-378; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2702.

³²³ BOA. A. DVN. MHM. d.23, Hüküm 387.

³²⁴ "...Hâlidî reâyâsı yaylaklarına bakup kendü hallerinde sâkinler iken Hınıs begi Haydar dâme izzuhû bî-nihâye âdemle mezkûr tâifenin karyeleri üzerine varup cebren nice at ve deve ve kâtır ve koyun ve sığırların ve esbâb ve emvâlin gâret ü tâlan idüp ve nâhakk üç nefer âdemlerin katl idüp ve nice hâtûnlar taaddî idüp zulm ü taaddîsi olduğun arz itdügi ecilden göresin..." bk: Yücel, 18 Numaralı Mühimme Defteri, s. 166; BOA. A. DVN. MHM. d.18, Hüküm 279.

³²⁵ "Tekman Beyi'ne hüküm ki mektub gönderup Erzurum kazasından Zardığı nam karyeden Ali bin Mehmed nam kimesne ile bazı Müslümanların davarları sirka olunup mezbur Ali bazı yoldaşlarıyla hırsızların akabinden yetişip mezbûrlar dahi Suşehri nahiyesinde ekrâd tayifesinden Şahmuradoğlu Küçük dimekle maruf kimesneler hüsn-i mezbur Küçükk altı nefer yoldaşlarıyla mezkûru katl idüp..." Kaygusuz, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s.174 ; BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 238.

³²⁶ 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 396-397; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 598. BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 598.

Erzurum Beylerbeyi ve Pasin Kadısına gönderilen 29 Şaban 975/M. 28 Şubat 1568 tarihli hükümde, İstanbul'a giden İran elçisi Şahkulu'nun adamlarından olan Sadrettin'in Çoban Köprüsü'nde konakladığı esnada eşyaları hırsızlar tarafından çalındığı ve derhal failerin yakalanıp çalınan eşyaların bulunması istenmiştir.³²⁷

Başka bir ilginç hırsızlık olayı ise Hınıs'ta yaşanmıştır. 26 Rebiyülahir 981/M. 25 Ağustos 1573 tarihli hükme göre Hınıs'ta Batır isimli sipahi yanında aldığı Kürtlerle birlikte defter katibinin evini basıp defteri alarak yok etmişlerdir. Açık bir şekilde devlete karşı işlenen bu suç karşısında Erzurum Beylerbeyi'nin derhal harekete geçmesi ve durumu teftiş etmesi istenmiştir.³²⁸

Hükümlere göre, Erzurum Eyaleti dolaylarında asayiş tehdit eden ve genellikle asayiş olaylarının müsebbibi olarak görülen unsurlardan birisi Gürcü Aznavurlarıdır.³²⁹ Aznavurlar, Acara Beyi Mehmet Bey'in ölümü ve diğer cinayet olayları dışında birçok asayiş olayında da suçlu olarak yer almışlardır. Örneğin, Erzurum Beylerbeyi ve Kadısına gönderilen 2 Zilkade 975/M. 29 Nisan 1568 tarihli hükme göre, Gürcü Varaza ve Keyhüsrev Aznavurları, Ardahan ve dolaylarında birçok köy ve kasabayı yağmalayarak, reaya zulmederek hayvanlarına ve mallarına zarar vermiştir. Durum üzerine merkezden gönderilen hükümde, bahsi geçen Aznavurların bir an evvel hak ettikleri biçimde yargılanmaları gerektiği belirtilmiş ve duruma sebebiyet verenlerin detaylı bir biçimde araştırılması gerektiğini bildirmiştir.³³⁰

Erzurum Eyaleti dolaylarında, yol keserek yağma ve hırsızlık yapan eşkıya çetelerin çıkardığı hadiseler de olmuştur. Örneğin; H. 14 Rebiyülahir 981/M. 14 Temmuz 1573 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne ve Kiğı ve Sokman kadılarına gönderilen hükme göre

³²⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 470-471; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 938.

³²⁸ "Alican nâm karye sipâhisi Halef oğlu Batır nâm sipâhi için sahib telbis olup mesâlih mîrî vâkı olduk da aşiretinden nice kimesneyi yanına alup tarik şirret ve şekaye sülük idüp mal-ı mîrîye gadri olduğundan mâadâ alât-ı harbiyle cem etdüğü tâyife-i ekraddan elli nefer âdemle vilâyet kâtibin oturduğu yerde defter ile basup aşiretimi tahrir etdüremezsın deyü defter-i hakaniyi tağıdup izhar isyân ve tuğyân eyledüğü sicil iddüğün bildirdi..." Aziz Altı, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 96; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 559.

³²⁹ Genellikle, Gürcü asıllı soylu beylere verilen isim; Gürcü asıllı olsun olmasın soylu beylere verilen isim; toplum içerisinde kargaşaya sebep olan azgın ve kötü insanlara verilen isim.

³³⁰ "Hâliyâ Gürci tâyifesinden Varaza ve Keyhusrev aznavurlarının Memâlik-i Mahrûse reâyâsından nicesinün mâl ü menâlin ve nicesinün davarların gâret idüp ve nice kurâ tahrîb eyleyüp reâyâ vü berâyâyâ envâ-ı zulm ü teaddî ve hayf tezzîleri olmağın Ardahan kâdîsı ile Bereket Kalası dizdârı vâkı olan zulm ü hayfların mufassalen defter eyleyüp mühürleyüp Südde-i Sa'âdetüm'e irsâl eyledükleri ecilden mezkûr defterün bir sûreti aynı ile ihrâc olunup mahallinde teftiş olunmak için size gönderildi..." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 20; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1211.

Harakide Deresi mevkiindeki derbendi tutup geçen yolcuları soydukları bildirilen eşkıyalar hususunda bahsi geçen bey ve kadıların önlem alması istenmiştir.³³¹

Ayrıca Erzurum Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın bir hükümde üç meşhur haramiyi yakalayan Niğde Kalesi Muhtahfızı Abdurrahman için bölükbaşılık buyurması o dönemde eşkıyalık sorunlarının yaşandığına delil niteliğindedir.³³²

7 Rebiyülahir 979/M. 29 Ağustos 1571 tarihli Erzurum Beylerbeyi ve Kiğı Kadısına gönderilen hükümde ise, Kiğı'ya bağlı olan Desimlü Aşireti üyelerinin fesat çıkarıp reayaya zulmettikleri ve masumları öldürüp, gerekli olan vergileri vermedikleri belirtilerek bahsi geçen aşiretin suça karışan tüm elebaşlarının yakalanarak bir an evvel cezalandırılması ve ayrıca suçlarının sicil haline getirilip İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.³³³

Eyalette asayiş tehdit eden, Gürcü Aznavurlar, çeşitli aşiretler, eşkıyalar ve münferit hareketler dışında doğunun uçsuz bucaksız yaylalarında göçebe olarak yaşayan ve hükümlerde reayanın sıkça şikâyet ettiği Bozulus Türkmenleri³³⁴ de bulunmaktadır. Hükümlerde "Ulus taifesi" olarak bahsedilen Bozulus Türkmenlerinin, Sultan II. Selim döneminde Erzurum ve çevresindeki nüfuslarını artmış ve burada kalabalık bir grup halinde yoğunlaşmışlardır. Bunun sebebi ise Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır;³³⁵ "Bir kısmı Diyarbakır bölgesinde bulunan Bozulusular'ın yine Diyarbakır'da olan yaylaklarının ziraatta kullanıldığı, hayvancılıkla geçinen bu taifenin durumdan mustarip olarak Erzurum'a göç ettikleri ve Erzurum Beylerbeyliğinden durum hakkında çözüm bulunmasını istedikleri görülmektedir". Bozuluslar çoğunlukla şikâyet edilen taraf olmakla birlikte bazen de şikâyet eden taraf olmuşlardır. Türkmenlerin hayvanları, reaya çiftliklerine zarar verince yahut bir araya gelip kanunlara mugayir hareketlerde bulununca hükümlerin konusu olmuşlardır.

³³¹ BOA. A. DVN. MHM. d 22, Hüküm 475.

³³² BOA. A. DVN. MHM. d 25, Hüküm 882.

³³³ BOA. A. DVN. MHM. d 12, Hüküm 822.

³³⁴ "Bozulus Türkmenleri de Erzurum-Kars başta olmak üzere Doğu Anadolu'da geniş bir sahada yaylayıp, kışları Diyarbakır, Mardin ve Urfa çevresine dağılan, bazıları ise Suriye'nin Berriye bölgesinde kışı geçiren aşiretlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Bozulus Türkmenlerini meydana getiren aşiretlerin bir kısmı Akkoyunlu bakiyesi olmakla birlikte onların içerisinde Dulkadirli ve Halep Türkmenlerinden olanlar da büyük bir yekûn teşkil ediyordu." Arif Sarı, "Anadolu'daki Oğuz Varlığının Aşiret İsimleri Üzerinden Tasnifine Bir Bakış", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol. IX, October/2017. s. 70.

³³⁵ BOA. A. DVN. MHM. d. 24, Hüküm 601.

Yukarıda bahsedildiği gibi Bozulus Türkmenlerinin şikayetleri ise yaylaklarının daralması yahut tımara verilmesi yönünde olsa da H. 975/M. 1567/1568 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, bahsi geçen durumun Bozuluslar tarafından bahane olarak kullanıldığı ve sırf bu durumun arkasına sığınarak ihtiyaçları yokken köylere tasallut edip yağma ve fesatlık çıkararak reayayı zor durumda bırakmış olduklarından söz edilmektedir. Erzurum Beylerbeyi'nden bölgenin asayişinin Çapakçur Beyine verilmesi istenmiştir.³³⁶

Dönem içerisinde gönderilen birçok hükümde Gurbet ve Çingene taifesi olarak adlandırılan grupların, başta hırsızlık olmak üzere birçok kanunsuz hadiseye karıştıkları görülmektedir. Örneğin, H. 6 Rebiyülevvel 981/M. 6 Temmuz 1573 tarihli diğer bir hükümde ise Erzurum Beylerbeyi'nden, sancak beyleri ve sipahilerin sefere gitmesini fırsat bilen Çingene taifesi, eyalet genelinde birçok noktada eşkıyalık yaparak kervanlara zarar verdikleri ve bu hadiselerin durdurulması için bir an evvel vilayette kalan Alaybeyi Ali Bey'in görevlendirilmesi istenmiştir.³³⁷

Bunlar dışında Şark-î Karahisar sancağında yaşanan başka bir hırsızlık olayı ise H. 3 Ramazan 978/M. 29 Ocak 1571 tarihinde vuku bulmuştur. Kadıoğluları diye bilinen Abdürrezzak, Zeynel ve Rüstem adlı sipahiler ile akrabalarının sakin oldukları Şıryan nahiyesinde yol kesip bezirgânların mallarını aldıkları üstelik İran elçisi için zahire tedarikine gönderilen görevlileri de döverek zarar verdikleri bildirildiğinden, adı geçenlerin, davacıları ile davalarının görülmesi; suçları sabit görülürse hapsedilerek tımarlarının başkasına tevcih edilmesi ve sicil suretlerinin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.³³⁸

3.4.2. Kalpazanlık ve Kaçakçılık Hareketleri

İncelenen defterler içerisinde en çok göze çarpan hususlardan biri eyalet sınırları içerisinde yapılan kalpazanlık işleri olmuştur. Örneğin, H. 26 Rebiyülevvel 981/M. 26 Temmuz 1573 tarihli hükme göre Erzurum'dan gönderilen akçelerin olması gerektiğinden küçük olduğu ve derhal Erzurum Çaynice Maden'inde çalışan sahib-i ayaarın Erzurum'a gelerek paraları kontrol etmesi istenmiştir.³³⁹

³³⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 95-96; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1369.

³³⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 267.

³³⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 459; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 916.

³³⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 329.

H. 16 Zilkade 981/M. 9 Mart 1574 tarihli diğer bir hükümde ise Hasankale dolaylarında kalpazanlık ettiği anlaşılan Erzurum'da da tımar sahibi olan Mustafa'nın derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.³⁴⁰

Kalpazanlık üzerine, Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen bir diğer hükümde, Erzurum'un Çatha (Çat) Kasabasında bulunan darphanelerde ayarı düşük gümüş akçe kesildiğinin anlaşılması ve kervanlarla gelip ticaret yapan tüccarların da durumdan olumsuz etkilenmesi üzerine bahsi geçen darphanelerin Nefsi Erzurum'a taşınarak daha kontrollü biçimde para kesilmesi gerektiği belirtilmiş ve kalpazanlık edenlerin teftiş edilmesi istenmiştir.³⁴¹

Yine, H. 28 Zilhicce 981/M. 20 Nisan 1574 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, Tortum Alaybeyi Hüsrev'in aldığı akçelerin ayarlarının, olması gerektiğinden düşük olduğu ve dörder yüz altışar olmak üzere akçelerin darphanelerde dikkati bir biçimde kontrol edilerek ve bu akçelerin numunelerinin sikkelenerek yeniden basılması emredilmiştir.³⁴²

Başka bir hükümse Kalpazanlıkla uğraşan Mustafa isimli kimsenin İstanbul'a getirildiği halde Erzurum'a kaçarak, Hasankale sabık Ağası Allahverdi yanında olduğu ve orada tımar elde ettiği haber bildirilerek Erzurum Beylerbeyi'nden mezkûr şahsın geri gönderilmesi istenmiştir.³⁴³

Yurda izinsiz giriş ya da çıkış yapan ürünler devlete hem ticari hem de siyasi askeri yönlerden zarar verdiği için hükümlerde, bazı maden ve gıda ürünlerinin yurttan çıkışının yasaklandığı görülmektedir. Erzurum Eyaleti'ne gönderilen bazı hükümlerde ise konan yasaklara rağmen gümrüklerden bahsi geçen ürünlerin gizlice dışarıya çıkarılmaya çalışıldığından bahsedilmektedir. Kaçakçılık olayları üzerine Erzurum, Karaman ve Rum Beylerbeyine gönderilen H. 976/M. 1568/1569 tarihli hükümde, Şark (İran) tarafına geçişi yasaklandığı halde yüz seksen üç araba bakır ve demir, gümüş, harp aletleri vs.nin Şark'a geçirildiği haberinin alındığı ve bir an evvel bahsi geçen demir ve bakıra el

³⁴⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.23, Hüküm 695.

³⁴¹ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 549.

³⁴² “Hâlâ Tortum alaybeğisi olan Hüsrev gelüp ol câniblerde kesilen akçadan hayli akça getürüp kalb akça olduğundan gayrı dörderyüz altışar akça üzere kesmek emrüm olmuş iken sekizyüz ve dahi ziyâde üzere kesildiğin bildürdi. İmdî darbhânelerde ihtimham mühimmâtındandır. Akça kesilen her nevbette mutemed âdem koyup sikkelenmedin akçanın ayârın ve veznin yoklayup, nûmûnesin mühürleyesin temâm sikkelenendükden sonra eğer vezni ve eğer ayân memhûr alıkoyulan nûmûnesiyle tatbîk eylemek emr idüp...”
bk: Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 307; BOA, A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 742.

³⁴³ BOA, A. DVN. MHM. d.23, Hüküm 683.

konulması istenmiştir. Ayrıca bu kaçakçılık olayının müsebbibi kimler ise titizlikle çalışılarak bulunması ve hapsedilmesi emredilmiştir.³⁴⁴

H. 8 Cemaziyülahır 976/M. 28 Kasım 1568 tarihli hükümde de İran'a geçişi yasak olan gümüş ve bakırın tüccarlar vasıtası ile çıkarıldığıının haberi alındığından, mutlaka Erzurum sınırları içerisinde bezirgân ve tacirlerin kontrol edilmesi ve geçişi yasak olan metaların bulunduğu takdirde gereken ceza-i işlemin yapılması istenmiştir.³⁴⁵

H. 14 Rebiyülahır 981/M. 13 Ağustos 1573 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen başka bir hükümde ise, İran tarafına bakır, gümüş, akçe, at ve tüfek geçmesine mâni olunması ve kaçaklara karşı yolların iyi bir şekilde muhafaza edilmesi istenmiştir.³⁴⁶

Yine H. 23 Zilkade 981/M. 16 Mart 1571 tarihinde Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, Erzurum Beylerbeyi'nin defalarca hükümlerle uyarılmasına rağmen sınırdan tekrar tekrar kaçakların yaşandığı ve yasaklara uyulmadığı belirtilmiştir. Hükme göre, yurtdışına çıkarılması yasak olan gümüş kuruş ve iri akçelerin ayrıca yarar atların, kaçakçılar tarafından gizli yollarla sınırlardan kaçırılarak götürüldüğü belirtilerek bu hususta neden ihtimam edilmediği sorgulanmıştır. Netice itibariyle bir an evvel suça iştirak edenlerin ve sebep olanların bir an evvel yakalanarak gereken cezaların verilmesi istenmiştir.³⁴⁷

Sınırlardan, yalnızca çıkışı yasaklanan ürünler değil kimi zaman belli insanların da çıkması engellenmiştir. H. 9 Cemaziyülahır 975/M. 11 Aralık 1567 tarihli hükümden anlaşıldığı üzere, asayiş bozmak isteyen ve fesat çıkarmak isteyen Ulus Taifesinden bazı

³⁴⁴ “Bundan akdem nice defa ahkâm-ı şerife gönderilüp; Şark cânibine bakır u demür ü gümüş ve sâyir bunun emsâli âlât-ı harb u kîtâlden nesne virilmeye. diyü emrüm olmuşdı. Hâliyâ iç illerden yüz seksen üç araba bakır u demür tahmîl olunup taht-ı hükûmetünden geçüp hilâf-ı emr şark cânibine çekilüp gittüğü istimâ’ olundu. Bu bâbda mukayyed olmayup anun gibi mürûr u ubûra kâbil mevâzı sedd ü bend olmayup hıfz u hırâset olunmamağa bâis nedür? Bu husûsda gaflet üzere olup ihmâl ü müsâhelesi olanlar her vechile muâkab u muâteb olmak mukarrerdür.” bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 380-381; BOA, A. DVN. MHM. d.7 Hüküm 1939.

³⁴⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 298; BOA, A. DVN. MHM. d.7 Hüküm 2548.

³⁴⁶ “Erzurum Beğlerbegisine hüküm ki mektûb gönderüb sâbıkâ ahkâm yazılup memnû olan bakır ve gümüş ve gurus ve iri akçe ve yarâk ve pararat yukaru cânibe geçürilmeye ve gümüş arayıcıları dahi hevalarına tâbi olup yukaru cânibe gitmek isteyenler şehre varup toğri yoldan gitmeyup gizlü yollardan aşup gittikleri mukarrer iken ihtimâm olunmaya..” Aziz Altı, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 52; BOA, A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 461.

³⁴⁷ “Ol serhadde olan beğlerbegilere şimdiye değin defaâtle ahkâm gönderülüp kadîmden memnû olan bakır ve gümüş ve gurus ve iri akça ve yarar at ve güzide yarâk yukaru cânibe geçürilmeye diyü tenbîh ü tekid olmuş iken, ol evâmir-i âliyyemün edâsında ihmâl olunup el-ân zikr olman bakır ve gümüş arayıcıları ol makulelerin hevâlanna tâbi olduğu ilâm olmdı ve gerçek idüğüne aslâ şübhe kalmamışdur. İmdi bu makule nesneyi yukaru cânibe alup gitmek isteyenler şehre varup dahi tarîk-i müstakimden gitmeyüp gizlü yollardan ve gayet hafiyen alup gittükleri mukarrer iken ol makule yollar malûm iken niçün bu bâbda dikkat ü ihtimâm olunmıya?” bk: Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 209; BOA, A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 517.

kimseler, İran taraflarına gizlice giderek tehdit oluşturmuşlardır. Bu sebeple Erzurum Beylerbeyi'nden, Kars sınırından İran tarafına ve İran sınırından Kars tarafına geçişin yasaklanması; yasağa uymayanların hakkından gelinmesi istenmiştir.³⁴⁸

Bazı devlet görevlilerinin bahsi geçen yasaklara uymadıkları da görülmüştür. H. 22 Zilkade 981/M. 14 Şubat 1574 tarihli hükümde, İran'a geçişi yasak olmasına rağmen İran'a at gönderen Tekman Alaybeyi suçlu bulunarak azledilmiş ve yerine eski Alaybeyi Ali Bey'in getirilmesi emredilmiştir.³⁴⁹

H.4 Rebiyülahir 982/M. 24 Temmuz 1574 tarihli başka bir örnekte ise, Çatha (Çat) madeninden gönderimi memnu olan kurşun, barut, bakır ve harp aletlerinin gizlice Kızılbaşlara gönderildiğinin haberinin alındığı, mesul olan görevlilerin araştırılması ve madene sahip olması için görevlendirilen diğer sorumluların evvelce verilmiş kararlara göre hareket etmeleri istenmektedir.³⁵⁰

Bu konu üzerine gönderildiğini düşündüğümüz başka bir mevzu ise, İran'dan ticaret yapmak maksadıyla Osmanlı ülkesine gelip geri dönmeyen ve kaçak hayat yaşayan Diyarbakır'dan Yedigâr Mehmet ve Halep'ten Şöhrab (Söhrab) isimli kişilerin yarattığı sorundur. Bahsi geçen Şöhrab ve Yedigâr Mehmet isimli şahıslar İran'dan ipek, kumaş ve bazı şeyler alıp ticaret yapmak maksadıyla geldikleri, Osmanlı topraklarından geri dönmemişler ve bu kişilerin ticaretle uğraşmadığı da görülmüştür. Kaçak olarak Osmanlı ülkesinde yaşayan Şöhrab ve Yedigâr Mehmet hakkında, Erzurum Beylerbeyliğine üç hüküm gönderilmiştir. H. 12 Şevval 978/M. 9 Mart 1571 tarihli iki hüküm³⁵¹ ve H. 3 Safer 979/M. 27 Haziran 1571³⁵² tarihli diğer hükümde, Osmanlı yetkililerinin bahsi geçen kişileri yakalaması ve bu hususta bilgi verilmesi istenmiştir. İranlı yetkililerin de yakalanmasını istedikleri İneyetoğlu Şöhrab ve Yedigâr Mehmet hakkında, merkez bir an önce çözüm istemektedir.

3.4.3. Yerel Yöneticilerin Kanuna Aykırı Davranışları

XVI. yüzyıla girildiğinde iyiden iyiye egemenlik sahasını genişleten Osmanlı Devleti, duruma istinaden birçok beylerbeylik ihdas edip, bu eyaletlerin ve taşraların

³⁴⁸ “Öte cânibün ulusını berü cânibe ve berü cânibün ulusların öte cânibe geçürtmeyesin; inâd ü muhâlefet idenlerün hakkından gelesin ve ol cânibün serhaddi hâkimlerine dahı işâret idesin ki, ahde mugâyir bir kimesneye vaz itdurmeyeler.” 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 222; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 431.

³⁴⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 940.

³⁵⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 291.

³⁵¹ 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 129, 141; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 120-145.

³⁵² 12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 420; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 645.

intizamı için çaba sarf ederek ülkenin güvenliği için türlü önlemler almış olsa da suç işleyen şahısların yanı sıra devlet görevlilerinin kanunlara aykırı davranışlarının önüne geçememiştir. Nitekim toplum düzenini korumaya çalışan büyük çoğunluktaki devlet görevlileri yanında düzene uymayan aykırı hareket eden görevlilerde, her dönemde olduğu gibi bu yıllarda da Osmanlı Devleti'nde varlığını hissettirmiştir.

Tabii olarak Erzurum gibi o dönemlerde günden güne etki ve yetki alanını büyüten bir eyalette, ehli şer ve ehli örfe mensup bir kısım görevlilerin bazı usulsüz işlere karıştıkları, incelenen hükümlerde açıkça görülmektedir.

Örneğin, H. 3 Rebiyülahir 976/M. 25 Eylül 1568 tarihli hükümde, Kemhıs Kalesi'nde mustahfız olan Gazi bin İskender'in kanuna aykırı bir şekilde davranarak kaledeki birçok görevliye maddi ve manevi zarar verdiği bildirilmiştir; müşarünileyh mustahfızın, mezkûr kalenin fethinden beri kalede görev yaptığı, kalede bulunan dizdarlara çeşitli iftiralar atarak azledilmelerine sebep olduğu, devamlı yalancılık yaptığı ve kendisi gibi düzenbazlık içerisinde olan bazı mustahfızlarla birlik olarak kaledeki diğer mustahfızlarla zarar verdiği görülmüş ve zarar gören mustahfızlar düştükleri durumdan kurtulmak için Gazi bin İskender ve yandaşlarını şikâyet etmişlerdir. Neticede, şikâyete konu olan mustahfızların teftiş edilip sabit olan suçlarının ayrıntılı olarak sicil edilerek sicil suretlerinin Dergâh-ı Mualla'ya gönderilmesi emredilmiştir.³⁵³

Pasin Beyi Sinan ve Erzurum nazırlarına gönderilen, H. 11 Şaban 975/M. 10 Şubat 1568 tarihli, hükümde, Pasin Kalesi'nin tamiri için görevlendirilen Erzurum Defter Kethüdası İbrahim'in de görevini layıkıyla yapmadığı görülmektedir. Hükümde; emir olunan kalenin tamiratının bittiğini ve bu tamiratta yaklaşık on beş yük akçenin kullanıldığını söyleyerek paraları alan Defter Kethüdası İbrahim, işçilerin ücretlerini ödememiş ve kalenin tamiratını da usulüne uygun yapmamıştır. Kalenin bazı yerlerinin hâlâ harap olduğu görüldüğünden adı geçen şahsın getirilerek tamiratın ne şekilde yapılıp ne kadar akçe harcandığı konularda teftiş edilip hakikatin bildirilmesi emredilmiştir.³⁵⁴

Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 16 Rebiyülahir 976/M. 8 Ekim 1568 tarihli hükümde ise zimmî bir vatandaşın Erzincan Subaşı Hasan'ı şikâyet ettiği

³⁵³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 86-87; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2140.

³⁵⁴ "Hâliyâ siz ki emvâl nâzırlarısız, Dergâh-ı Muallâm'a mektûb gönderüp; Erzurum Defteri Kethudâsı olan İbrâhîm bundan akdem Pasin Kal'ası'nun ta'mîri emrolunup binâ itmâma irişdükde; Hazîne'den on beş yük akça sarfolunmuşdur." diyü muhâsebe virüp lâkin bennâ olan fukarânun ücretleri değmedüğünden gayri kal'a-i mezbûrenün binâsı muhkem olmayup ba'zı yirleri el-ân harâba müşrif olmağa müteveccih olmuşdur." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 422; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 839.

görülmektedir. Hükümde; Erzincan'da ikamet eden zimmî Kiziroğlu Yakop'un, reayanın Subaşı Hasan Bey'in zulmüne uğradığını bildirmesi üzerine çıkan olaylarda yerel halktan zimmî ve Müslüman kişiler çıkıp Hasan Bey'den şikâyetlerinin olmadığını söylemişlerdir. Bu karışık durumun bir an önce teftiş edilmesi ve halka zulmettiği ortaya çıkarsa Hasan Bey'in azledilerek yerine başkasının tayin edilmesi şayet şikâyetin aslı yok ise şikâyet eden cezalandırılması emredilmiştir.³⁵⁵

Hınıs kadısının şikâyeti üzerine, Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 13 Cemaziyülevvel 976/M. 3 Kasım 1568 tarihli hükümde, Hınıs'ta hazineden elli bin akçe alınarak yapılan, yeni kalenin inşasının gerekli usullere uygun olarak yapılmadığı, Hınıs sancak beyinin yolsuzluk yaparak kalenin inşasına gereken ihtimamı göstermediği, halka zulmettiği ayrıca kalede bulunan hisar erlerinin de disiplinsizlik ederek görev yerlerini terk ettikleri bildirilmiştir. Bu olanların yanı sıra, kalede olması gereken zabıt ağaları ve kethüdaların yerlerinde olmadıkları buna rağmen ulufelerinin sancak beyi tarafından, nakit olarak alındığı da eklenerek derhal şikâyet eden kadının iddialarının araştırılarak suçluların tespit edilmesi istenmiştir.³⁵⁶

Başka bir hükümde ise Erzurum tımarları defterdarı ve tezkirecisinin, tımar erbapları ve züamadan "kayıt akçesi" adı altında fazla vergi alarak taciz ettikleri bildirilmiştir. Bu hususta gönderilen H. 22 Cemaziyülevvel 976/M. 12 Kasım 1568 hükümde; miri vergiler dışında sancak tezkiresinden iki yüz akçe alınabileceği bunun yüz yirmi akçesini defterdara, seksen akçesini ise eminin alacağı, zeamet tezkirelerinden her bin başına birer akçe alınarak sülüsani defterdara , sülüsü ise emine verileceği, tezkereli tımar erbaplarından ise on iki akçe alınıp sekiz akçesini defterdara ,dört akçesini emine verileceği, tezkeresiz tımandan ise sekiz akçe alınıp, beş akçesini defterdar, üç akçesini emine , hisar eri tezkerelerinden ise altışar akçe alınıp ,dört akçesi defterdar, iki akçesini emine verilmesi, defterdar nişanladığı tezkirelerden ise kânun üzere tarih akçesi diye ikişer akçe alıp ve beratlarından nişancı için birer akçe alabileceği belirtilerek daha fazlasının alınmaması ve reayanın zor duruma düşürülmemesi emredilmiştir.³⁵⁷

Yukarıdaki olaya benzer bir durum, Erzurum Beylerbeyi dahilindeki bölüklerde, ulufe dağıtımı sırasında yaşanmıştır. H. 20 Zilkade 978/M. 15 Nisan 1571 tarihli hükümde, zikredilen ulufe dağıtımında, bölük ağaları, katipler ve çavuşlar tarafından kul

³⁵⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 121; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2207.

³⁵⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 241; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2437.

³⁵⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 261-262; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2473.

taifesini rencide edecek “tas akçesi” adı altında para toplandığı ve kul taifesinin durumdan mustarip olduğu belirtilerek durumun önüne geçilmesi istenmiştir.³⁵⁸

H. 21 Cemaziyülahır 976/M. 11 Aralık 1568 tarihli hükümde ise Trabzon’da görevli olan Zaim Hayreddin ve Şehir Naibi Abdülgani, ahaliye zarar verip, imaret ve evkaf işlerine müdahale ederek vakıf görevlilerini taciz etmişler ve bunun yanı sıra Takyacı Ramazan ile Çırak Cabi isimli şerirleri tahrik ederek ahalinin üzerine salmışlardır. Hükümün sonunda, bahsi geçen görevliler ve yandaşları hakkındaki şikâyetler doğru ise bir süre hapsedilmeleri ve gereken cezaların verilmesi istenmiştir.³⁵⁹

H. 27 Rebiyülahır 979/M. 18 Eylül 1571 tarihli hükümde, reyanın topraklarını hile ile ele geçiren ehli örften bahsedilmektedir. Hükümde; Erzurum’a bağlı Çermik karyesinin yol üzerinde bulunmasını sebep göstererek, tamire ihtiyacı olduğunu belirtip, mezkûr toprakları beylerbeyi hassı olarak yazdırıp, yavaş yavaş topraklara yerleşmeye başlayarak, reyanın topraklarını ellerinden alan ehli örfün, reayaya yaptığı bu zulmün hesabının sorulması ve gasp ettikleri toprakların ellerinden alınması istenmiştir.³⁶⁰

H. 23 Rebiyülahır 982/M. 12 Ağustos 1574 tarihinde Erzurum Beylerbeyi’ne gönderilen hükümde ise Sevindik isimli bir sipahinin Erzurum sancağının, Güney Erzincan nahiyesine tabi Çat karyesi ve dışındaki tımarlarını kanuna aykırı bir şekilde temlik ettiği bildirilmiştir. Mezkûr sipahinin, çeribaşısının da ehli fesat olduğunu söylediği sipahinin, töhmeti sabit olduktan sonra sicil suretiyle birlikte arz olunup tımarının alınması, ferman çıkmadıkça da bahsi geçen tımarların kanunsuz bir şekilde temlik edilmemesi emredilmiştir.³⁶¹

Eyalette sancak beylerinin halka zulmettikleri de görülmüştür. H. 979/M. 1571/1572 tarihli hükümde, Oltu Sancak Beyi Mehmet Bey’in reayaya ve berayaya sonu gelmeyen eziyetler ederek zalimlik yaptığı, sancak dahilindeki karyelerde yaşayan insanların ellerinden hayvanlarını alıp evlerini basarak eşkıyalık üzerine olduğu bildirilmiştir. Bahsi geçen sancak beyinin bir an evvel teftiş edilmesi emredilerek suçları sabitse cezasının verilmesi istenmiştir.³⁶²

³⁵⁸ “Anda olan bölüklerin agaları ve kâtibleri ve çavusları ulûfe tevziinde, tas akçası diyü bahâne idüp alınugeldüğinden ziyâde akça almagla kul tâyifesi rencide olduğu...” *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C.I, s. 319; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 452.

³⁵⁹ *7 Numaralı Mühimme Defteri*, C. III, s. 299-300; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2551.

³⁶⁰ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s. 105; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 887.

³⁶¹ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 219.

³⁶² *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. II, s. 145. BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 962; “Erzurum Beylerbeyi’ne, Oltu kadısına hüküm ki, sen ki kadısın, südde-i saadetime mektub gönderüb Oltu Sancağı

Halka zulmettiği görülen bir diğer sancak beyi ise Hınıs Sancak Beyi Haydar'dır. Haydar Bey, yanına aldığı adamlarla Hınıs'ın Halidi Reayasına ait karyeler içerisinde birçok köyü basıp üç kişiyi öldürmüş ve ayrıca kadınlara zulmederek hayvanları yağmalamıştır. Durum üzerine gönderilen H. 22 Şevval 979/M. 8 Mart 1572 tarihli hükümde Erzurum Beylerbeyi'nin bir an evvel hadiseyi araştırıp aydınlatması istenmiştir.³⁶³

Trabzon müftüsü tarafından şikâyet edilen, Trabzon sancak beyinin de muhtesip ve asesleri ile birlikte halka zulmettiği görülmüştür. H. 9 Rebiyülevvel 975/M. 13 Eylül 1567 Mamrevan Beyi Ömer'e gönderilen hükümde, şikâyet eden ve şikâyet edilen tarafların bir araya getirilip teftiş olunması ve neticenin bir an evvel bildirilmesi istenmiştir.³⁶⁴

H. 29 Şevval 978/M. 26 Mart 1571 tarihli hükümde, yollarda eşkıyalar gibi yağma ve gasp yapan sancak beyinin olduğu görülmektedir. Miri hazineyi Erzurum'a ulaştırmakla görevli olan mukâtaât müfettişi, Şavşat Beyleri Mahmut Bey ve Mehmet Bey'in de yanında olduğu yolculuk sırasında, Oltu sancağı dolaylarında Oltu Beyi Muhammet ve leventleri tarafından saldırıya uğramış ve miri hazine yağmalanmıştır. Durum üzerine derhal Erzurum Beylerbeyi, hadiseyi teftiş etmek üzere görevlendirilmiştir.³⁶⁵

Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 10 Zilkade 980/M. 14 Mart 1573 tarihli hükümde ise Tekman Alaybeyi Ürkmez'in eşkıyalarla birlikte reayaya zulmettiği, şenaat çıkardığı ve Hasankale'nin tamiri için merkezden ırgat istenmesine rağmen emre aykırı hareket ettiği bildirilerek bir an önce bahsi geçen alaybeyinin yakalanarak hapsedilmesi istenmiştir.³⁶⁶

Hükümlerde haksız yere zimmetlerine para geçiren devlet görevlilerinden de bahsedilmektedir. H. 8 Cemaziyülahır 982/M. 25 Eylül 1574 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, evvelce Erzurum nazırı olan Şavşat Beyleri Mehmet

Beyi Mehmed Bey'in Sipahi tayfasına ve hisar erenlerine ve reaya ve berayaya zulm ü taaddisinin nihayeti yoktur. Bî günah dirliklerin virib ve dahi malların zapt idüp hisar içinde olan Müslümanların ehl ü ıyâli hamama varmağa âciz olmuştur ve karyelerde olan reaya tayfasının evlerin basub öküzlerin ve koyunların çekib alub ahali-i vilayete zulm ü taaddîsinden perakende olmak üzeredir deyü arz etmişsiz..." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.14, Hüküm 127.

³⁶³ Yücel, 18 Numaralı Mühimme Defteri, s. 166; BOA. A. DVN. MHM. d.18, Hüküm 279.

³⁶⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 103-104; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 193.

³⁶⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 303-304; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 598.

³⁶⁶ Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 204; BOA. A. DVN. MHM. d.21, Hüküm 498.

ve Mahmut'un zimmetlerinde çok fazla miri malı bulunduğu ve zamanlarındaki tahsildarların muhasebelerinin müşevveş ve muhtel olduğu için emval-i hassa nazırlığı kendisine verildiğinden umum işleri ve defterlerin açılıp kapanmasını huzurunda yaptırması ve malın tahsil ve tezyidine çalışıp arzı lazım şeyleri defterdarla birlikte yazması emredilmiştir.³⁶⁷

Şavşat Beylerinin zimmetlerinde bulunan mallardan bahseden H. 12 Cemaziyülahır 982/M. 29 Eylül 1574 tarihli diğer bir hüküm ise Erzurum Hazine-i Amire Defterdarı Süleyman'a gönderilmiştir. Hükümde; Karahisar-ı Şarki'ye iltizamlı nazır olan Şavşat beyleri Mehmet ve Mahmut Beylerin tahvillerinde olan eminler ve mülteziminden zimmetlerindeki akçeyi ve muhasebe defterlerinin istendiği fakat ne akçe muhasebesi ne de muhasebe varakası bulunamadığı ve üzerlerinde ödenmemiş hisar havaleleri olduğu bildirilerek İskefsir Kadısı Hüsam'ın bu olaya müfettiş tayin edildiği belirtilmiştir. İskefsir Kadısı Hüsamettin'in araştırmaları sonucunda hala muhasebe varakanın olmayışı anlaşılamamış ama nazırlardan Mehmet Bey ölünce borçlarını tamam ödemek şartıyla sancağının üç yüz bin akçesini oğlu Hüsrev'e, yüzer bin akçesi ise kardeşleri Mahmut ve Ahmet'e terakki vermiş olduğu görülmüştür. Neticede Süleyman Bey'den bahsi geçen şahısların zimmetlerini kusursuz tahsil etmesi istenmiştir.³⁶⁸

Diğer suçlara göre daha hafif sayılan başka bir kanunsuz hareket ise H. 975/M. 1567/1568 yılında yaşanmıştır. Hükümde; Ardahan sancağında mutasarrıf olmalarına rağmen Erzincan ve Bayburt'ta oturan yüz yirmi sipahinin bir an evvel serhat boylarına, tımarlarının başlarına gitmeleri emredilerek, aksine hareket edenler olursa tımarlarının başkalarına verilmesi için sipahilerin isimlerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.³⁶⁹

3.4.4. Diğer Mühim Asayiş Olayları

Erzurum Eyaleti'nde farklı asayiş problemlerinin de yaşandığı görülmüştür. Yukarıda birçok suça karıştıkları görülen Gürcü Aznavurları, devlete karşı bir suç işlendiğinde bu suça iştirak etmekten kaçınmamışlardır. H. 13 Rebiyülevvel 980/M. 24 Temmuz 1572 tarihli hükme göre, Ardahan yakınlarında, kefereden Raziye oğlu Durmuş Han bir kale inşa etmeye kalkıp fesat çıkarmaya çalışmış ve ona Gürcü aznavurları da destek olmuştur. Durumdan haberdar edilen Revan Hâkimi Mehmet Han'da bu

³⁶⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 670.

³⁶⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 686.

³⁶⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 239; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 462.

usulsüzlüğe karşı çıkmıştır. Hükümde Erzurum Beylerbeyliğinden bu inşa çalışmalarının bir an önce durdurulması istenmiştir.³⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde, dinen de hoş karşılanmayan falcılar asayiş tehdit eden unsurlar arasında görülmüştür. Örneğin H. 17 Zilhicce 978/M. 14 Mart 1571 tarihli bir hükme göre Erzurum Beylerbeyi'nden, Falcı Behram ve fesat ehli olarak görülen Kılıç isimli kimselerin yakalanıp hapsedilmesi ve ellerindeki malların alınması istenmiştir.³⁷¹

Ayrıca dini kurallara uymayıp taşkınlık çıkaran insanların da cezalandırıldığı görülmüştür. H. 1 Rebiyülahir 976/M. 21 Kasım 1568 tarihli Erzurum Beylerbeyliğine gönderilen hükümde, Giresun'un Uzgur köyünde yaşayan Hacı bin İsa ve Recep bin Ramazan ve Yusuf bin Ramazan ve Mustafa bin Hasan ve Bayram bin Pir Ali ve Himmet bin Turak ve Mehmet bin Mûsâ'nın Rafizi oldukları bildirilerek bahsi geçen kişilerin, eşlerini namahremden sakınmayarak birbirlerinin yanında bıraktıkları, dört halifeye sövdükleri, namaz kılmadıkları, Ramazan'da oruç tutmadıkları ve içki içtikleri için teftiş edilerek hapsedilmeleri istenmiştir.³⁷²

Bu hususta, Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen başka bir hükümde ise Bayburt'a bağlı Hart isimli karyede mütemekkin olan Köse Ali ve kardeşi Selami'nin oruç tutmadığı, namaz kılmayarak Kızılbaşlık mezhebinde oldukları ve suçlarının sicil olduğu Bayburt kadısı tarafından bildirildiğinden bahsi geçen şahısların Kudüs'e sürülmeleri emredilmiştir.³⁷³

Aynı şekilde İspir'de meliklikten azledilen ve peygambere küfreden Biki adlı zımnînin halkı huzursuz edip şenâat çıkardığı bildirilerek İspir beyi ve kadısının bahsi geçen zımnîyi siyaset etmesi istenmiştir.³⁷⁴

³⁷⁰ Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 331; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 464.

³⁷¹ "...Falcı Behrâm ve Kılıç nâm âmilleri sûhte tâyifesiyle müttelik olup fesâd ü şenâat eyledüklerin ilâm olunmanın mezbûrları elegetürüp habseyleyüp mâl-ı mîriye alâkaları dahı var ise nâzırlarına zabıttidürüp alâkaların kat' itdürsin; bâb-ı muhâfazada dakîka fevteylemeyeler..."¹² Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 326; BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 466.

³⁷² 7 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 81-82; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2131.

³⁷³ "Erzurum Beglerbegisine ve Bayburd kadısına hüküm ki: sen ki kadısın, mektup gönderüp kaza-yi mezbûrda Hard (Hart) nam karyede mütemekkinler olan Köse Ali ve karındaşı Selami nam kimesneler oruç tutmayup ve nemaz kılmayup mezhebi Kızılbaşlardur deyü bahs olmağın bundan akdem ahvalleri görölüp vukûu üzere arz oluna deyü emr-i şerif verilmeğın akd-i meclis olunub mezburların ahvâllerin Müslümanlardan teftiş ü tefahhus olunub suret-i sicilleri mahallinde tahrir olundukda mezbur Köse Ali gaybet etmiş bulundu. Karındaşı Selami ve mezbur Köse'nin oğlu Halil ihzâr olunub mukaddemâ arz olunduğu üzeredir deyü cemm-i gafır haber virüb ve sicili muvafık olduğunu ilâm eyledüğün ecilden Şer'le te'dib olunub dahi Kudüs'e sürülmelerin emr idüb..." bk: BOA. A. DVN. MHM. ZYL. d.2, Hüküm 685.

³⁷⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 365.

Yukarıda asayışı bozan hareketleri ile görülen Kiğı sancağına bağlı Desimlü Aşireti'ne mensup şahıslar ve sipahi, bu kez de zimmetlerindeki mirî malları ve teklif olunan avarızı vermeyip, devlet görevlilerini tehdit etmiş ve eyalette fesat çıkarmışlardır. Yaşanan olaylar üzerine gönderilen H. 7 Rebiyülevvel 979/M. 30 Temmuz 1571 tarihi hükümde, suçlu olan Desimlü Aşireti'nin elebaşlarının yakalanıp hapsedilmeleri ve üzerlerine sabit olan suçların sicil olunup sicil suretlerinin merkeze gönderilmesi istenmiştir.³⁷⁵

H. 978/M.1570/1571 tarihli bir hükümde ise Şarki Karahisar sancağında Ali nam isimli bir sipahi, Hacı Bedreddin isimli bir sipahinin nikahlı karısını kaçırarak ve fesatlık çıkaran Hacı, Muzaffer, Hamza ve Yitilmiş isimli sipahilere yardım etmiş ve olay sonrasında, bu kaçırma vakasında suçlu olanların bir an evvel yakalanarak küreğe konulması için İstanbul'a gönderilmeleri emredilmiştir.³⁷⁶

Eyalet dolaylarında belgede sahtecilik yapan insanlarda görülmüştür. H. 8 Cemaziyülevvel 976/M. 29 Ekim 1568 tarihi hükümde ise, Erzincan'da kanunlara aykırı bir biçimde sahte belge düzenleyerek bu belgelerle ortalarda gezip, belgelerin İstanbul tarafından imzalanarak kendilerine verildiğini söyleyen Yagop, Devletyar ve Markiri'nin yakalanması istenmiştir. Erzincan kadısının şikâyeti üzerine ortaya çıkan bu olayda ellerinde müzevver hükümler mezkûr kişilerin bir an evvel İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir.

Başka bir sahtecilik durumu hadisesi ise H. 980/M. 1572/1573'te meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde peygamber soyundan gelen kişilerin elde ettiği imtiyazlardan faydalanmak için kendilerinin, nakibüleşraftan olduklarını belirten Çağırğan Taifesi, yeşil başlıklar takıp eyalet dahilinde yaşadıkları bildirildiğinden, mezkûr taifenin üyelerinden başlıklar çıkarılarak uyarılmaları ve temessüklerinin İstanbul'a gönderilmesi keza olay tekrar ederse temessükleri ile birlikte kendilerinin de İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.³⁷⁷

³⁷⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 820.

³⁷⁶ "...üç bin akçesi olan Hacı ve Muzaffer ve bin sekiz yüz akçe tımarı olan Hamza ve üç bin dört yüz akçe mütevellî tımar hissesi olan Satılmış (Yetilmiş/Yitilmiş) nam sipahiler dahi ehl-i fesad olup ve mezbur Hacı Bedreddin nam sipahinin evini basup avratına fi'l-i şeni' kasd eyleyüb fesad etmek bahanesi olmadığı ve bu sene ve sene-i mâziyede vâki olan cemiyette kelimattan itaat eylemedüklerinden maada ziyade ehl-i fesadlardır deyü arz eyledüğün tımarları alıverüb südde-i saadetinden dahi tavsiye olunmuşdur. Buyurdum ki vusul buldukda bu babda mukayyed olup mezburların ahvalini toprak kadısı marifetiyle onat vechile bermuceb-i Şer'-i şerif hak üzere teftiş eyleyüb göresin." bk: BOA. A. DVN. MHM. d.14, Hüküm 694.

³⁷⁷ "Erzurum Beğlerbegisine hüküm ki: Hâliya ol diyârda mütemekkin Çağırğan Evlâdı dimeğle ma'rûf tâyife davâyı şehâdet idüp yeşil sarınurlar imiş imdi ol tâyife senün siyâdetinde şübhe olup ol bâbda

H.979/M. 1571/1572 yılında yaşanan başka bir olay ise Oltu'da vuku bulmuştur. Bu vakada sürgün cezası gerekli görülmüştür. Hükme göre, Oltu'da sakin olan ve hakkında çeşitli şikâyetlerde bulunulan İskender oğlu Abdurrahman'ın mahkeme davası görülürken, Oltu sancak beyi çavuşu, azebler ağası, kale dizdarı, bölükbaşları ve hisar neferleri, müşarünileyhin suçlu olduğunu, haram yediğini ve yolsuzluklara karıştığını belirtmişlerdir. Bu kadar şahidin, Abdurrahman'ın suçlu olduğuna şهادet getirmesi üzerine mezkûr kişinin, sürgün edilmesine karar verilmiştir.³⁷⁸

Eyalette gayri ahlaki ilişkiler yaşayan insanlarda görülmüştür. H. 16 Rebiyülahir 982/M. 5 Ağustos 1574 tarihli hükümde, Erzurum sol ulufecilerinden Gürcü Haydar, bir fahişe ile yakalanmış ve bunun için rütbesi elinden alınmıştır.³⁷⁹

3.5. İran İle Olan Münasebetler

Doğu ile Batı cihetinde önemli yollar üzerinde bulunan İran, birçok medeniyetin gelip geçtiği, varlıklarını sürdürüp, devletler kurdukları bir coğrafya olmuştur. X. Yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Türk hanedanları tarafından yönetilen İran önemli ticaret kervanlarının da uğrak noktası olmuştur. İran, uzun yıllar Türk hanedanlarınca yönetildiği için Türk-İran ilişkileri derin bir geçmişe sahiptir. İran ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan ilişkiler ise, genel olarak Sünnilik-Şiilik mücadeleleri üzerine şekillenmiştir.³⁸⁰

İranlıların Şîî propagandası yapmasını Osmanlı Devleti yakından takip ediyor ve zaman zaman bu duruma askerî yahut siyasî olarak müdahalelerde bulunuyordu. Sünni İslâm aleminin yegâne lideri durumuna gelmiş olan Osmanlı Devleti, uzun süren mücadelelerin ardından mezhebi farklı da olsa bir İslam devleti olan İran ile 1555 yılında Amasya sulhunu imza etmiştir. Osmanlı Devleti sulha ciddi bir biçimde riayet etmeye çalışmış ve “*Serhat Beylerbeyi ve beylerinin pek nafiz istihbarat şebekesiyle İran ahvaline yakinen takip eden Merkez-i hükûmet, her fırsatta İran'a tecavüz ve ahde mugayir hareketten kaçınılmasını hudut ümerasına emretmiştir. Mesela Van, Erzurum, Diyarbakır, Basra ve Bağdat Beylerbeyi'ne gönderilen hükümler bu meyanda olmuştur.*” Hatta Sultan II. Selim (1566-74) ile Sultan III. Murad (1574-1595)'in cülusu dolayısıyla

nakîbü'l-eşrâf tarafından Südde-i Sa'âdetüm'e arz olunup yeşilleri başlarından alınup temessükleri Dergâh-ı Muallâm'a gelmek lâzım u lâbüdd olmağın...” bk: Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 296; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 409.

³⁷⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 957.

³⁷⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 2176.

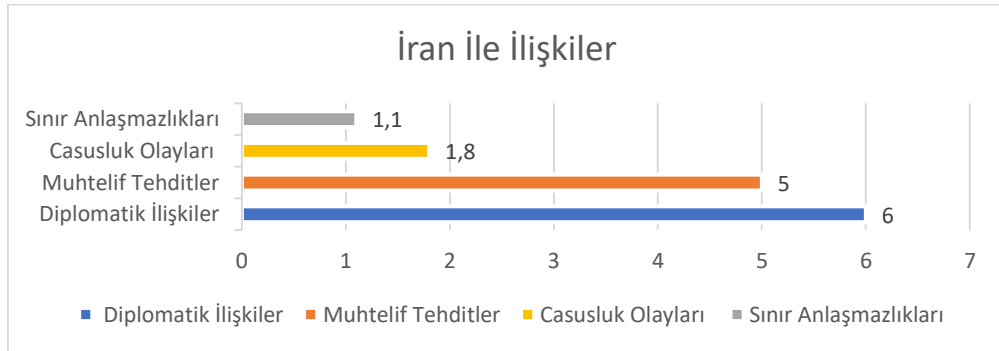
³⁸⁰ *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, BOA Yayınları, Ankara 2010, s. 5.

Şah Tahmasp'ın gönderdiği iki sefaret heyetine İstanbul ve Edirne'de büyük saygı ve dostluk gösterilmiştir. Elçilerin dönüşlerinde kendilerine “*Evvelki ahitnameyi teyidin birer name tevdi*” edilmiştir.³⁸¹

Osmanlı yönetimi doğudaki sınırlarının güvenliğini çok fazla önemsiyor ve sınır hattını güçlendirmek adına bu topraklarda tahkim faaliyetlerini sürdürüyordu. Özellikle olası bir Safevi saldırısının ana hedeflerinden olan Erzurum'un imar ve iskânına ihtimam gösterilmiştir. Erzurum'un berkitilmesi için Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Doğu'da yeni bir yapılanma içerisine girilmiştir. Bilhassa Anadolu'ya giriş yapan kervanlar, Diyarbakır- Halep ya da Bursa- (Erzurum)- Tebriz yolunu takip ettiklerinden transit ticaretle uğraşan tüccarın Erzurum'da güvenli bir ortamda kalmaları için Vezir-i azam Rüstem Paşa tarafından, 1555–1560 yılları arasında müstahkem bir kervansaray da yaptırılmıştır.³⁸²

İran ile ilişkilerde önemli bir sınır şehri olan Erzurum, 1566-1574 dönemi boyunca yukarıda da bahsedildiği gibi Kanunî Sultan Süleyman devrinde İran ile yapılan sulhun korunması hususunda mühim rol oynamıştır. Erzurum Beylerbeyliğine gönderilen hükümlerde çoğunlukla bu durum vurgulanmış, sınır boylarında yapılacak olan taciz ve tecavüzlerden kesinlikle kaçınılması ve İran'dan gelen elçi ve tüccarların güvenliğinin sağlanması istenmiştir. İran ile ilgili eyalete gönderilen hükümlerin genel konu dağılımı:

Grafik.3. İran İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı

³⁸¹ Saray, *Türk İran İlişkileri*, s. 38-39.

³⁸² Pamuk, “Erzurum Gümrüğü’nün Teşekkülü”, s. 498.

3.5.1. İran'dan Gelen Elçi Hakkında

Sultan II. Selim zamanında, İran'dan Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkilerinin gelişmesi için İstanbul'a elçi gönderilmiştir. İran elçisi Şahkulu ve maiyetindeki görevlilerin geçiş güzergahı arasında olan Erzurum Eyaleti, bu olayda mühim rol oynamıştır. Gidiş ve dönüş yolunda İran elçisine yardım edilmesi ve korunması için Erzurum'a birçok hüküm gönderilmiştir. Daha elçi gelmeden Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen 6 Rebiyülahir 975/M. 10 Ekim 1567 tarihli hükümde, İran'dan gelecek elçi için hazır olunması ve yol harcı ve ihtiyaçları için gerekli olan paranın Erzurum'dan alınması ve elçinin de gelince geciktirilmeden İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.³⁸³

Bu olayda da casuslardan sürekli haber alındığı ve her duruma hazır olduğu anlaşılan beylerbeyliğine gönderilen hükümlerde İran elçisinin yol üzerinde tüm ihtiyaçlarının karşılanması hususunda sürekli uyarılar yapılmıştır. Hatta İran'dan gelen elçinin zahire ihtiyacını karşılamak için gönderilen görevlilerin, Şark-î Karahisar sancağından geçerken, Abdürrezzak, Zeynel ve Rüstem tarafından dövülerek gasp edildiği görülmüştür.³⁸⁴

Bu hususlar dışında Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 28 Cemaziyülevvel 975/M. 30 Kasım 1567 tarihli hükümde ise İran tarafından Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen mektuptan söz edilmektedir. Mektupta; Görgi Melik'in Başaçık yanında olan hanımının neden istenildiğinden ve bu kadının durumu, istenilme sebebi ile hâlen nerede olduğunun ayrıntılı olarak arz edilmesi istenmiş ve ayrıca Luvarsab oğlu da Başaçık yanında bulunan adam ve eşyalarını istediğinden, bu hususun aslının da bildirilmesi emredilmiştir.³⁸⁵

H. 29 Şaban 975/M. 28 Şubat 1568 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde ise İran elçisi Şahkulu Sultan'ın adamlarından birini İran taraflarına gönderdiği ve kesinlikle bahsi geçen şahsa müdahale edilmemesi emredilmiştir.³⁸⁶ Yapılan uyarılara rağmen Erzurum Beylerbeyi ve Pasin Kadısına gönderilen 29 Şaban 975/M. 28 Şubat 1568 tarihli hükümde, İstanbul'a giden İran elçisi Şahkulu'nun adamlarından olan Sadrettin'in Çoban Köprüsü'nde konakladığı esnada eşyaları hırsızlar tarafından çalındığı ve derhal faillerin yakalanıp çalınan eşyaların bulunmasının istendiği görülmüştür.³⁸⁷

³⁸³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, s. 99; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 185.

³⁸⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 459-460; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 916.

³⁸⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 292-293; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 579.

³⁸⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 465; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 927.

³⁸⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 470-471; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 938.

Bu süreçte, İran elçisi Şahkulu'nun adamlarından Şahverdi'nin de başına talihsiz olaylar gelmiştir. Hükümlerde, topallayan atını değiştirmek için Merzifon pazarına uğradığında Fetullah adlı kişi tarafından kendisine yakınlık gösterilerek kandırılan Şahverdi, Fetullah'ın evine gittiği vakit hapsedilerek mallarına el koyulmuştur. Bu olayı gerçekleştiren Fetullah, Piri ve Hızır adlı kişiler daha sonra bu malları başka vilâyetler satmak istemişlerdir. Durumdan haberdar edilen Erzurum ve Amasya Beylerinden, Ali Kethüda ile Erzurum'a gönderilen Şahverdi gelince davalarının görülüp mallarının geri iade edilmesi; neticenin arz edilip gelecek emre göre hareket edilmesi istenmiştir.³⁸⁸

Daha sonraki hükümlerde ise İran'a geri dönmek üzere yola çıkan İran elçisi Şahkulu'nun yol boyunca tüm ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir. İstanbul'dan Erzurum'a kadar olan yol boyunca görevli kadılar ve beyler ciddi şekilde uyarılarak kazanızın yanından geçse dahi İran elçisinin tüm ihtiyaçlarını karşılayın diye emir verilmiştir.³⁸⁹

Bu tedarik emirleri sonrasında konu ile ilgili olarak Erzurum Beylerbeyliği'ne, gönderilen bir diğer hükümde, İran elçisi için ne kadar zahire toplanıldığı ve ne kadarının elçiye sarf edilip ne kadarının yolsuzlukla bazı kişiler tarafından yendiğinin ve bu kişilerin kimler olduğunun tespit edilip bildirilmesi istenmiştir.³⁹⁰ Ayrıca başka bir hükümde bu zahire konusu yeniden ele alınarak elçi için toplanan ve satın alınan zahirelerin parasının ödenip ödenmediği sorgulanmıştır.³⁹¹

İran elçisi ile ilgili son hükümler ise İran elçisi Şahkulu Sultan'ın ölüp yerine oğlunun geçmesi üzerinedir. İran'la olan sulhun bozulmasından endişe edildiği için Erzurum Beylerbeyi'nin tedbir alıp sulha uygun davranması ve askerinde gafletten uzak daima tedbirli olması istenmiştir.³⁹²

Bu hükümler Erzurum'un sınır boylarında siyasi, askeri ve idari birçok problemle uğraştığını ve İran ile ilişkilerde çok önemli vazifeler üstlendiğini göstermektedir.

3.5.2. İran'a Gönderilen Casuslar

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ve çağdaşı birçok devlet sınırlarını güvende tutmak ve komşu devletlerden istihbarat almak amacıyla sıkça casusluk yoluna

³⁸⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 313, 328; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1806,1835.

³⁸⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 22-23; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1233.

³⁹⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 305; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1788.

³⁹¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 305-306; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1789.

³⁹² 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 378; BOA. A.DVN. MHM. d.7, Hüküm 2703.

başvurmuşlardır. O devirlerde casuslar, devleti gerekli bilgilerden haberdar etmek hususunda çok önemli bir konumdaydılar. Divan-ı Hümayun sicilleri olan Mühimme Defterlerinde de önemli bir yer tutan casusluk konuları 1566-1574 yılları arasında Erzurum Eyaletini içeren hükümlerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Erzurum'dan İran'a gönderilen casuslardan hükümlerde sıkça bahsedilmektedir. Örneğin, H. 29 Şevval 978/M. 26 Mart 1571 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, İran'a gönderilen casuslardan alınan bilgilerin İstanbul'a ulaştığını ve aynı şekilde bilgiler alınması için İran'a tekrar yarar casuslar gönderilmesi istenmiştir.³⁹³

H. 16 Muharrem 979/M. 10 Haziran 1571 tarihli hükümde ise yine Erzurum Beylerbeyi'nden İran'a gönderilen casuslar hususunda gaflete düşmeden tetikte olmasını, casusları sık sık kontrol etmesi istenmiştir.³⁹⁴ Benzer başka bir hükümde ise İran'da olan casusların ahvalinden sık sık haber alınmasını ve serhat boylarının güvende tutulmasının bu hususa bağlı olduğu Erzurum Beylerbeyi'ne hatırlatılmıştır.³⁹⁵ Benzer hatırlatmaların yapıldığı H. 14 Rebiyülahir 981/M. 13 Ağustos 1573 tarihli hükümde, casuslardan, İran hakkında daha fazla havadis alınmasına gayret edilmesi emredilmiştir.³⁹⁶

H. 26 Cemaziyülevvel 976/M. 3 Ekim 1571'de Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen gönüllülerin kontrolü ile ilgili bir hükümde, "Yukarı canipten ne haber vardır, tavırları, halleri neler anlatır, sahih bilgileri toplayıp İstanbul'a gönderesin" denilerek casuslar hususu hatırlatılmıştır.³⁹⁷

Yine Ardahan Sancak Beyi Mirza Ali'ye gönderilen bir hükümde, İran hakkında gönderdiği bilgilerin alındığını ve doğru istihbaratları merkeze göndermeye devam etmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁹⁸ Aynı şekilde H. 979/M. 1571/1572 tarihli hükümde de

³⁹³ BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 607.

³⁹⁴ "...yukarı canipten gaflet caiz değildir buyurdum ki vardukda daima yarar casuslar gönderub yukarı canib ahvalini tedebbu ve tahhabbüsden hali olmayub vakıf olduğun ahbar-ı sahihayı ilâmdan hali olmayasın." bk: Kaygusuz, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s. 69; BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 34.

³⁹⁵ "...yukarı cânibden gaflet câyiz değildir buyurdum ki vusûl buldukda yukarı cânibe dâyimâ yarar casuslar gönderüb ahvâl ve edvarin tenbîh ve tecessüs eyleyüb..." bk: Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defteri, s.152; BOA. A. DVN. MHM. d.10, Hüküm 493.

³⁹⁶ "Dâyimâ ol câniblerden gaflet eylameyup yarar âdemlerin gönderup ahval ve etvarın tettebbu ve tecessüs etdirüp fikri tedariki ne iddüğün ve sâyir ahvali ne ise maflûm etmeyüp vakf olduğun ahbâr-ı sahiyeyi ilâmdan hali olmayasın ve şeraite ahdü emânı kemâkân riâyet idup kimesne sulhu salâha mugâyir iş etdirmeyesin." Aziz Altı, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 67; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 494.

³⁹⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2474.

³⁹⁸ "...Mektûb gönderüp, mâh-ı Şaban'ın yigirmi üçüncü günü Gazvin'den âdemin gelüp, virdüğü haber ile Gürcistan'da yukarı cânibden alınan kal'a ahvâlin bildürmissin. Ol bâbda dahi ne denilmissse mufasssalan ma'lûm-ı şerifüm olmsıdır. Buyurdum ki: Vardukda dâimâ ol cevânibe göz ve kulak tutup, yarar câsûslar gönderüp, fikr ü karâriyetlerine tamâm ıttılâ-ı tahsîl idüp, südde-i saâdetüme ilâmdan hâli olmayasın." bk:

Erzurum Beylerbeyi'ne, benzer cümlelerle İran'a karşı uyarıların yapıldığı görülmüştür.³⁹⁹ Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümlere yansımaya da İran tarafından da Osmanlı ülkesine birçok casus gönderilmiştir. Asayişin kontrol altında olması için önem arz eden casuslar, İran ile Osmanlı Devleti arasında, XVI. yüzyıl boyunca karşılıklı gönderilmeye devam etmiştir.

3.4.3. İran ile Sınır Anlaşmazlıkları

Safeviler, batılı ülkelerle olan ticarî münasebetlerinde Tebriz-Erzurum hattını yoğun bir şekilde kullandıkları için başından beri Osmanlı hakimiyetine şiddetle karşı çıkmışlardır. Özellikle Erzurum, 1535 yılında Bayburt ve Kemah sancaklarından müteşekkil bir beylerbeylik olarak ihdas edildikten sonra Safeviler, Doğu'da bulunan tüm stratejik merkezlere aralıksız saldırılarda bulunmuşlardır.⁴⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin 1555 yılında İran ile sulh antlaşması yapması, sınır güvenliği açısından olduğu kadar Erzurum Beylerbeyliği için de çok önemliydi. Böylece yıllardır savaşımlardan yıpranan Doğu bölgesi tahkim edilerek iskana açık hale getirilecekti. Sulh sayesinde, yenilenen ve eski bayındır günlerine geri döndürülen, Erzurum ve çevresi 1578'de yaşanacak olan İran savaşlarına kadar sınır güvenliğini sağlamıştı. Erzurum Beylerbeyi'ne İran ile ilgili gönderilen hükümlerde her daim İran'a karşı savunmaya hazırlıklı olunmasını ve eyalet sınırından sulhu bozucu hareketlerin yapılamaması emredilmiştir. Bu hususta gönderilen 14 Muharrem 976/M. 9 Temmuz 1568 tarihli hükümde, Gilan'ın İran tarafından fethedildiği, Gilan Han'ının hapiste olduğu, İran Şahı tarafından Gilan'ının idaresine kendi sultanlarından birini atadığı ve Gilan'da daima silah imal ettiği bildirilerek Erzurum Beylerbeyliği'nden tedbirli olunması istenmiştir; Erzurum Beylerbeyliği'nde bulunan züema, erbabı tımar, sipahi ve gönüllü tüm askerlerin harp aletleri ile daima savaşa hazır olmaları ancak bu hazırlıkların gizli tutulması emredilmiştir.⁴⁰¹

Orhan Paşazade, 9 Numaralı Mühimme Defteri, s. 68; BOA. A. DVN. MHM. d.9, Hüküm 154; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 492.

³⁹⁹ “Erzurum Beğlerbegine hüküm ki; südde-i saadetime mektub gönderüb gönderilen emr-i şerifim mucibince serhadde mütaallık ahbarı ilamdan hali olmayub ve reaya bi'l-fi'l bi-inâyetillahi teâlâ istirahat üzere olup yetimün müterakkî ahvali ve Gur İzzet oğlunun iki kal'asıyla büyük oğlun taleb olunub verilmediği ecilden oğlu henüz halas eylemediğini bildürmüş. Sair ol canibe müteallık vakı olan ahbardan her ne dutulmuş ise müfassal malum-ı şerifim olmuştur. İmdi yukarı canibden gaflet caiz değildir. Buyurdum ki; vusul buldukda daima yarar casuslar gönderüb yukarı canibin ahvalin tettebbu u tecessüsten hali olmayub vakıf olduğun ahbar-ı sahihayı ilâmdan hali olmayasın.” bk: BOA. A. DVN. MHM. d.14, Hüküm 330.

⁴⁰⁰ Pamuk, “Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü”, s. 497-498.

⁴⁰¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 147-148; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1476.

Sulha ve tembihlere rağmen, incelenen dönem içerisinde, hudut boylarında istem dışı ufak tefek karşılıklı tacizlerin yaşandığı görülmektedir. H. 22 Muharrem 976/M. 17 Temmuz 1568 tarihinde Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, daha önce Müslüman olduğu belirtilen, Acara Sancak Beyi Mehmet'in topraklarının bir kısmını ifraz ederek bazı köyleri oğluna verdiği lakin Gürcü Varaza'nın bahsi geçen köylerin bir kısmını ele geçirerek üzerine iki tane kale yaptırdığı bildirilmiştir. Hükümde Erzurum Beylerbeyi'nden bir an evvel İran Elçisi Şahkulu ile haberleşmesini, Varaza'nın aldığı toprakların iadesinin sağlanmasını ve yapılan kalelerin yıktırılmasını ayrıca kimsenin ahitnameye aykırı iş yapmasına müsaade etmemesi istenmiştir.⁴⁰²

Acara Sancak Beyi Mehmet Bey'in Gücü Varaza ile yaşadığı hudut sorunun tekrar etmesi üzerine Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen 17 Rebiyülahir 976/M. 9 Ekim 1568 tarihli hükümde, Acara Sancak Beyi Mehmet Bey ile Varaza arasında ki köy hususunda çıkan anlaşmazlığın daha önce gönderilen emre göre çözümlenmesi ve Erzurum serhaddindeki ümera, âyan ve mutasarrıfların, İran'la olan anlaşmalara aykırı herhangi bir iş yapmamaları konusunda tembihte bulunulması emredilmiştir.⁴⁰³

H. 15 Safer 976/M. 9 Ağustos 1568 tarihli diğer bir hükümde ise Erzurum Beylerbeyi'nden, Aho Kalesi civarının sulhtan önce fethedildiği, İran tarafından kimsenin bahsi geçen kale civarına tecavüz etmemesi için İran Elçisi Şahkulu'na tembihte bulunması istenmiştir; Ayrıca İran ya da Gürcistan taraflarından Aho civarına emre mugayir bir hareket olursa derhal defetmesi emredilmiştir.⁴⁰⁴

Hükümlerde, Amasya Sulh Antlaşması'nı korumak için Safevi ve Osmanlı Devleti'nin dikkatli davrandığı ve bunun için çok çaba sarf ettiği görülmektedir. Örneğin; H. 16 Cemaziyülevvel 976/M. 6 Kasım 1568 tarihli hükümde, Varaza ve Keyhüsrev Aznavurlarının tahrikleriyle Osmanlı hududuna tecavüz edip reayanın mal ve hayvanlarına el uzatan Gürcülerin tecavüzlerinin men edilmesi için İran tarafına yapılan müracaat üzerine İran Şahı'nın, Gürcüleri zapturapt altında tutmak için güvenilir adamlarından Haydarkulu Halife'yi görevlendirdiği, Erzurum Beylerbeyi'nin de aynı şekilde bu taraftan güvenilir, iş bilir ve dirayetli birini hudutta görevlendirmesi istenmiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰² 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 263; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1705.

⁴⁰³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 109-110; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2184.

⁴⁰⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 353; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1866.

⁴⁰⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 246-247; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2447.

İran ve Osmanlı sınırında, karşılıklı yaşanan tacizler dışında, farklı sorunların da yaşandığı görülmüştür. Örneğin; 22 Safer 976/M. 17 Temmuz 1568 yılında Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümde, İran Elçisi Şahkulu'nun Erzurum Beylerbeyi'ne karşılıklı sınır güvenliği için yaptığı bir tekliften bahsedilmektedir; Amasya sulhu gereğince Osmanlı-İran sınırında yıkılan kaleler yüzünden, sınır boylarında ve Kars Ovası'nda haramiliğin arttığını yolcu ve tüccarların hırsızlar tarafından rahatsız edildiği bildirerek, bu duruma son verilmesi için Kızılgedik civarında sınırın her iki tarafında karşılıklı köyler kurulması teklif edilmiştir. Hükümde, Erzurum Beylerbeyi'ne köylerin kurulması için belirlenen sınırlara asla tecavüz olunmaması hususunda gerekli dikkatin gösterilmesi emredilmiştir.⁴⁰⁶

3.6. Gürcüler ile Olan Münasebetler

Gürcistan, “*Cenubî Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür Irmağı Havzasında, Garpta-Kolchi'da, Şimalde-Kafkasya Sıra Dağlarının orta kısmı, Cenupta-Ermenistan ve Doğuda Aibanya (Bugünkü Şimalî Azerbaycan) ile hudutlanmış bir memlekettir.*”⁴⁰⁷ Gürcistan, jeo-stratejik, askerî, iktisadi konumuyla Kafkasya'nın en önemli bölgelerinden biridir. Ülke, bu özelliklerinden dolayı en eski çağlardan günümüze kadar, büyük medeniyetler arasında hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Gürcüler, Tiflis-Erzurum-Trabzon ile Tiflis-Erzurum-Halep istikametindeki İpek Yolu ticaretinden ciddi kazançlar elde etmekteydiler. Bu sebepten dolayı Gürcüler de Safeviler gibi bölgede Osmanlı hâkimiyetine şiddetle karşı çıktılar.⁴⁰⁸

Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerden bu yana Gürcistan ile ilgilenmesinin birçok sebebi vardı. Bunların en önemlilerinden birisi Doğuda güçlü bir yapılanma içine giren İran'ın da Gürcistan'a çeşitli sebeplerle akınlar düzenlemesiydi. Orta Çağa'dan itibaren Gürcistan'a seferler⁴⁰⁹ düzenleyen İran bu seferlerini Şah İsmail liderliğinde Safevi Devleti çatısı altında XVI. yüzyıl boyunca devam ettirdi.

⁴⁰⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 377; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1933.

⁴⁰⁷ Mirza Bala, “Gürcistan”, *İA*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 837.

⁴⁰⁸ Pamuk, “Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü”, s. 497-498.

⁴⁰⁹ “Tarih boyunca Kafkasya'nın bir bölgesi olan Gürcistan'ın batısında, doğusunda, Güneydoğusunda ve kuzeyinde kurulan güçlü devletlerin hükümdarları, bu ülkeye seferler yaptılar. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ise, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail (1501-1524) ile ünlü Osmanlı asker ve devlet adamı Yavuz Sultan Selim (1512-1520), padişah olmadan önce, yani Trabzon'da valiliği döneminde, Gürcistan'a seferler düzenlediler. Şehzade Selim Gürcistan'ın batı ve güney-batısına düzenlediği seferler neticesinde, İmereti (Açıkbaş/Başıaçık) Gürcü Krallığını ve Samışa (Atabeyler Yurdu) Atabeyliğini Osmanlılara bağladı. Şah İsmail, 1514 yılında Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılara yenilmesinden sonra Gürcistan'a yaptığı seferler sonucunda, Doğu Gürcistan Gürci krallıklarından; Kartli ve Kaheti yanında 1515 yılına kadar Osmanlılara tabii olan Gürcistan'ın güney-batısında yer alan Samışa (Atabeyler Yurdu)

1541-1554 yılları arasında Şah Tahmasb dört defa Gürcistan'ın doğu bölgesi olan Kartli'ye saldırmış, bazı kalelerini ele geçirmiş ve 30.000 kadar esir alıp İran'a götürmüştü. Gürcistan'ın yakın olması sebebiyle çoğunlukla İran'a, bazen de Osmanlılara meyletmesi iki devlet arasında güç durumunda kalmasına sebep oluyordu. Safevilerin desteğiyle, Osmanlı padişahının Avrupa'da seferde bulunduğu sıralarda Osmanlı topraklarına karşı harekete de geçmekteydi. Nitekim bu faaliyetleri üzerine Vezir Kara Ahmet Paşa, ikinci İran seferi sırasında, bir buçuk ay içinde Gürcistan'ın yirmi kalesi dahil, Tortum, Akçakale, Livane deresi, Artvin ve Kemhis'i aldı. 1551'de de Ardanuç, Şavşat, Göle ve Ardahan Osmanlı idaresine katıldı. Osmanlı-Safevî savaşlarına son veren Amasya Antlaşması'na göre, İmeret, Dadyan (Megrel ve Svanet), Göril, Daveli Osmanlı Devleti'ne; Kartli, Kahet ve Mosuk ise Safevi Devleti'ne veriliyordu. Osmanlılarla Safeviler arasında çıkan çatışmalar sahne olan Gürcistan, Amasya Antlaşması'nın şartlarına göre taksim edilse de Gürcistan'dan ve İran taraflarından antlaşma şartlarına aykırı davranıldığı görülmüştür.⁴¹⁰

Örneğin, 18 Safer 980/M. 30 Haziran 1572 tarihli hükümde, Ardahan Beyi Mirza Ali Bey'in Ardahan sancağının Kızılbaş ve Gürcülere çok yakın olduğu, bahsi geçen unsurların sık sık hırsızlık ve şenaat olayları çıkardıkları, Mirza Ali Bey'in durum karşısında, sancağa yeni gönüllü askerler tayin ettiği lakin bu askerlerin ulufelerini alıp görev yerlerinde olmadıkları bildirildiğinden, Erzurum Beylerbeyi'ne bahsi geçen sancağa yetkin, yarar ve iyi silahşor neferlerin gönderilmesi emredilmiştir.⁴¹¹

3.6.1 Gürcü Meliklikleri İle Yaşanan Sorunlar

Osmanlı Taşra idari sisteminde mahalli unsurlardan biri olan meliklikler, yapı itibariyle voyvodalıklar ile aynı statüdedir. Ancak bölgesel ve geleneksel farklılık sebebiyle ayrı ayrı isimlerle anılmışlardır. Kuzeydoğu Anadolu sınırında ve Batı Kafkasya bölgesinde dört meliklik bulunmaktadır. Bunlar; Dadyan, Göril, Açıkbash ve Abaza meliklikleridir. Bahsi geçen meliklikler, Amasya Antlaşması'nda kabul edilen taksimat üzere Osmanlı Devleti'ne bağlı birer meliklik haline getirilmişlerdir.⁴¹²

Atabeyliğini İran'a bağladı.” bk Abdurrahman Ateş, “Şehzade Selim Ve Şah I. İsmail'in Gürcistan Seferleri (XVI Yüzyılın İlk Çeyreği), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. I, S. 2, 2015, s. 97-110.

⁴¹⁰ Hüsamettin M. Karamanlı, “Gürcistan”, *DİA*, İstanbul 1996, s. 314.

⁴¹¹ Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri, s. 248; BOA. A. DVN. MHM. d.19, Hüküm 338.

⁴¹² Orhan Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler, Eyaletler, Kaptanlıklar Voyvodalıklar, Melikler (1362-1799)”, *Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 892.

1566-1574 yılları arasında Erzurum Eyaleti'ne gönderilen hükümlerde, zikri geçen melikliklerden söz edilmektedir; genellikle melikliklerin çıkardığı asayiş hadiseleri, vergilerini ödememeleri ve meliklerin İran'a da yansıyan ailevi problemleri.

Erzurum Beylerbeyliği, Gürcü meliklikleri ile İstanbul arasında mühim bir konumdaydı. Örneğin 14 Muharrem 976/M. 9 Temmuz 1568 tarihi hükümde, Kartli Hâkimi Simon Melik'in adamlarından fesat çıkarıp, Başaçık Melik'e sığınmak isteyen olursa, Başaçık Melik'in böyle bir durumu asla kabul etmemesi için İstanbul'dan ona bir hükmi şerif gönderilecekken, Erzurum Beylerbeyi bu hükmi şerifin gönderilmesinin uygun olmadığını belirtmiş ve bu önerisi devlet tarafından kabul edilerek bu konuda ne munasip ise ona göre davranmasına izin verilmiştir.⁴¹³ Bu da Erzurum Beylerbeyi'nin devlet tarafından ne kadar önemsendiğini ve güvenildiğini göstermektedir.

Başaçık Melik'in adının geçtiği diğer bir hükümde ise, Dadyanoğlu Görgi Melik'in, asi olan Göril oğlunun, Başaçık Melik'in tahriki ile fesat hareketlerde bulunabileceğini bildirdiğinden, Erzurum Beylerbeyi ve Trabzon Beyi Süleyman tarafından Göril oğluna gereken uyarıların yapılması istenmiştir.⁴¹⁴

Hükümlerde sıkça bahsi geçen Başaçık Melik'e, bazı hususlar için yazılmış olan hükmi şerifi de Erzurum Beylerbeyi'nin acele ulaştırması istenmiştir.⁴¹⁵ Bahsi geçen hükmi şerifte ise Başaçık Melik'in, Gürcistan beylerinin ahvali ve genel durum hakkında yolladığı istihbaratların İstanbul'a ulaştığı, bilgi vermeye devam etmesi ve kendisine hilat gönderileceği bildirilmiştir.⁴¹⁶

Meliklerden istenen vergiler ve zimmetlerinde olan miri malların tespiti gibi hususlarda bile Erzurum Beylerbeyi sorumluydu. H. 2 Cemaziyülevvel 976/M. 23 Ekim 1568 tarihli hükümde, Erzurum Beylerbeyi'nden, Dadyanoğlu Göril Melik'in iltizamı üzerinden zimmetinde ne kadar mal olduğunun tahsil edilip kabzedilmesi istenmiştir.⁴¹⁷

⁴¹³ BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1716, 2301.

⁴¹⁴ "Erzurum Beğlerbeğisine ve Trabzon Beği Süleymân Beğ'e hüküm ki: Hâliyâ Dadyan-oğlu Görgi Melik Südde-i Saâdetüm'e mektûb gönderüp; Âsî olan Göriloğlu, Başaçık Melik'ün tahriki ve iğvâsıyla bazı husûsa mübâşeret itmek ihtimâli vardır. diyü bildürmeğin buyurdum ki: Hüküm-i şerîfüm vusûl buldukda, mezkûra tenbîh ü tekîd eylesesiz ki, kendü hâlinde olup fesâda muharrik olmaya. Tenbîh idüp ifsâda mübâşeret iderse sonra kendü bilür; hilâf-ı emr iş idenleri yazup bildüresin ki, tedârüki görüle." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 218; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 421.

⁴¹⁵ "Erzurum Beğlerbeğisine hüküm ki: Başaçık Melik'e bazı husûs için hüküm-i şerîfüm gönderilmiştir. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, yarar âdemünle muaccelen irsâl ü îsâl eylesesin." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 388; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 769.

⁴¹⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 387, 457; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 767, 911.

⁴¹⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 263; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2476.

Aynı konuyla ilgili Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen H. 2 Cemaziyülahır 976/M. 24 Eylül 1568 tarihli hükümde, Gürcistan Beylerinden Dadyan Melik'in Erzurum Beylerbeyi'ne mektup gönderdiği; Dadyan Melik oğlunun sancağını oğluna verdiği, oğlunun da emri şerifi sancağa ulaştırmak için giden eski Trabzon Beyi Süleyman ve Şavşat Beyi Mehmet'e zorluk çıkarmadığı emri şerif mucibince sancağı teslim ettiği, bir miktarının reayaya verildiği bildirilerek zikri geçen meliklerin zimmetlerindeki mal ve haracın tahsil edildikten sonra İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁴¹⁸

İstanbul'a ulaşmak isteyen Gürcü Beyleri önce Erzurum Beylerbeyi'ne durumu bildirerek izin almasını istiyor ve daha sonra izin verilirse yola çıkabiliyordu. Örneğin, H. 22 Muharrem 976/M. 27 Haziran 1568 tarihli hükümde, Dadyan Melik'in oğlu Görgi Melik'in sancağına gönderildiği ve Göril Melik'in İstanbul'a gelmek istediğine dair bilgilerin Erzurum Beylerbeyi'nden alındığını ve Göril Melik'e izin verildiği bildirilerek; geliş ve gidişine kimsenin engel olmaması ve gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.⁴¹⁹

Göril Melik'in İstanbul'a padişahı görmeye gideceğini duyan Şavşat Bey'i Mehmet, Dadyan oğlu Görgi'yi kışkırtarak, Göril Melik'in İstanbul'a giderse, Müslüman olacağı ve ayaklarına dolaşacaklarını söyleyerek, ikisi bir olup Göril Melik'i İstanbul'a gitmemesi için yemin ettirmişlerdir. Durum üzerine Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, Göril Melik'in İstanbul'a gelmesi için izin verildiği ve bu konuda kimsenin kendisine müdahale etmemesi emredilmiştir.⁴²⁰

H. 8 Şevval 981/M. 31 Ocak 1574 yılında ise Görgi Göril Melik, kendi ülkesinin sancak yoluyla kendine verilmesini rica etmiş ve her sene bin altınlık kendir vermek şartı sancağın Görgi Göril Melik'e buyrulduğu Erzurum'a bildirilmiştir.⁴²¹

3.7. Eyalette Gerçekleşen Tevcihler (Tımar, Zeamet, Terakki, Gedik)

Tımar-Zeamet-Terakki

Osmanlı Devleti'nde göçebe ağırlıklı bir yaşam biçimine sahip olan ve toprakta özel mülkiyeti bulunmayan topluluklar, bölgeleri fethedip yerleşik düzene geçtikleri andan itibaren, duruma özgü bir toprak politikasının eksikliği hissedilmiş ve kuruluş

⁴¹⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 280; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2511.

⁴¹⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 294-295; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1767.

⁴²⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 171-172; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2303.

⁴²¹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 460.

aşamasında ele geçirilen topraklar devlete mülk (miri) arazi yazılarak farklı geleneklerin sentezinden özgün bir örgütlenme modeli olan “tımar” doğmuştur.⁴²²

“Osmanlı devletinin askerî, iktisadî ve içtimai bünyesini yansıtan tımar sistemi, Osmanlı imparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askerî dirliklere verilen isimdir”.⁴²³ Tımar sistemi, imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilatlanmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda mirî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun Klasik Çağı’nda (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur.⁴²⁴

Tımar, Osmanlı uygulamasında üç kısma ayrılmıştır; senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan topraklara tımar, 20.000-100.000 akçe gelirli topraklara zeamet, 100.000’den fazla gelirli topraklara da has denilmiştir. Has toprakları genel itibari ile beylerbeyi ve sancak beylerine tımarlar genellikle, sipahi denilen eyalet askerlerine tahsis edilirdi. Bu toprak parçası zamanla sipahinin gösterdiği yararlılıklara göre terakkilerle büyüyebilirdi. Elde edilen terakkiler bölgeden bölgeye farklılık arz edebilirdi. Sayısal olarak ifade edilmesi gerekirse yerine göre tımarın 2.000-6.000’den fazlası zeametın ise yirmi binden fazlası terakki sayılmaktaydı.”⁴²⁵

Tımar konusunda diğer mühim mevzu ise tımarların hangi hususlarda tevcih edildiğidir. Tevcih hususunda çok kesin kurallar yoktur. Genel olarak askerî bir başarı gösteren veya yönetici sınıfa yakın olan insanlar tımar alabilmektedir. Tımar almak isteyen kişi, tımarın bulunduğu yerin sancak beyinden veya beylerbeyinden tavsiye niteliğinde bir mektup alır. Bu durumu merkeze bir arzuhal ile bildirir eğer kabul edilirse beylerbeyi tarafından kendisine bir tezkire verilirdi. Burada esas yetki merkezdeydi. Bununla birlikte beylerbeyinin verebildiği tımarlar da mevcuttur. Tezkireli tımar diye

⁴²² Ahmet Şahingöz-Özgür Teoman, “Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: Tımar”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.3, 2002, s. 68.

⁴²³ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İA*, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, 286; Mehmet Doğan, “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2/1, s. 1-11.

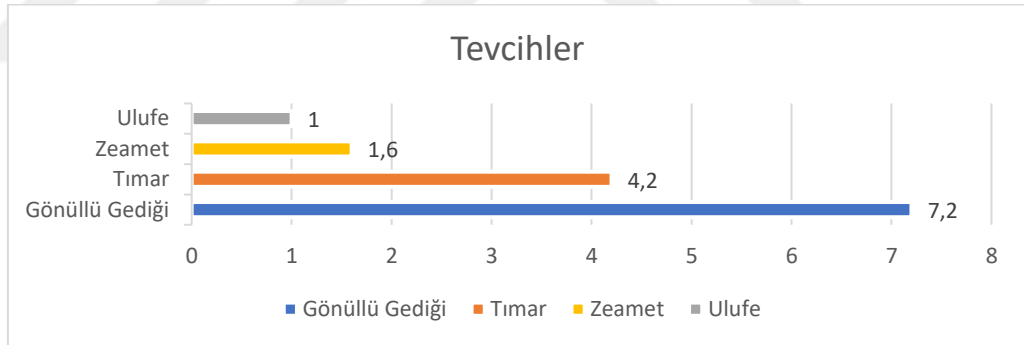
⁴²⁴ Halil İnalcık, “Tımar”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 168.; Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi Ve Uygulaması”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 899.

⁴²⁵ Emine Erdoğan Özönlü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: Terakki Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, C. III, S.11, Spring 2010, s. 238-240.

adlandırılan bu tımarların gelirleri genellikle düşüktür. Ama beylerbeyi bu tımarları tevcih ettikten sonra merkeze bildirmek mecburiyetindeydi. Tezkireli tımar denilen tımarları ise beylerbeyi tezkiresi ile merkez tevcih ederdi. Tevcihten sonra altı ay içinde sipahi beratını almak zorundadır. Aksi takdirde bu hakkından mahrum kalırdı.⁴²⁶

Özetle Osmanlı devletinde sefer kararı alındığı zaman, Anadolu'ya fermanlar gönderilmek suretiyle savaş çağrıları yapılırdı. Bu fermanlar meydanlarda okutulur, gençler gönüllü olarak gazâyâ çağrılır ve yararlılık göstereceklerine tımar vaadinde bulunulurdu. Zira Osmanlı tımar sisteminde reayadan olan kimseler için tımar elde etmek ve sipahi sınıfına girmek için başlıca yol, padişah seferlerine, gazâlarına katılmak ve yararlılık göstermektir. Esasında tımar sisteminde reayadan birisinin tımar sahibi olması yasaktı. Ancak savaşlarda üstün hizmetlerde bulunanlar için bu kural delinmiştir. Bu kişilerin savaşlarda muhtelif kahramanlıklar yapması; hudut boylarındaki askerî harekâtlarda başarılar sağlaması gerekirdi. Böylece mevcut toprağı üzerine terakkiler elde edebilirlerdi.⁴²⁷ İncelenen hükümlerde, Erzurum Eyaleti'ne gönderilen tevcih konulu hükümlerin konu dağılımı:

Grafik.4. Tevcihler İle İlgili Hükümlerin Konu Dağılımı

İncelediğimiz döneme ait defterlerde, eyaletin toplam tımar, zeamet ve has toprakları hususuna dair detaylar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple eyalette gerçekleşen toprak tevcihleri, tevcihlerin sebepleri ve toprak meseleleri ile ilgili çıkan sorunlardan bahsedilmiştir. Aşağıdaki tabloda, incelenen hükümlerin esasları dahilinde, 1566-1574

⁴²⁶ Mehmet Doğan, “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. II, S.1, s. 2-5.

⁴²⁷ Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: Terakki Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, C. III, S.11, Spring 2010, s. 238-240.

yılları arasında, eyalette çeşitli sebepler neticesinde gerçekleştirilen tımar ve zeamet tevcihlerinden örnekler verilmiştir.

Tablo.4. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti’nde Gerçekleştirilen Tevcihlerden Örnekler

Cinsi	Kişi	Yer	Miktar
Zeamet	Ferahşad	Erzurum	20.000
Tımar	Darende İbrahim	Erzurum	12.000
Tımar	Abdullahoğlu Haydar	Erzurum	12 Akçe Ulufe Bedeli
Tımar	Darende Mehmet	Erzurum	10.000
Terakki	Ovacık Alaybeyi Yoldaş Hüseyin	Pasinler	3.000
Tımar	Darende Serbölük Mehmet	Erzurum	10 Akçe Ulufe Bedeli
Tımar	Sipahi Hasan’ın oğlu Ahmet	Batum	4.000
Terakki	Abdi	K. Şarki	5.000
Tımar	Oltu Kullarından Süleyman	Aksaray	10 Akçe Ulufe Bedeli
Tımar	Erzurum 27. Bölükten Ali	Eğridir	10.000
Terakki	Darende Bali	Trabzon	2.000
Tımar	Davut	K. Şarki	5.000
Tımar	Haydar	Uluborlu	13.888
Terakki	Beşaret	K. Şarki	3.000
Tımar	Oltu Kullarından Memi	Erzurum	12 Akçe Ulufe Bedeli
Tımar	Bölükbaşı Mehmet	Erzurum	10 Akçe Ulufe Bedeli
Tımar	Zeynel Beyoğlu Yahya	Pasin	6.000
Zeamet	Ebubekir	Sürmene	20.000
Tımar	Erzurum Kullarından Hızır	Erzurum	6.000
Tımar	Mir Mehmet-Derviş Mehmet	Erzurum	5.000
Tımar	Mirahor Karagöz	K. Şarki	2.000
Tımar	Gazi Çavuş	Trabzon	9.300
Tımar	Pir Sultan	İrgemansur	3.000
Tımar	Erzurum Kullarından Ali	K. Şarki	14 Akçe Ulufe Bedeli
Tımar	Diyarbakır Azebler Ağası Cafer	Erzurum	17.000
Tımar	Yusuf	K. Şarki	15.000
Tımar	Hüdaverdioğlu Mustafa	Erzurum	10.000

Hükümlerde, tımar ve zeamet tevcihi yapılırken sıklıkla “sülusan üzere” ibaresi göze çarpmaktadır. Bu durumun sebebi Kapıkullarından tımarla geçmek isteyen yahut ulufeleri yükselen askerlere zeamet ve tımar verirken ulufelerinin hazineye kalması şartıyla, beratlarına “sülusan üzere” kaydı konulmasıdır.⁴²⁸

Erzurum Eyaleti’nde “sülusan kaydı” ile tımar verildiği görülmektedir. Örneğin; Canibi yeminde kırkinci bölükte on akçe ulufeye mutasarrıf olan Abdullah oğlu Şir Mert’e taltifi için sülusan üzere tımar verilmesi istenmiştir.⁴²⁹

⁴²⁸ Mustafa Akdağ, “Celali Fetreti”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi*, C. XVI, S.1-2, 1958, s. 66.

⁴²⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 21.

Bir diğerk örnekte, Erzurum Beylerbeyi Murat Paşa'nın inhası mucibince, Ardahan kullarından evvelki bölükte on akçe ulufeye mutasarrıf olan Kasım oğlu Sinan'a sülûsan üzere tımar verilmek ve gediğı Murt b. Mehmet'e tevcih edilmesi emredilmiştir.⁴³⁰

Başka bir örnekte ise, Erzurum Beylerbeyi Murat Paşa arzı mucibince canibi-i yeminde yirmi dokuzuncu bölükte on akçe ulufeye mutasarrıf Ali bin Yusuf'a sülûsan üzere tımar verilmesi buyrulmuştur.⁴³¹

Yine Erzurum Beylerbeyi Murat Paşa'nın arzı mucibince Hasan b. Mehmet⁴³² ve Hamzaoglu Nasuh'a⁴³³, Halefoğlu Şah Ali'ye⁴³⁴, Şah Veli'ye⁴³⁵ sülûsan üzere tımar verilmesi buyrulmuştur.

Sülûsan kaydını içeren hüküm örnekleri uzayıp gitmektir. Bunlar içerik olarak aynı hükmün yerine gelmesini isteyen birilerinin arzı ya da ricası üzerine gerçekleşen tevcihlerdir.

3.7.1. Yararlılık Neticesinde Gerçekleşen Tevcihler

Yukarı da belirtildiğı gibi Sultan II. Selim döneminde, başta Kıbrıs olmak üzere birden çok deniz savaşı ve akabinde meydana gelen kara savaşlarının yaşanmıştır. Zikredilen savaşların ardından, seferlere katılan sipahi ve gönüllülerin yararlılıklarından ötürü ödüllendirilmesi Osmanlı Devleti'nde bir gelenek halini almıştır. Bu ödüller genellikle, tımar, zeamet, terakki, gedik ve ulufe gibi unsurlar olmuştur. İncelen tarih aralığında, Erzurum'dan savaşlara katılan gönüllü ve sipahilere hizmette bulunmalarından mütevellit tımar, zeamet, terakki gibi mükâfatların verildiğı görölmüştür.

Örneğin; H. 19 Cemaziyülevvel 978/M. 19 Ekim 1570 tarihli hükümde, Lefkoşa Harbi'nde yararlılık gösteren, Erzurum kullarından yevmiyesi yirmi akçe ulufe olan Ferahşad'a yirmi bin akçe zeamet verilmesi emredilmiştir.⁴³⁶

Aynı tarihte, Erzurum gönüllülerinden 23. Bölükte on akçe yevmiyesi olan Serbölük Darende Mehmet'e kale yürüyüşünde, "yarar kafır başı kestiğı" için ulufesine bedel on bin akçe tımar verilmesi emredilmiştir.⁴³⁷

⁴³⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 75.

⁴³¹ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 78.

⁴³² BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 109.

⁴³³ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 122.

⁴³⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 194.

⁴³⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 229.

⁴³⁶ BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 140.

⁴³⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 153.

Aynı tarihli başka bir hükümde, Serbölük Mehmet'ten boşalan yevmiyenin, Kıbrıs'ta yararlılık gösteren Yusuf'a tevcih edilmesi emredilmiştir.⁴³⁸

Yine aynı tarihte gönderilen başka bir hükümde, Pasin sancağında 6996 akça tımarıyla, Ovacık Alaybeyi olan Darende Hüseyin'e Kıbrıs'ta yoldaşlık ettiği için üç bin akçe terakki verildiği bildirilmiştir.⁴³⁹

Aynı tarihli son hükümde ise Vezir Mustafa Paşa'nın adamlarından olan ve savaşlarda yararlılık gösteren Haydar'a Kıbrıs hizmetine mukabil tımara çıkan Oltu kullarından İbrahim'in boşalan on akçe ulufesinin verilmesi istenmiştir.⁴⁴⁰

Bir diğer örnekler ise;

H. 5 Cemaziyülahır 978/M. 6 Eylül 1570 tarihli hükümde, Karahisar-ı Şarki'de zeamete mutasarrıf olan Abdi'ye, Kıbrıs Seferi'nde ziyadesiyle hizmette bulunduğu için beş bin akçe terakki verilmesi emredilmiştir.⁴⁴¹

H. 18 Cemaziyülahır 978/M. 19 Eylül 1570'te gönderilen hükümde, Oltu kullarından yevmiyesi on akçe ulufe olan Süleyman'a tımar verildiği için gediğinin mahlul olduğu bu sebeple bahsi geçen on akçe gediğin Kıbrıs'ta hizmette bulunan Bahattin'e tevcihi bildirilmiştir.⁴⁴²

H. 10 Zilkade 978/M. 5 Nisan 1571 tarihi hükümde, Trabzon sancağında üç bin iki yüz akçe tımarı olan Darende Bali'ye, Kıbrıs'ta yararlılık gösterdiği için iki bin akçe terakki verilmesi istenmiştir.⁴⁴³

H. 6 Zilhicce 978/M. 1 Mayıs 1571 tarihli hükümde, Kayseri Beyi'nin adamlarından olan Hüsrev'e, Kıbrıs'ta yararlılık gösterdiği için Erzurum'da gönüllü gediği verilmesi emredilmiştir.⁴⁴⁴

Niğde Sancak Beyi Mehmet'in Kıbrıs'ta hizmetini bildirildiği garip yiğitlerden İlyas oğlu Hüdaverdi'ye Erzurum'da bir gönüllü gediği verilip istihdam edilmesi istenmiştir.⁴⁴⁵

H. 2 Ramazan 981/M. 26 Aralık 1573 tarihli hükümde, Erzurum'da Hasankale kullarından yedinci bölükte on akçe yevmiyesi olan İskender oğlu Mustafa'ya

⁴³⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 154.

⁴³⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 174.

⁴⁴⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 189.

⁴⁴¹ BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 423.

⁴⁴² BOA. A. DVN. MHM. d.11, Hüküm 578.

⁴⁴³ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 140.

⁴⁴⁴ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 342.

⁴⁴⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 602.

Donanmayı Hümayun seferinde yararlığı görüldüğünden tımar tevcih edilmesi istenmiştir.⁴⁴⁶

H. 20 Muharrem 979/M. 14 Haziran 1571 tarihli hükümde, Erzurum'da 33. Bölük'te on akçe yevmiye ulufesi olan Hamza'nın Kıbrıs Seferi'ne iştirak ettiği gerekçesi ile ulufesinin başka birine verildiği bildirilerek Hamza'nın ulufesinin iade edilmesi istenmiştir.⁴⁴⁷

H. 2 Safer 979/M. 27 Mayıs 1571 tarihli hükümde, Kilis Sancak Beyi Canbolat Bey'in torunu Murat oğlu Mehmet'e, Magosa'da gösterdiği yararlılıklardan ötürü Erzurum'da gönüllü gediği verilmesi emredilmiştir.⁴⁴⁸

H. 19 Safer 979/M. 13 Temmuz 1571 tarihli hükümde, Abdullah oğlu Hüseyin'e Kıbrıs'ta olan hizmetlerine mukabil düşecek Erzurum'da gönüllü gediği verilmesi istenmiştir.⁴⁴⁹

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra birçok hükümde, eyalet dahilinde yararlılıklardan ötürü tımar, zeamet ve çeşitli gediklerin tevcih edildiği gönüllü ve sipahi bulunmaktadır.

3.7.2. Eyalette Tevcih Edilen Gönüllü Gedikleri Hakkında

Osmanlı Devleti'nde stratejik önemi olan, sınır bölgelerinde ki kalelerde yeniçeri ocağının dışında yerlikulu yeniçeri yani gönüllü yeniçeri, cebeci, topçu ve yerli kapıkulu süvarileri mevcuttu.⁴⁵⁰ Gönüllü yeniçeriler, görev yaptıkları yerin adıyla da anılırlardı; hükümlerde de bahsi geçen "Erzurum Kulları" gibi.⁴⁵¹

"Serhat kulu" veya "yerli kulu" da denilen bu zümreler sınır boylarındaki şehir ve kasabalardan, özellikle kuloğullarından, Anadolu yiğitlerinden ve ihtida eden Hristiyanlardan toplanırdı. Bunların başlıca görevleri barış zamanında kale muhafızlığı yapmak, savaş zamanında ise savaşa gitmekti.⁴⁵²

Osmanlı Devleti bahsi geçen kul taifesinin eğitimine çok önem veriyordu. H. Zilkade 978/M. 1570/1571 tarihinde, Van, Bağdat, Şehrizol, Şam, Erzurum, Basra ve

⁴⁴⁶ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 123.

⁴⁴⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 1212.

⁴⁴⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 1410.

⁴⁴⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.13, Hüküm 1644.

⁴⁵⁰ Abdülkadir Özcan, "Yerli Kulu", *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, 484.; Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, C. XXXI, Bahar/2012, s. 95.

⁴⁵¹ "Erzurum Kullarından canibi yesarda yirminci bölükte on beş akçe gediğe mutasarrıf, Hacı bin İskender için inayet rica etmekle sülûsan üzere tımar ve gediği oğlu Rüstem'e buyuruldu." BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 1912.

⁴⁵² Abdülkadir Özcan, "Gönüllü", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 152.

Lahsa Beylerbeylerine gönderilen hükümde, kul taifesinin kendi hallerinde bırakılmamasını, ok ve tüfek kullanmak, ata binmek gibi aktivitelerin haftada iki gün eğitim olarak yaptırılması istenmiş fakat emrin yerine gelmediği bildirildiğinden beylerbeylerinin bizzat kul taifesini imtihan etmesini ve mezkûr taifenin istenilen vakitte alet ve edevatları ile tayin edilen mahalde bulunmalarının sağlanması emredilmiştir.⁴⁵³

“Osmanlı askerî teşkilâtında gönüllü diye adlandırılan iki çeşit askerî sınıf mevcuttu. Bunlardan birincisi yukarı da bahsedildiği üzere maaşsız olup şehir veya kasaba halkından idiler. Sadece yeniçerilik sınıfının imtiyazlarından istifade etmek için yeniçeri serdari veya yeniçeri ağalarının emri altında muharebelere iştirak ederlerdi. Bunların isimleri ilgili mahallin yeniçeri kumandanın defterinde kayıtlı idi. Gönüllü olarak adlandırılan diğer askerî sınıf ise gönüllü yeniçeriler olarak adlandırılanlardır. Muharebeye girip yararlılık gösteren gönüllüler, yeniçerilerin ulûfe defterlerine maaşlı olarak kaydedilirlerdi. Bu şekilde yeniçeri bölüğüne geçebileceklerin sayıları her kale veya idarî birim için önceden belirlenerek bunlara “*gönüllü gedikleri*” denilmiştir. Gönüllü gediklerinin sayıları belirlendikten sonra bu gediklere asker yazımı yapılırdı.”⁴⁵⁴

Gönüllü gediklerinin verilmesi hususunda belli hükümler dikkat çekicidir. Örneğin; H. 29 Şevval 978/M. 26 Mart 1571 tarihinde Erzurum Beyi’ne gönderilen hükümde, vefat eden gönüllülerin artlarında bıraktıkları gediklerin, serhatte hizmet eden kul taifesine ve Rum yiğitlerine verilmesi istenirken, Çepni, Tat gibi unsurlara gedik verilmemesi tembihlenmiştir.⁴⁵⁵ Bir diğer H. 23 Muharrem 981/M. 25 Mayıs 1573 tarihi hükümde de Beylerbeyi’ne düşen gediklerin Rum Yiğitlerine verilmesi uyarısı yapılmış ve gediklerin satılmasının kesinlikle men edilmesi emredilmiştir.⁴⁵⁶

Gediklerin boşalması, hükümlerin tabiri ile düşmesi üzerine gedikler bir başka gönüllüye yukarıdaki uyarılar dikkate alınarak “düşenden gönüllü gediği” ibaresi ile tevcih ediliyordu. Örneğin; H. 3 Ramazan 981/M.1570/1571 tarihli hükümde, Ali bin Elvan isimli kimseye Ardanuç Beyi Kasım Bey’in mektubu mucibince, Erzurum’da düşenden bir gönüllü gediği verilmesi buyrulmuştur.⁴⁵⁷

Hükümlerde, bu gediklerin yeniçeri gediği, hisar gediği, kale mustahfız gediği ve topçu gediği gibi çeşitlerinin de tevcih edildiği görülmektedir. Örneğin; H. 19 Şaban

⁴⁵³ BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 440.

⁴⁵⁴ Kılıç, “Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri”, s. 95-96.

⁴⁵⁵ BOA. A. DVN. MHM. d.12, Hüküm 606.

⁴⁵⁶ Şahin, 22 Numaralı Mühimme Defteri, s. 98-99; BOA. A. DVN. MHM. d.22, Hüküm 90.

⁴⁵⁷ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 155.

979/M. 6 Ocak 1572 tarihli hükümde, Hüseyin isimli kimse, Ardanuç sancak beyi iken vefat eden Mahmut Bey'in adamlarından olduğunu bildirip ve inayet rica ettiğinden Erzurum'da düşenden bir hisar gediği verilmesi buyrulmuştur.⁴⁵⁸ Aynı şekilde Veli Hocaoglu⁴⁵⁹ ve Hasan b. İskender'e⁴⁶⁰ de hisar gediği tevcih edildiği görülmüştür.

Ayrıca hükümlerde, gedik sahibinin ölmesi yahut gediğin belli sebeplerle boşalması sonucu mahlul hale gediklerin de tevcih edildiği görülmüş ve 14 Numaralı Mühimme Defteri'nin 345 Numaralı Hükümünde ise bahsi geçen mahlul gediklerin tevcih edilmesinin bir süre yasaklanması istenmiştir.⁴⁶¹

Hükümlerde sayısal olarak en çok bahsi geçen gönüllü gedikleri tevcihi hususu olduğu için eyalette tevcihi yapılan gönüllü gedikleri ile ilgili tablo oluşturulmuştur. Tabloda gedik tevcih edilen isimler ve isimlerin bulunduğu hükümler yer almaktadır.

⁴⁵⁸ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 422.

⁴⁵⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 410.

⁴⁶⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.15, Hüküm 631.

⁴⁶¹“ Erzurum Beğlerbegine hüküm ki, hâlâ Erzurum'a tâbi mahlul vâkı olan kul gediklerin kimesneye virilmeyüp mahlul olan gedikleri cem' eyleyüp...gedik oldukda defter edilüp mühürlenüp defteri südde-i saadetime gönderilmesin emr idüb buyurdum ki: vusul buldukda bu babda gereği gibi mukayyed olub min-ba'd mahlul vâkı olan kul gediklerin asla kimesneye virmeyüb emrim üzere mahlul olan gediklerin cem' eyleyüb...gedik oldukda yoluyla mahlul olub ve kimlerin gedikleri olub kaç akça olduğun icmal ile defter eyleyüb defterin mühürleyüb südde-i saadetime gönderüb ki bunda muhıkk olanlara tavsiye oluna. Van'a: Mehmed yazıldı. Bağdad'a: Mehmed yazıldı. Şam'a Mehmed yazıldı. Diyarbekir'e Mehmed yazıldı Budun'a Mehmed yazıldı. Basra'ya: Mehmed yazıldı. Lahsa'ya: Mehmed yazıldı. Şehrizol'a: Mehmed yazıldı. Bu babda Amid ve Haleb defterdarlarına hüküm yazıla ki, anun gibi defterdarlığında kul defteri geldükde müşahade kayd olunan neferlerin südde-i saadetimden virilmiş..olunmak ulufelerin havale eylemeğe.”

Tablo.5. 1566-1574 Yılları Arasında Erzurum Eyaleti'nde Gönüllü Gediği Tevcih Edilen Kişilerin Listesi ve Hükümler

Kişi	Hüküm	Kişi	Hüküm
Abdullahoğlu Hasan	8/225 ⁴⁶²	Hamza b. Allahkulu	15/1345 ⁴⁶³
Hüsrev	13/342 ⁴⁶⁴	Mahmut	15/1357 ⁴⁶⁵
İlyasoğlu Hüdaverdi	13/602 ⁴⁶⁶	Yahya b. Halil	15/1360 ⁴⁶⁷
Muratoğlu Mehmet	13/1410 ⁴⁶⁸	Hasan b. Ali	15/1399 ⁴⁶⁹
Ahmetoğlu Mahmut	13/1419 ⁴⁷⁰	Seydi b. Ali	15/1423 ⁴⁷¹
Abdullahoğlu Hüseyin	13/1644 ⁴⁷²	Yakup	15/1474 ⁴⁷³
Mehmed	15/8 ⁴⁷⁴	Veli	15/1597 ⁴⁷⁵
Ali Abdullah	15/276 ⁴⁷⁶	Rüstem	15/1728 ⁴⁷⁷
Hürrem	15/285 ⁴⁷⁸	Süleyman	15/1728
Geyvan Abdullah	15/357 ⁴⁷⁹	Mehmet b. Abdullah	15/1745 ⁴⁸⁰
Ali Beyoğlu Mehmet	15/362 ⁴⁸¹	Arslan	15/1762 ⁴⁸²

⁴⁶² “An-cemaat-ı gılman-ı Erzurum 38, Ferahsad b. Mehmed, yevm 20. Mezbur için İlbasanbeyi mektup gönderip Kale-i Lefkoşa'nın ibtidasından intihasına değin metrisde ve toprak kazmakta ziyade hizmet eylemiştir deyü bildirip yirmi beş bin akçe zeamet buyruldu ve mezburun gediği yirmi akçe ile ibtidadan Abdullah oğlu Hasan'a buyruldu.”

⁴⁶³ “Hamza bin Allah Kulu mezkure Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁶⁴ “...Kayseriye beginin adamlarından Hüsrev'e Kıbrıs'da hizmetine mükâfaten Erzurum'da bir gönüllü gediği ...”

⁴⁶⁵ “Mahmud gelip müteveffa Hasan Voyvoda adamlarından olduğun bildirip inayet rica etmegin Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁶⁶ “...Niğde Sancak Begi Mehmed'in hizmetini bildirildiği garip yiğitlerden İlyas oğlu Hüdaverdi'ye Erzurum'da bir gönüllü gediği ...”

⁴⁶⁷ “Erzurum Beglerbegisi mektubu mucibince Yahya bin Halil'e düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁶⁸ “Kilis Sancak Begi Canbolat Bey Murad oğlu Mehmed'in Magosa'da yararlığını bildirmekle Erzurum'da düşenden gönüllü gediği...”

⁴⁶⁹ “Hasan bin Ali gelip dirlik olmak babında inayet rica etmegin Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁷⁰ “...Ahmed oğlu Mahmud'un yararlığını Mamurvan Beyi Haydar Bey bildirmekle bir gönüllü gediği verilip müyesser olmadığı ve Hasanabad Kalesi'nde Süleyman'ın vefatından on akçe ulufeli bir gedik mahlul olduğu bildirilmekle mezkûr Mahmud'a verilmesi...”

⁴⁷¹ “Hınıs Beyi Haydar Bey mektup mucibince Seydi bin Ali'ye düşenden Erzurum'da gönüllü gediği verilmek buyruldu.”

⁴⁷² “...Abdullah oğlu Hüseyin'in Kıbrıs'da hizmetine mukabil düşenden bir gönüllü gediği verilmesi...”

⁴⁷³ “Anadolu Beglerbegisi mektubu mucibince Yakup nam kimesneye Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁷⁴ “Vilayet-i Rum Nazırı Hamza mektup mucibince Mehmet'e Erzurum'dan düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁷⁵ “Derviş Paşa mektup gönderip on akça ile Erzurum'da gönüllü gediğinden mazul olan Veli, Kıbrıs'da yoldaşlıkta bulunmuştur deyü arz etmegin düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁷⁶ “Pristineli Ali Abdullah'a Erzurum'a düşenden gönüllü gedikleri buyruldu.”

⁴⁷⁷ “Rüstem, Süleyman gelip vilayet-i Erzurum'da düşenden gönüllü gediği rica etmegin buyruldu, ba tezkere-i voyvoda.”

⁴⁷⁸ “Hürrem gelip dirliği olmadığını bildirip inayet rica etmegin Erzurum'a düşenden gönüllü gediği buyruldu. Tabi-i Bali Kethüda mirmiran.”

⁴⁷⁹ “Geyvan Abdullah gelip dirlik olmak babında inayet rica etmegin Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁸⁰ Erzurum nazırları Mehmed ve Mahmud Bey'in mektup gönderip Mehmed bin Abdullah için yarardır gönüllü gediği rica etmegin buyruldu.”

⁴⁸¹ “Ömer Bey mektubu mucibince Erzurum kullarından Melahide muharebesinde şehit olan Ali Bey oğlu Mehmet'e Erzurum'da gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁸² “Ömer Bey mektubu mucibince Arslan nam kimesneye düşenden Erzurum'da gönüllü gediği buyruldu.”

Mehmet b. Derviş	15/365 ⁴⁸³	Tekdur	15/1765 ⁴⁸⁴
Çırağ oğlu Kaya	15/366 ⁴⁸⁵	Uğur	15/1765
Mehmet	15/466 ⁴⁸⁶	Kâtip Abdülhalim	15/1796 ⁴⁸⁷
İbrahim b. Hamza	15/467 ⁴⁸⁸	Maksut	15/1796
Abdülkerim	15/510 ⁴⁸⁹	Bekir	15/1809 ⁴⁹⁰
Mustafa b. Ahmet	15/542 ⁴⁹¹	Yakupoğlu Mehmet	15/1817 ⁴⁹²
Ferhat	15/589 ⁴⁹³	Hızıroğlu Mustafa	15/2071 ⁴⁹⁴
İsmail b. Hasan	15/624 ⁴⁹⁵	Kurt İbrahim	15/2107 ⁴⁹⁶
Hüseyin b. Mehmet	15/624	Mahmutoğlu Ürkmez	15/2203 ⁴⁹⁷
Süleyman	15/670 ⁴⁹⁸	Ali b. Karaca	15/2209 ⁴⁹⁹
Ferruh	15/674 ⁵⁰⁰	Ahmet	15/2254 ⁵⁰¹
Ali	15/674	Hüseyin Abdullah	15/2254
Kethüda Mustafa	15/698 ⁵⁰²	Cafer Mehmet	15/2254
Serbevvab İlyas	15/698	Memi	15/2308 ⁵⁰³

⁴⁸³ “Erzurum’dan Karagöz mürde-i tımar olup gedüğü mahluldur deyu Mehmet bin Derviş talip olmağın ondört ile buyruldu gönüllü gedüğüne hüküm verilmiştir.”

⁴⁸⁴ “Tekdur ve Uğurlu isimli iki nefer Erzurum beylerbeyisinin biri kapucubaşısının biri imrahorunun karındaşları olup Erzurum’da düşenden birer gönüllü gediği rica etmenin buyruldu.”

⁴⁸⁵ “Erzurum Nazırı Mahmut ve Mehmet Bey’in arzları ile çırağ oğlu Kaya’ya düşenden Erzurum’da gönüllü gedüğü buyruldu.”

⁴⁸⁶ “Erzurum Cemaat-i Gönüllüyan’ından Mehmet b. Rüstem fevt olup gediği mahluldur deyu Erzurum’da gönüllü gedigine hüküm verilen Hamza nazır adamı Mehmet talip olmağın buyruldu.

⁴⁸⁷ “Hasankeyf Beyi Alaeddin Bey mektubu mucibince Kâtip Abdülalim ve Maksud nam kimesnelere Erzurum’da düşenden birer gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁸⁸ “Mehmet Bey mektubu mucibince İbrahim bin Hamza’ya düşenden Erzurum gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁸⁹ “Abdurrahman Bey mektubu mucibince Abdülkerim nam kimesneye düşenden Erzurum’dan gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁹⁰ “Erzurum nazırları Mehmed ve Mahmud Bey arzları muktezasınca Bekir nam kimesneye düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁹¹ “Ömer Bey mektubu mucibince Mustafa bin Ahmed nam kimesneye Erzurum’da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁹² “Yakub oğlu Mehmed gelip Erzurum’da düşenden gönüllü gediği rica etmenin buyruldu.”

⁴⁹³ “Kerkük Kadısı Muhiddin gelip Ferhad nam hizmetkarına düşenden Erzurum’a gönüllü gediği rica etmenin buyruldu.”

⁴⁹⁴ “Erzurum’dan Musa fevt olup mahluldur deyu Erzurum’da gönüllü gedigine hüküm verilen Hızır oğlu Mustafa’ya buyruldu.”

⁴⁹⁵ “Mirza Ali Bey mektubu mucibince İsmail bin Hasan ve Hüseyin bin Mehmet nam kimselere düşenden Erzurum’da gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁹⁶ “Kurd İbrahim gelip Erzurum’a düşenden gönüllü gedigine emr-i şerif talep etmenin buyruldu, Cafer Voyvoda.”

⁴⁹⁷ “Abdurrahman Bey mektubu mucibince Mahmud oğlu Ürkmez’e düşenden Erzurum’da gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁹⁸ “Halep defterdarı mektubu mucibince Süleyman’a Erzurum’dan düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁴⁹⁹ “Şavşad beyleri Mehmed ve Mahmud Bey arzı mucibince Ali bin Karaca’ya Erzurum’da düşenden gönüllü gediği buyruldu.”

⁵⁰⁰ “Ardanuç Beyi Kasım Bey’in arzı mucibince Ferruh ve Ali nam emekdarlarına Erzurum’da düşenden bir gönüllü gediği verilmek.”

⁵⁰¹ “Ahmed ..., Hüseyin Abdullah, Cafer Mehmed, Pasin beyi iken vefat eden Sinan Bey’in adamlarından olup Erzurum’da düşenden birer gönüllü gediği buyruldu.”

⁵⁰² Kars Beyi iken vefat eden Şah Mehmet Bey’in adamları Kethuda Mustafa, Serbevab İlyas, Zaim-i şehri Satılmış, Mirahor Yusuf, Serulufeciyan Musa, ...ağalarına kanun üzere tımar buyrulup bakî neferlerine Erzurum’da düşenden gönüllü gediği buyruldu.

⁵⁰³ “Memi gelip Kars Begi iken fevt olan Şah Mehmed Bey’in adamlarından olduğun bildirip Erzurum’da gönüllü gediği rica etmenin buyruldu.”

Zaim Satılmış	15/698	Hürrem Abdullah	15/2351 ⁵⁰⁴
Serulufeciyan Musa,	15/698	Abdülcabbar	15/2365 ⁵⁰⁵
Mirahor Yusuf	15/698	Ahmet	15/2367 ⁵⁰⁶
Ahmet b. Abdullah	15/739 ⁵⁰⁷	Ali b. Elvan	25/155 ⁵⁰⁸
Abdullahoğlu Mustafa	15/768 ⁵⁰⁹	Ulaş	25/351 ⁵¹⁰
Şaban b. Abdullah	15/833 ⁵¹¹	Mahmut-Murat	25/388 ⁵¹²
Recep b. Hızır	15/897 ⁵¹³	Polat	25/457 ⁵¹⁴
Süleyman b. Abdullah	15/920 ⁵¹⁵	Şir Mert	25/1322 ⁵¹⁶
Kuloğlu Abdülkadir	15/976 ⁵¹⁷	Mustafa b. Davut	25/1931 ⁵¹⁸
Velioğlu Mehmet	15/1049 ⁵¹⁹	Mehmet	25/2152 ⁵²⁰
Mehmet	15/1050 ⁵²¹	Mustafa	25/2152
Ramazan	15/1182 ⁵²²	Ramazanoğlu İbrahim	25/2304 ⁵²³

⁵⁰⁴ Oltu kulları ağası mektup gönderip otuz dördüncü bölükte on akça ile Oltu kullarından Hürrem Abdullah bir yıldan ziyadedir kendi hava ve hevesinde olup hizmette bulunmayıp bu makulenin gediği alınmaz ise sayır mütenebbih olmaz deyu bildirmegin Çakırcı başının akrabasından olup Erzurum'da düşenden gönüllü gediği verilen Hüseyin'e buyruldu."

⁵⁰⁵ "Sefer Bey ve Mehmed Bey mektupları mucibince Abdülcabbar'a düşenden Erzurum'da gönüllü gediği buyruldu."

⁵⁰⁶ "Abdülğafur Bey mektubu mucibince Ahmed'e düşenden Erzurum'da gönüllü gediği buyruldu."

⁵⁰⁷ "Ahmed bin Abdullah nam kimesne gelip Veli Beğ'in kadimi emektarı olup yarar idüğün bildirip Erzurum'da düşenden gönüllü gediği rica eylemegin düşenden buyruldu."

⁵⁰⁸ "Ali bin Elvan nam kimesneye Ardanuç Beği Kasım Bey'in mektubu mucibince Erzurum'da düşenden bir gönüllü gediği verilmek buyruldu."

⁵⁰⁹ "Abdullah oğlu Mustafa gelip karandaşı Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden olup Kıbrıs seferinde şehit olduğun bildirip Erzurum'da düşenden gönüllü gediği rica etmegin buyruldu."

⁵¹⁰ "Mehmed Beğ'in mektubu mucibince akrabasından Ulaş nam kimseye Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu."

⁵¹¹ "Şaban bin Abdullah dirlik olmak babında inayet rica etmegin düşenden gönüllü gediği buyruldu. Erzurum kadısına."

⁵¹² "Piltin Beğ, kardeş oğullarından oğulları Mahmud ve Murad için Erzurum'da düşenden birer gönüllü gediği rica etmekle ricası tervic buyruldu."

⁵¹³ "Recep bin Hızır gelip Erzurum'da düşenden gönüllü gediği rica etmegin buyruldu. Kurd Kethüda murat etti."

⁵¹⁴ "Erzurum gönüllülerinden on akça ulufeye mütesarrıf olan müteveffa Maksud'un gediği elinde emri olan Polad'a verilmek buyruldu."

⁵¹⁵ "Erzurum nazırları Mehmet ve Mahmut Bey mektupları muktezasınca Süleyman bin Abdullah nam kimesneye Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu."

⁵¹⁶ "...Şir Merde Erzurum'da düşenden gönüllü gediği verilmek..."

⁵¹⁷ "Erzurum Nazırı Mehmed Bey ve Mahmud Bey arzları mucibince Kuloğlu Abdülkadir'e düşenden gönüllü gediği buyruldu."

⁵¹⁸ "Erzurum valisi, Mustafa bin Davud için Rumeli'nde tımar reca etmekle Erzurum'a düşenden gönüllü gediği buyruldu."

⁵¹⁹ "An cemaat-i gönüllüyan-ı Erzurum. Mehmet tımara çıkıp gediği mahlul olmağın Kurşuncu Veli oğlu Mehmet talip olmağın buyruldu."

⁵²⁰ "Müteveffa Murad Paşa'nın arzı mucibince Mehmed ve Mustafa nam kimesnelere düşenden Erzurum'da birer gönüllü gediği buyruldu."

⁵²¹ "Ömer Bey mektubu mucibince Mehmet nam kimesneye Erzurum'da düşenden gönüllü gediği buyruldu."

⁵²² "Şavşad Beyi Mehmed Bey mektubu mucibince Ramazan nam kimesneye düşenden Erzurum'da gönüllü gediği buyruldu."

⁵²³ "Ramazan oğlu İbrahim'e Su Yolu Nazırı Hasan Bey'in iltiması ile Erzurum'da düşenden bir gönüllü gediği verilmek buyruldu."

Mahmut Birader	15/1191 ⁵²⁴	Haydar	25/2376 ⁵²⁵
İbrahim Kethüda	15/1191	Garip Yiğit Sinan	25/2840 ⁵²⁶
Ferhat Abdullah	15/1191	Burhan	25/3056 ⁵²⁷

3.8. Eyalette Bulunan Doğancılar Hakkında

Doğancılar, doğan kuşunu yetiştiren ve onunla avlanan kişiye verilen isimdir. Osmanlı Devleti'nde padişahların sürek avları için oluşturulan doğancılar zamanla teşkilatlanmış ve eyalet dolaylarına da yayılmıştır. Eyaletlerde de merkezdekine benzer, fakat hepsi tımarlı doğancı teşkilâtları vardı. Av kuşlarının bulunduğu sancaklarda doğancılar, çakırcılar, şahinciler ve atmacacılar bulunurdu. Bunlar doğancıbaşının, doğancı teşkilâtının kaldırılmasından sonra ise çakırcı başının emri altında çalışırlardı.⁵²⁸

İncelenen tarih aralığında, Erzurum Eyaleti dolaylarında da isimlerine rastlanan doğancılarla ilgili gönderilen az sayıdaki hükümlerde, doğan kuşları ve bakımları, kuşların İstanbul'a ulaştırılmaları gibi hususlar yer almaktadır. Örneğin; H. 1 Şaban 982/M. 16 Kasım 1574 tarihli hükümde, Erzurum Beylerbeyi'nden, eyalet dahilinde bulunan, sancakbeyleri, alaybeyleri, çeribaşılar, subaşılar, sipahilerin bulundukları yerde yarar doğanların olduğu bildirildiğinden, doğancı çavuşlarından Pir Nefes Çavuş'un Havas-ı Hümayun için doğanları toplayıp getirmesi istenmiştir.⁵²⁹

Başka bir hükümde ise, Erzurum Hasan Kalesi'nde on akçe ulufeye mutasarrıf olan Hüseyin'in İstanbul'a ağasından icazet alarak yarar doğanlar götürdüğü, İstanbul'da hizmette iken gediğinin başkasına devredildiği bildirilerek bahsi geçen Hüseyin'e gediğinin geri verilmesi emredilmiştir.⁵³⁰

H. 975/M. 1567/1568 yılında Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde doğanların merkeze ulaştırılması hususunda eyalet ve sancak görevlilerinin yardım etmesi gerektiği belirtilmiştir. Hükümde, Erzurum'da Doğancıbaşı Paraskive yakaladığı doğanları İstanbul'a getirmek istediği zaman Şavşat ve Acara beyleri tarafından yeterli

⁵²⁴ "Mahmud birader (?) İbrahim Kethuda ve Ferhad Abdullah'a Erzurum'da düşenden gönüllü gedikleri buyruldu, tabi-i Cafer Paşa."

⁵²⁵ "...Haydar nam kimesne kendine Erzurum'da yirmi akça gönüllü gediği verilmek şartı ile iltizam ve kıstını eda eylediğini defterdar arz etmekle kayıd ve kabulü buyuruldu."

⁵²⁶ "...Erzurum Defterdarı Süleyman Efendi, Erzurum kullarından canib-i yeminde on ikinci bölükte mukayyed Bali bin İskender'e tımar ve gediği garib yiğitlerden Sinan'a verilmesini reca..."

⁵²⁷ "...Erzurum kadısının oğlu olup düşenden gönüllü gediğine elinde hükmü olan Burhan'a verilmek reca..."

⁵²⁸ Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 487.

⁵²⁹ BOA. A. DVN. MHM. d.26, Hüküm 951.

⁵³⁰ BOA. A. DVN. MHM. d.25, Hüküm 371.

miktarda adam görevlendirilmesi ve doğanların vaktinde merkeze ulaştırılmaları istenmiştir.⁵³¹

H. 975/M. 1567/1568 tarihli hükümde ise İran Elçisi Şahkulu Sultan'ın yanında getirdiği doğanlardan söz edilmiştir. Hükümde, İran elçisinin getirdiği doğanların kış sebebiyle Erzurum'da alıkonulduğu, bahsi geçen doğanların çakırcıbaşının adamına defteriyle birlikte teslim edilerek bir an evvel merkeze ulaştırılması emredilmiştir.⁵³² Bu doğanların merkeze sağ salim ulaştırılması için yeniden bir hüküm gönderilerek, Erzurum'dan İstanbul'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılara seslenilerek İran'dan getirilen doğanların sağ salim merkeze ulaşması için emniyet ve zahire tedarik edilmesi emredilmiştir.⁵³³ Uyarılara rağmen bahsi geçen doğanları merkeze taşıyan, Doğancıbaşının, Erzurum'dan İstanbul'a doğru giderken Göynük'te atını çaldırdığı ve derhal atının bulunup hırsızın cezalandırılması Göynük kadısına emredilmiştir.⁵³⁴

Yine Erzurum Beylerbeyi'ne yazılan H.976/M. 1568/1569 tarihli hükümde, İran'dan getirilen doğanların, havaların sıcak olması sebebi ile Erzurum'da alıkonulduğu bildirildiğinden, Laçin adlı doğancı ile yarar doğancıların zikri geçen doğanlar tüylendikten sonra mevsimi geldiğinde İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁵³⁵ Daha sonraki hükümde bahsi geçen Doğancıbaşı Laçin'in Erzurum'a doğru yola çıktığı ve yol boyunca tüm kadıların Laçin'e yardım etmeleri istenmiştir.⁵³⁶

⁵³¹ "Çakırcılarum başı tezkire gönderüp; vilâyet-i Erzurum'da doğancıbaşı olan Paraskive nâm zimmi mîrî için zabteyledüğü doğanları vaktinde kapuma getürmek istedikde kifâyet mikdârı âdem koşup irsâl olunması bâbında hüküm recâ itmeğin buyurdum ki; Vardukda, mezkûr zikrolunan doğanları zabtidüp vaktinde getürmek lâzım geldükde âdem lâzım olursa muâvenet için kifâyet mikdârı âdem koşup gönderesiz." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 10; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 17.

⁵³² "Dergâh-ı Muallâm'a mektûb gönderüp; hâliyâ Şâhkulî Sultân öte cânibinden getürdüğü doğanlar kış olmağıla anda alıkonılduğın ilâm eylemişsin. İmdi buyurdum ki: Çakırcılarumbaşı dâme mecdühû cânibinden varan âdemlere zikrolunan doğanları teslim eylesin ve kaç cenâh doğan ise cinsli cinsi ile defter eyleyüp mühürleyüp bile viresin ki, Südde-i Saâdetüm'e geldüklerinde ana göre teslim oluna..." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s. 281; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 551.

⁵³³ "Erzurum'dan Südde-i Saâdetüm'e gelince yol üzerinde olan kâdılara hüküm ki: Yukarı canibden Atebegi Ulyâ'ya hedâyâ tarîkı ile gönderilen doğanlar kış zamânı olmağıla Erzurum'da kalup hâliyâ göndermek için doğancılar gönderilmiştir. Buyurdum ki: Zikrolunan doğanları gönderilen doğancılar varup alup getürürken konaklarında kimesneye teaddî vü tecâvüz itdürmeyüp doğanlara akçalarıyla kifâyet mikdârı et ü tavuk tedârük itdürüp muzâyaka çekdürmeyesiz." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. I, s.288; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 567.

⁵³⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 70; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1324.

⁵³⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 291; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1758.

⁵³⁶ "Erzurum'da olan mîrî doğanları getürmeğ için doğancıbaşılardan Laçin gönderilüp buyurdum ki: Mezkûr zikrolunan doğanları alup Südde-i Saâdetüm'e müteveccih oldukda her hanginizun taht-ı kazâsına dâhil olursa akçaları ile lâzım olan zahireleri alıvirilüp muzâyaka çekdürmeyesiz." bk: 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. II, s. 368-369; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 1918.

Bir başka hükümde ise Mora’da avcı kuşlara bakmakla yükümlü olan kayacıların olmadığı için birçok doğanın zayi olduğu, Mora, Ağrıboz, Erzurum, Kastamonu ve Avlonya livaları dahilinde ne kadar üsküflü doğan yuvası varsa her birine yeterli sayıda kayacı tayin edilerek yuvaları gözetip yavruları mevsimi geldiğinde İstanbul’dan gönderilen doğancıbaşıya teslim etmelerinin sağlanması emredilmiştir.⁵³⁷

⁵³⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, C. III, s. 94; BOA. A. DVN. MHM. d.7, Hüküm 2155.

SONUÇ

Erzurum şehri hakkında 1566-1574 yıllarına ait detaylı bir çalışma bugüne kadar yapılmamış ve bu konudaki bilgiler de birkaç cümleden ileri gidememekte idi. Genellikle eski ve orta çağlara ait hikayeler çerçevesinde oluşturulan şehir tarihi Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesi zamanından 1560'lı yıllara kadar ve 1578'de tekrar başlayan İran Savaşları ve daha sonraki dönemler hakkında yoğunlaşmıştır. Bu sebeple Sultan II. Selim'in tahta çıktığı döneme rastlayan bu devrede Erzurum Eyaleti'nin tarihi kaynaklarda yer alan belli kısa birer cümle ile ifade edilmiştir. Bunun yukarıda da bahsedildiği gibi belli nedenleri olsa da şehir tarihi bu zaman diliminin aydınlatılmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçlar siyasi ve sosyal manada açıklığa kavuşturulması gereken birçok konunun ele alınmasını işaret etmektedir.

Erzurum'da daha görev yapmış beylerbeylerinin tam bir listesi oluşturulamamışken, şehirde inşa edilmiş tarihi yapılarında kimlere ait oldukları yer yer muğlaklıklar içermektedir. Bu tarih aralığı ile ilgili yapılan bu çalışmanın bizatihi nedeni işte bu bilinmezlikleri, belli bilgi yığınlarına ivme kazandırarak döneme ait ilk elden bilgiler ile destekleyip bir nebze olsun azaltmaktır. Çalışmada transkripsiyonu yapılan Mühimme Defterlerinde kaynaklarda ismi geçen Erzurum beylerbeylerinin bazılarının görev yaptığı bilinen zamanlarda, farklı beylerin görev yaptığı görülürken, çoğu beylerin hakkında çok kısıtlı bilgilere sahip olunduğu görülmüş ve bu konuların araştırılması için ilgililere fikirler sunulmuştur.

Erzurum Eyaleti'nin muayyen bir bölümünün tarihini anlatmak için yapılan çalışmada, Erzurum şehrine ait bu belli dönemi kapsayan ve kapsamayan birçok kaynak incelenerek genel bir çerçeve içerisinde sıralı bir biçimde hem 1566-1574 hem de öncesine dair bütüncül bir tablo oluşturuldu. Erzurum şehri ve Eyaleti hakkında kaynaklarda bulunan bilgilerin büyük bir bölümünün kullanıldığı çalışmada okuyuculara bizzat arşiv vesikalarından örnekler de sunulmuştur.

Her fırsatta elzem bir şehir olduğu çalışma boyunca vurgulanan Erzurum, tarih boyunca üstlendiği her vazifenin altından başarı ile kalkmış ve bu başarısını da onu ayakta tutan güçlü halkına borçlu olmuş serhat bir şehir, kale, yuva, eyalet, Anadolu'nun kapısı ve adete vatanın kalbi olmuştur. Aslında 1566-1574 örneği incelenirken geniş bir biçimde geçmişine atıf yapılmasının sebebi bu kadar ehemmiyet taşımasının arkasındaki olaylar silsilesini gözler önüne sermek içindir. Yaklaşık 8 yıl süre zarfında eyalete 600 küsur

hüküm gönderilmesi, şehrin önemini sayısal verilerle de ortaya koymaktadır. Bu sayılar bazı şehirler için belki bir kriter değildir lakin tarihin ön ve arka penceresinde her vakit kendine bir yer bulan Erzurum şehri için bir kriterdir.

Hükümlere dayanılarak söylenebilir ki Erzurum Beylerbeyliği bu 8 yıllık dönem zarfında büyük olaylarla şahit olmamış belki de tarih boyunca yakalayamadığı sükûneti bu aralıkta yaşamıştır. Bölge daha çok yakın geçmişte yaşadığı çekişmeli zamanların izlerini silip imar ve iskanını sağlamlaştırdığı bu evrede 1578 yılında patlayacak İran savaşları için adeta hazırlık yapmıştır. 1555 yılında yapılan Amasya Antlaşması'nın getirdiği sükûn aslında yalnız gözle görülen savaşları bitirmiştir. El altından karşılıklı gönderilen casusların yer yer sınır çatışmalarının yaşandığı dönem gelecek savaşın adete habercisi olmuştur.

1566-1574 ile ilgili mühimme defterlerinden yalnızca genel kanılara ulaşılabilmektedir. Erzurum Eyaleti gibi devasa bir oluşumun çok yönlü kaynaklarla incelenmesi gerekliliği gözler önüne sarılmıştır. Örneğin Kuyucu Murad Paşa'nın beylerbeyi olduğu söylenen bu dönemde Kuyucu Murad Paşa'ya dair neredeyse hiç bilgi yoktur. Ayrıca görev yaptığı anlaşılan üç beylerbeyi birbiri ardına göreve getirilmiştir. Bu durum bahsi geçen Kuyucu Murad Paşa'nın beylerbeyliği görevine getirildiğini iyice imkansızlaştırmaktadır.

Yine mezkûr dönemde Erzurum Eyaleti'nde XVI. yüzyılın başından beri yapılan imar ve iskân çalışmalarının azda olsa devam ettiği gözlenmiştir. Sancaklarda tahkim ettirilmesi tamamlanmış veya devam eden kaleler her fırsatta hükümlerde belirtilerek bir an önce gereğinin yapılması istenmiştir. Ayrıca tahkim ettirilen kale ve yapılarda çeşitli görevlilerin ihtiyacı duyularak bazı sınır kalelerinde görevli sayısı artırılmıştır. Bu gibi hükümler eyaletin yeniden yapılanmasının son evresine ulaştığını ve sınır hattından gelen tehditler için alınan önlemlerin de sürekliliğini göstermektedir.

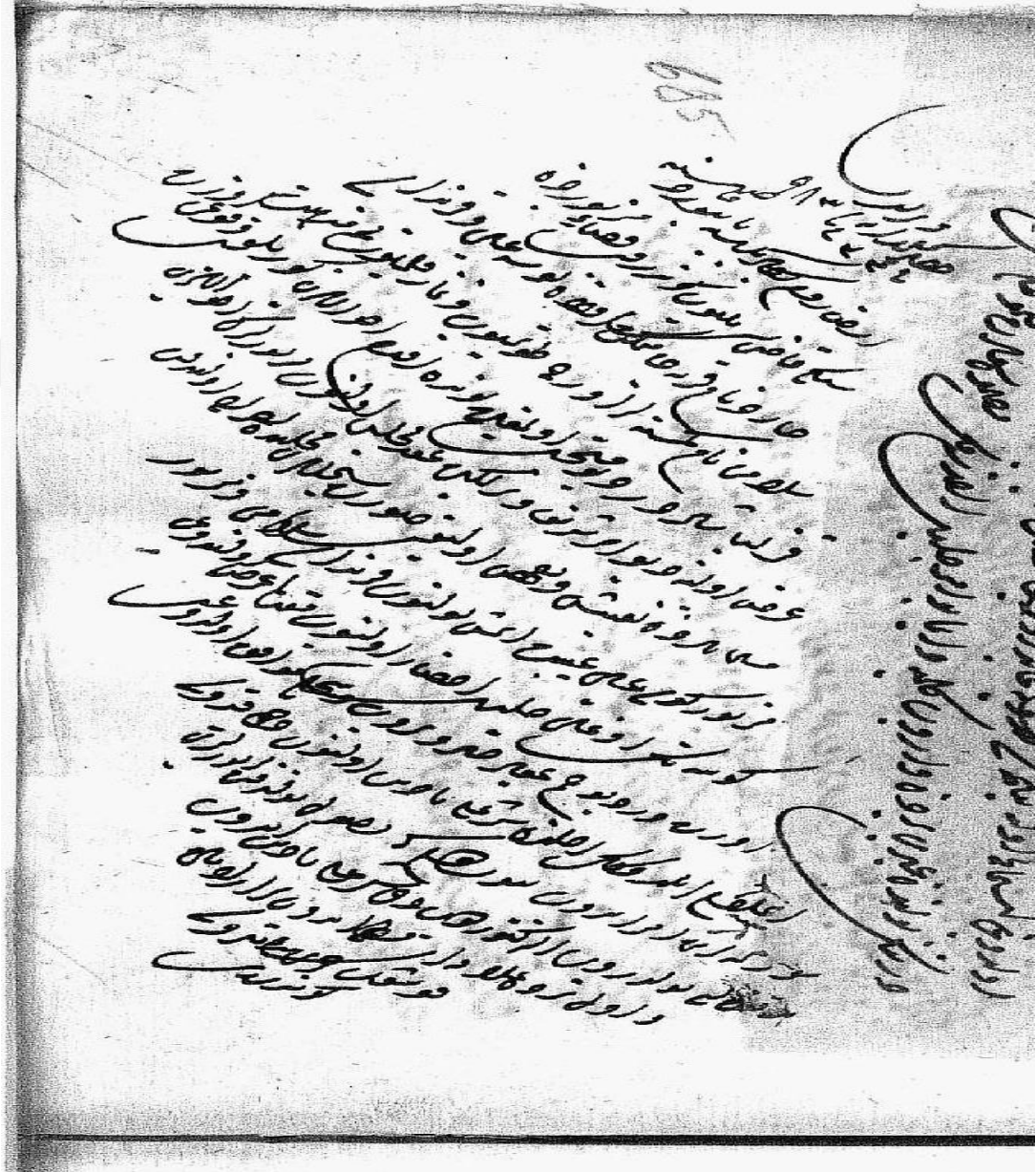
Eyalet sınırları içerisinde asayiş tehdit eden, hırsızlık, cinayet, yağma, eşkıyalık, yolsuzluk, kalpazanlık ve gayri ahlaki birçok hadisenin meydana geldiği görülmüştür. Bahsi geçen hadiselerin belli bir kısmı, Kızılbaşlar, Gürcü Aznavurları ve belli aşiretlerin fesatları neticesinde meydana gelmiş olsa da yerel yöneticilerin büyük ölçüdeki yolsuzlukları dikkat çekicidir. Yöneticilerin reayaya zulmettikleri, eşkıyalıkları ve zimmete para geçirdikleri hükümlerde sıkça bahsedilen konulardan olmuştur.

Netice itibari ile genel çerçeveden bakılarak oluşturulan çalışma, genel ifadelerin kullanıldığı ve nihayetinde genel kanıların ulaşıldığı bir yapıdadır. Derin ayrıntılara girilmeye çalışıldığı durumlarda bazı bilgilerin havada kalabileceği düşünülerek özellikle hükümlerde sıkça söz edilen konulara yer verilmiştir. Ayrıca bahsi edilen tarih aralığında meydana gelen olaylarla ilgili hükümler orijinal halinden uzaklaşmadan şimdiki konuşma diline çevrilerek, çalışmada örnekler halinde okuyucuya sunulmuştur.

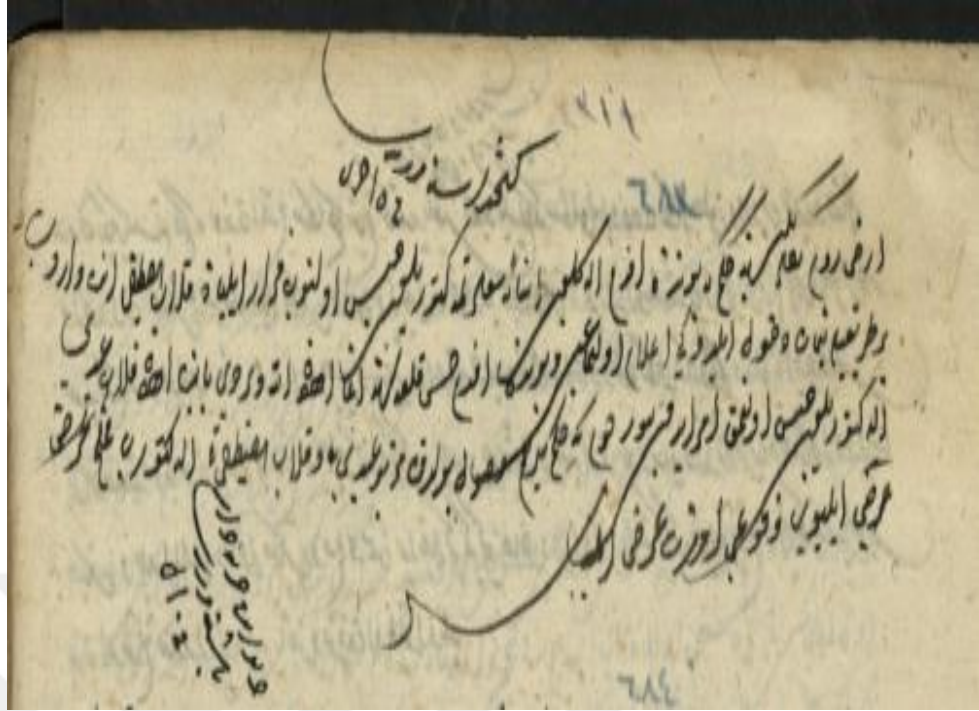

EKLER

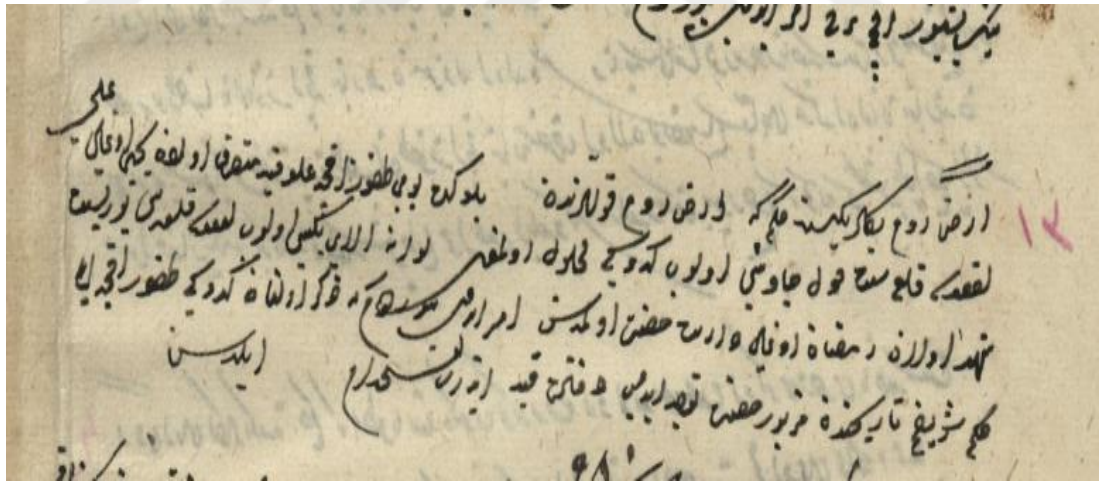
EK-1 Metinde Kullanılan Belgelerden Örnekler

Ek.1. 2 Numaralı Mühimme Defteri Zeyli, Hüküm 685.

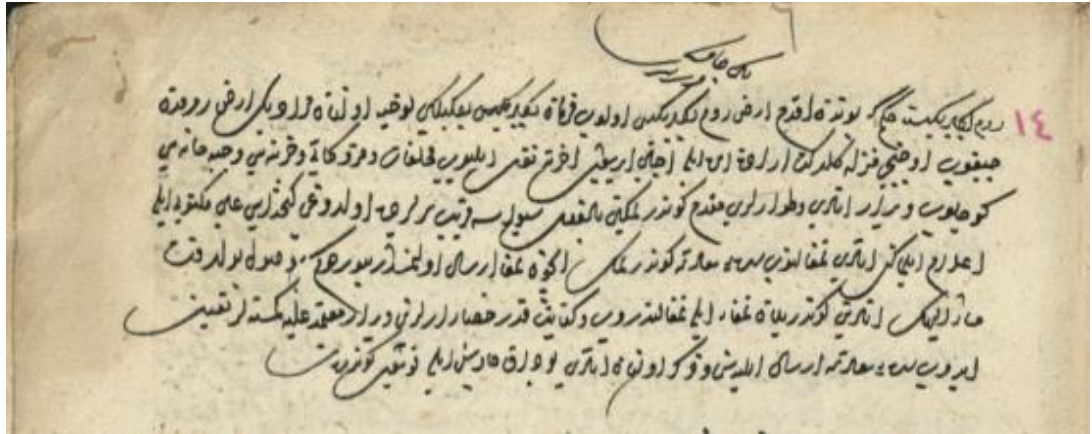

Ek.2. 23 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 683

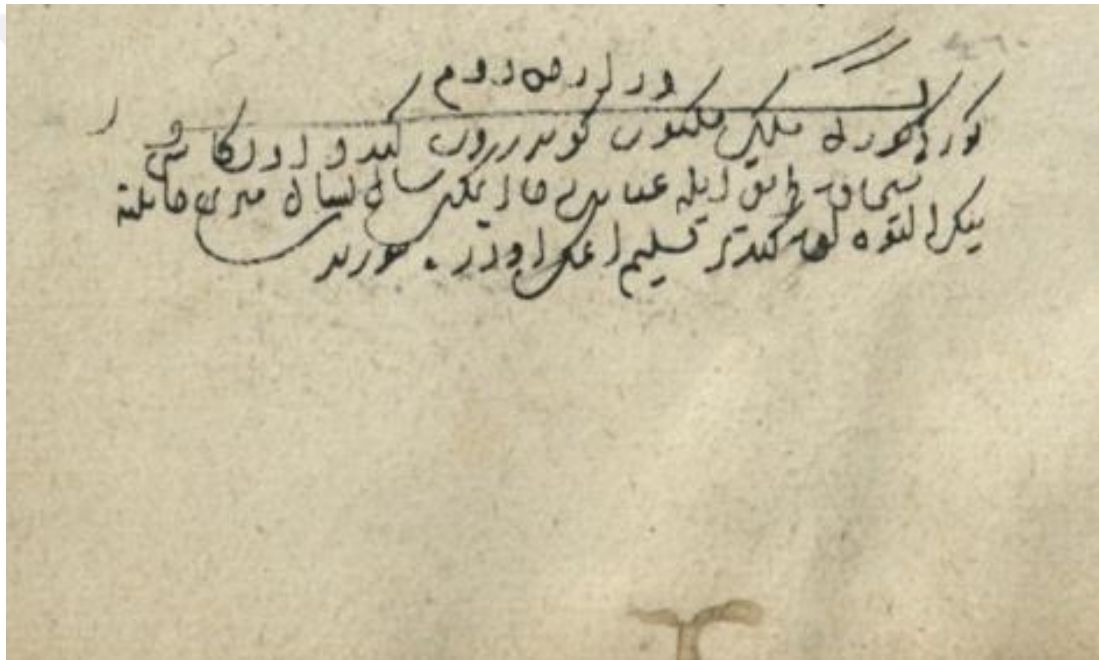

Ek.3. 11 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 13.

[illegible]

Ek.11. 24 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 14

Ek.12. 25 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 460

۲۷۱
۲۹۵۴
نوٹریسی بنی عین عز و سیکس کوندرش کا تہ عید الجبار
از و ہار نہ و بقا با کھلہ عدل رسید و کد و کد و کد و کد
ارضی ریح نو لایدر رفت و رفت راجہ و ہد و فرم ہد
روزہ تیر و دیکر کہ دیکر کہ دیکر کہ دیکر کہ دیکر کہ دیکر
روزہ مار و کد و کد و کد و کد و کد و کد و کد و کد

Ek.13. 25 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 2954.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

BOA. A.DVN. MHM. d.7.

BOA. A.DVN. MHM. d.8.

BOA. A.DVN. MHM. d.9

BOA. A.DVN. MHM. d.10.

BOA. A.DVN. MHM. d.11.

BOA. A.DVN. MHM. d.12.

BOA. A.DVN. MHM. d.13.

BOA. A.DVN. MHM. d.14/1.

BOA. A. DVN. MHM. d.14/2.

BOA. A. DVN. MHM. d.15.

BOA. A. DVN. MHM. d.16.

BOA. A. DVN. MHM. d.17.

BOA. A. DVN. MHM. d.18.

BOA. A.DVN. MHM. d.19.

BOA. A. DVN. MHM. d.21.

BOA. A. DVN. MHM. d.22.

BOA. A.DVN. MHM. d.23.

BOA. A. DVN. MHM. d.24.

BOA. A. DVN. MHM. d.25.

BOA. A. DVN. MHM. d.26.

1.1. Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon- İndeks), C. I, Ankara 1998.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-İndeks), C. II, Ankara 1999.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-İndeks), C. III, Ankara 1999.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-İndeks), C. IV, Ankara 1999.

12 Numaralı Mühimme Defteri, C. I-II, BOA Yayınları, Ankara 1996.

1.2. Tez Olarak Yapılmış Arşiv Vesikaları

- ALTI, Aziz, *22 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.981/ M. 1573) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 215-351)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- BOSTANCI, Muharrem, *19 Numaralı Mühimme Defteri Tahlil Metin*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- ÇAĞLIKEÇECİĞİL, Hatice, *24 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 981-982/M. 1573-1574 s.1-80) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- ÇAKIR, İbrahim Etem, *10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- ÇELİK, Sıtkı, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil Metin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- KAYGUSUZ, Zülfıye, *10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- PAŞAZADE, Orhan, *9 Numaralı Mühimme Defter (977-978 / 1569-1570) (Özet ve Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeni Çağ Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- ŞAHİN, Rahman, *22 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.981/M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-107)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- ŞENER, İlkay, *16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (S.1-119) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

YÜCEL, Kazım Kürşat, *18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

2. Kaynak Eserler

- Ogier Ghislain De Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.
- Evliyâ Çelebi B. Derviş Mehmed Zillî, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizin)*, Haz. Robert Dankoff- Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- El-Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.
- İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Ala'îyye Fi'l- Umûri'l-Ala'îyye*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Ala'îyye Fi'l- Umûri'l-Ala'îyye*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)*, Çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.
- İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. V, Bahar Yayınları, İstanbul, 1990.
- İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. IX, Bahar Yayınları, İstanbul, 1990.
- İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. XI, Bahar Yayınları, İstanbul, 1990.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, Çev. Ziya Yılmaz, TTK Basımevi, Ankara, 2003.

Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev.
Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

3.Araştırma Eserler

- ACUN, Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- AFYONCU, Erhan, “XVI. Yüz Yılda Osmanlı Beylerbeyleri -Temerrüd Ali Paşa”, *Belleten*, C. LXV, Vol. LXV, S.242-244, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s.s.1007-1042
- AFYONCU, Erhan, “Temerrüd Ali Paşa”, *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, s.s. 412-413.
- AKÇIL, N. Çiçek, “Saltuklular(Mimarî)”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s.s. 56-57.
- AKÇAY, İlhan, “Yakutiye Medresesi” *Vakıflar Dergisi*, C.VI, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1965, ss. 146-152.
- AKTAN, Ali “Tarih İçinde Erzurum’un Yeri ve Önemi”, (Erciyes Üniversitesi Türk Kültür ve Siyasi Tarihi İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu 30 Nisan 1992’de bildiri olarak sunulmuştur.) *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,1994, ss. 53-67.
- ALKAN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Yapısı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları Ankara 2013.
- ATEŞ, Abdurrahman, “Şehzade Selim ve Şah I. İsmail’in Gürcistan Seferleri (XVI Yüzyılın İlk Çeyreği)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 2, 2015, ss. 97-110
- AYDIN, Dünder, “Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip İmar, İskân ve İlk Sakinleri, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.1, Erzurum 1970, ss. 101-114.
- AYDIN, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, TTK Basımevi, Ankara 1998.
- AYDUSLU, Nevin, “Anadolu’da Tek Örnek: Rölyef Tuğlalı Çini Mozaik (Erzurum Çifte Minareli Medrese)”, *Ekev Akedemisi Dergisi*, S. 49, 2011(Güz), ss. 141-151.
- BABİNGER, Franz, “Rum-Rûm”, *İA*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, ss.
- BALA, Mirza, “Gürcistan”, *İA*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, ss. 837-845.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Tımar”, *İA*, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 286-333.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş: Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- BAYKARA, Tuncer, “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 223-257.
- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Döneminde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- BEYDİLİ, Kemal, “Polonya (Tarih, Polonya-Osmanlı İlişkileri)”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 309-317.
- BEYGU, Abdürrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- BİLGİN, Arif, “Matbah-ı Âmire”, *DİA*, İstanbul, C. XXVIII, 2003, s. 115-119.
- BİLGE, Mustafa L., “San’a”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 88-90.
- BİLGE, Mustafa L., “Süveys”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 186-187.
- BİLAL, Ender, *Mimar Sinan ve Selimiye Camii*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1994.
- BOSTAN, İdris, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2002, ss. 287-289.
- BOSTAN, İdris, “Kılıç Ali”, *DİA*, C. XXV, İstanbul 2002, ss. 411-412.
- BOSTAN, İdris, “Yemen”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, ss. 414-416.
- BOSTAN, İdris, “Malta Kuşatmasından Tunus’un Fethine”, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, C.I, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, ss. 185-197.
- BOSTAN, İdris, “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini 958(1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, C. 0, S. 37, Ocak/2002, ss. 59-76.
- BOZKURT, Nebi, “İpek Yolu”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 369-373.
- CEYLAN, Alparslan, “Kağızman’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Bahar/2008, ss. 73-92.
- ÇAKIR, İbrahim Ethem, “İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler”, *Turkish Studies*, Vol.4/3,2009, ss. 512-531.

- ÇAKIR, İbrahim Etem, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre İspir Sancağı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol.2/8,2009, ss. 109-122.
- ÇAM, Nusret, “Erzurum Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Vakıflar Dergisi*, S.20, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1988, ss. 289-310.
- ÇETİN, Osman, “İskânlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 260-268.
- ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde Asayiş ve Emniyet Hizmetleri: Kıbrıs Örneği”, *AB Sürecinde Türk Polisi Uluslararası Kongresi Bildiriler*, Ankara Ekim/1996, ss. 163-171.
- ÇİÇEK, Kemal, “Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, C. XXV, İstanbul 2002, ss. 383-392.
- ÇİÇEK, Kemal, “Magosa”, *DİA*, C. XXVII, İstanbul 2003, ss. 311-313.
- ÇUBUKÇU, Asri, “Habîb b. Mesleme”, *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 373-374.
- ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa,” “Kale Mescidi”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, 43.
- DANIŞMENT, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.
- DARKOT, Besim, “Kıbrıs”, *İA*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, ss. 672-676.
- DARKOT, Besim, “Erzurum”, *İA*, C. IV Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1978, ss. 340-353.
- DEMİRKENT, Işın, “1071 Malazgirt Savaşı’na Kadar Bizans’ın Askeri ve Siyasi Durumu”, *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- DEMİRKENT, Işın, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler- Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- DEMLİKOĞLU, Uğur, “Osmanlı Devleti’nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, S.2, Elâzığ 2014, ss. 277-294.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S.2, 2004, ss. 46-50.
- DENY, Jean “Sancak”, *İA*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 186-189.

- DİNGEÇ, Emine, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri”, *Turkish Studies*, Vol. V, S.1, 2010, ss. 954-973.
- DOĞANAY, Hayati, “Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, ss. 243-354.
- D’OHSSON, Abraham Constantin, Moğol Tarihi, Çev. Bahar Apaydın, İstanbul 2008.
- EĞİLMEZ, Savaş, “Karin Bölgesi ve Thodiosopolis’in Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, Erzurum 2007, ss. 183-198.
- EĞİLMEZ, Savaş, *Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar Erzurum*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- EMECEN, Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet, *TALİD*, C.III, S.5, 2005, ss. 107-139.
- EMECEN, Feridun, “Süleyman-I”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 62-74.
- EMECEN, Feridun, “İrakeyn Seferi”, *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, ss. 116-117.
- EMECEN, Feridun- İlhan ŞAHİN, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C. III, İstanbul 1991, ss. 4-5.
- ERCENK, Giray, “Hangi Murat Paşa?”, *Adalya*, S 1, Antalya 1996, ss. 111-113.
- ERGENÇ, Özer, “Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, C. LII, TTK Basımevi, Ankara Ağustos/1988, ss. 667-683.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toplanması”, *Türklük Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı: Mücteba İlgürel’e Armağan)*, S.19, İstanbul 2008, ss. 211-233.
- ERZEN, Afif, “Erzen”, *İA*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, ss. 337-338.
- EYİCE, Semavi, “Edirne’de Selimiye”, *Sanat Dünyamız*, C. IV, S.17, İstanbul, Eylül 1579, ss. 11-17.
- EYİCE, Semavi, “Çoban Köprüsü”, *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, ss. 350-351.
- FAYDA, MUSTAFA, “Fütûhu’l-Büldân”, *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 258-259.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- GÜMÜŞ, İbrahim- Yunus KAYA, Ercan, “Tahir Dağları (Ağrı) Vejetasyonu Üzerinde Fitoekolojik Araştırmalar”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2003, ss. 59-74.

- GÜNERİ, A. Semih, *Erzurum I, Son Tunç Erken Demir Çağı Yerleşmeleri*, Anadolu &Avrasya Enstitüsü Arkeoloji, İzmir 2008.
- GÜNAŞDI, Yavuz, “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.19, Ankara, 2016, s.s.113-135.
- GÜNAŞDI, Yavuz, “Erzurum Kalesi Kazısı”, *International Symposium on East Anatolia- South Caucasus Cultures: Proceedings II*, 2015, ss. 343-353.
- GÜNDOĞDU, Hamza, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihî Kalıntılar, *Şehri Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, ss. 137-238.
- GÜNDOĞDU, Hamza, “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan Yeni Bulgular”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, S.10, s.s. 36-44.
- GÜNEL, Gökçe, “İpek Yolu ve Anadolu Kervanyolları”, *Türk Yurdu*, S.342, Şubat/2016, ss. 85-86.
- GÜRBÜZ, Osman, “Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, S.46, Erzurum 2016, s.s. 131-143.
- GÜL, Abdülkadir, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Üniveristesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVII, S.1-2, 2013, ss. 1-29.
- GÜL, Abdülkadir, “Osmanlı Devleti’nde Kıtık ve Kuraklık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9, 2009, ss. 144-158.
- GÜL, Abdülkasim, Kuyucu Murat Paşa, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- GÜNDOĞDU, Hamza-ÖZKAN, Haldun, “Erzurum Çevresinden Bazı Köprüler”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 1995, ss. 23-45.
- GÖK, Necdet “Osmanlı Diplomatiğinde Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2000, S. 11, ss. 211-226.
- GÖKBİLGİN, Mustafa Tayyip, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde, Osmanlı Paleografya ve Diplomatiği İlmî*, Enderun Yayınları, İstanbul 1992.
- GÖKBİLGİN, Mustafa Tayyip, “Süleyman-I”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C. XI, İstanbul 1979, ss. 99-155.

- GÖKBİLGİN, Mustafa Tayyip, “Mehmet Paşa, Muhammet Paşa, Tavi!”, *İA*, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 595-607.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı, “Sumatra”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 524-526.
- GÖKSU, Erkan, “Erzurum’un Sonbaharı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 4/8, Fall/2009, ss. 1286-1297.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- HANCZ, Erika, “Peçuy! İbrahim”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s.s. 216-218.
- HİZMETLİ, Sabri, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus Ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXII, S.1, 1991, ss. 1-21.
- İLGÜREL, Mücteba, “II. Selim (Sarı Selim)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989.
- İLGÜREL, Mücteba, “II. Selim’den III. Mehmed’e Zirveden Dönüş: II Selim’den III. Mehmed’e”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 643-666.
- İLGÜREL, Mücteba, “Evliya Çelebi”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, ss. 529-533.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don -Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, C. XII, S.46,1948, s.s. 349-402.
- İNALCIK, Halil, “İmtiyazât”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s.s.245-252.
- İNALCIK, Halil, “Eyalet”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 548-550.
- İNALCIK, Halil, “Tımar”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 168-173.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Selânikî Mustafa Efendi”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, ss. 357-359.
- JORGA, Nicoloe, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1538-1640)*, C. I-II-III-IV-V, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Malazgirt Meydan Muharebesi”, *Diyanet Dergisi*, C. IV, Ankara 1970, ss. 213-215.
- KARAMANLI, Hüsamettin M., “Gürcistan”, *DİA*, İstanbul 1996, s.s. 314-316.
- KALLEK, Cengiz, “İmtiyazât”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 242-245.
- KAYSERİLİ, Alperen, *Erzurum Şehri’nin Kültürel Coğrafyası*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2014.

- KILIÇ, Remzi “XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nin Karadeniz siyaseti”, *III. Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, C. I, Trabzon 2006, ss. 113-143.
- KILIÇ, Orhan, “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, C. XI, S.1, Elâzığ 2001, ss. 257-274.
- KILIÇ, Orhan, “Van Eyâletine Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.XXI, İstanbul 2001, ss. 189-210.
- KILIÇ, Orhan, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *OTAM*, S.31, Bahar/2012, ss. 87-128.
- KILIÇ, Orhan “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler, Eyaletler, Kaptanlıklar Voyvodalıkla, Melikler (1362-1799)”, *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 887-898.
- KINROSS, Lord “Erzurum Kalesi”, *Tarihin Nabzını Tutan Şehir Erzurum, Erzurum 2011 Serisi*, Ankara,2010, ss. 516-525.
- KONUĞÇU, Enver “Katalon Kekaumenos’dan Saltuklular’a Theodosiopolis” *Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1995, ss. 57-66.
- KONUĞÇU, Enver, “Sınırdaki Erzurum”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C.I, S.6, Erzurum 1993, ss. 9-11.
- KONUĞÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret Ve Sanayi Odası Yardım Araştırma Ve Geliştirme Vakfı, Ankara 1992.
- KONUĞÇU, Enver, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, ss. 1-124.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr, “Karaz Sondajı”, *III. Türk Tarih Kongresi*, TTK Basımevi, Ankara 1948.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr-VARY, *Hermann, Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, TTK Basımevi, Ankara 1964
- KOŞAY, Hamit Zübeyr-Kemal TURFAN, “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten*, C. XXIII, S.91, Temmuz/1959, ss. 349-413.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr, *Erzurum Ve Çevresinin Dip Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

- KONYALI, *İbrahim Hakkı Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum 2011 Serisi, Ankara 2010.
- KÖYMEN, *Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.I-II, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- KÖYMEN, *Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 2004.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV -X V III. Yüz Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara 1972.
- KURTULMUŞ, Numan, “Açe”, *DİA*, C.I, İstanbul 1998, ss. 329-332.
- KUNT, Metin- Hüseyin YURDAYDIN- Gazi Ayla, ÖDEKAN, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1300-1600)*, C.II, Cem Yayınevi, İstanbul 1988.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, ss. 321-329.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Orta Çağ'da Erzurum: V-XV. Yüzyıllar*, Güneş Vakfı Yayınları, 2007.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Fermân”, *DİA*, C. XII., İstanbul 1995, ss. 400-406.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Buyruldu”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1992, ss. 478-480.
- MERÇİL-Erdoğan, SEVİM Ali, *Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Basımevi, Ankara 2014
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Basımevi, Ankara, 2014.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
- OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), BOA Yayınları, Ankara 2000.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- ÖNGÖL, Ali “Saltuklular”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 461-470.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, ss. 425-429.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Bibi”, *DİA*, C.XIX, İstanbul 1999, ss. 379-382.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü'l-Esîr-, İzzeddin”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, 26-27.
- ÖZCAN, Abdülkadir “Yerli Kulu”, *DİA*, C.XLIII, İstanbul2013, ss. 484-485.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Gönüllü”, *DİA*, C.XIV, İstanbul 1996, ss. 152-154.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Doğancı”, *DİA*, C.IX, İstanbul 1994, ss. 487-489.

- ÖZDEMİR Hüseyin, *Osmanlı Yönetiminin Dini Temelleri: Kılıç Kalem ve İlim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2007.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, C.XXX, İstanbul 2005, s.s. 225-229.
- ÖZEN, Firdevs, “İlhanlılar Devrinde Erzurum”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 56/2, Ankara 2016, ss. 256-286.
- ÖZERGİN, M. Kemal, “İpek Yolu”, *Boğaziçi Dergisi*, S.39, İstanbul 1985, s.s. 15-19.
- ÖZKAN, Haldun, *Saltuklu Mimarisi*, Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları Araştırmalar Serisi, Erzurum 2016.
- ÖZSAYINER, Zübeyde Cihan, “Selimiye Cami Yazıları”, *İlgi*, C.XXII, S. 55, İstanbul 1988, ss. 9-14.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: Terakki Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, C.III, S.11, Spring 2010, ss. 238-244.
- PAMUK, Bilgehan, “İpek Yolu Ticareti ve Erzurum”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 2, Aralık/2007, ss. 125-143.
- PAMUK, Bilgehan, “Erzurum Gümrüğü’nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Belleten*, C.77, S.279, Ankara 2013, ss. 497-513.
- PARYY, Vernon, “Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IV, İzmir 1989, ss. 151-178.
- PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer , *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2008.
- SAGONA, Antonio, *Excavations at Sos Hoyuk*, 1998 To 2000.
- SAGONA, Antonio, “Sos Höyük: An Ancient Settlement Near Erzurum”, *Geçmişten Geleceğe Armağan/ A Gift From The Past To The Future*, ss. 42-49.
- SARAY, Mehmet, “Astarhan Hanlığı”, *DİA*, C. III, İstanbul 1991,505.
- SARAY, Mehmet, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- SARI, Arif “Anadolu’daki Oğuz Varlığının Aşiret İsimleri Üzerinden Tasnifine Bir Bakış”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol. IX, October/2017. ss. 65-75.

- SERT, Serap, “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen, Osmanlı Devleti’nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey’in Yemen’deki Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, C. IX, S.18, 2016, ss. 122-138.
- SERTOĞLU, Mithat, “XVI. Yüzyılda Erzurum”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. II, S.8, 1968, s.s. 76-80.
- SEVİM, Ali- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- SUBAŞI, Ömer, “Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Vol. 5/3, Summer/2010, ss. 1827-1859.
- SON, Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurûm*, Erzurum 2011 Serisi, Ankara 2010.
- SOLMAZ, Gürsoy “Orta Çağ’da Erzurum Kalesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum 1999, ss. 231-248.
- SÖZER, Ahmet Necdet “Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 1964, ss. 22-23.
- SÖZER, Ahmet Necdet, *Erzurum Ovası’nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum,1970.
- ŞAHİNGÖZ, Ahmet-Özgür TEOMAN, “Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: Tımar”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 3,2002, ss. 67-88.
- TANERİ, Aydın, *Harzemşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- TEMELKURAN, TEVFİK, “Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, İstanbul 1975, ss. 129-169.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- TUNCAY, Rauf, “Edirne’de Selimiye Camii”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 23, İstanbul 1969, ss. 3-12.
- TOMAR, Cengiz “Zebid”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul 2013, ss. 165-167.
- TURAN, Şerafettin, “Selim II”, *İA*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.s. 434-441.
- TURAN, Şerafettin, “Hızır Hayreddin Reis”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 416-417.
- TURAN, Osman, “Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu’da Türk Destanı”, *Türk Yurdu*, C.XLIX, S.276/Ağustos, Ankara 1959, ss. 2-8.

- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- TÜLÜCÜ, Süleyman, “Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, İstanbul 1986, 291-334.
- ULUÇAM, Abdüsselâm, “Karanlık Kümbet, *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, ss. 462-463.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Sumatra”, *DİA*, C.XXXVII, İstanbul 2009, s.s. 524-526.
- UZUNYAYLALI, Mehmet Talat, “Erzurum, Bin Yıllık Tarihinde En Mamûr ve En Mesut Günlerini Yaşıyor”, *Tarihin Nabızını Tutan Şehir Erzurum, Erzurum 2011 Serisi*, Ankara 2010, ss. 68-74.
- ÜNAL, Mehmet Ali, Mühimme Defteri 44, Akademi Kitapevi, İzmir 1995.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.
- VARLIK, Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, *DİA*, C.VIII, İstanbul 1993, ss. 193-195.
- VİDA, G. Levi Della, “Osman”, *İA*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, ss. 427-431.
- YILDIZ, Yusuf, “Ogier Ghiselin De Busbecq’in Osmanlı Devleti’ndeki Araştırmaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 66, Spring/2018, s. 497-514.
- YILMAZER, Ziya, “Abdülkadir Efendi, Topçular Kâtibi”, *DİA*, C. I, İstanbul 1988, ss. 233-234.
- YİĞİT, İsmail, “Osman”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, ss. 438-443.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Erzurum”, *İA*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 340-353.
- YİNANÇ, Mükrimin, Halil “Ermeniyye”, *İA*, C. IV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, ss. 317-326.

İNDEKS

A

Abaza, 61, 99
Abbasiler, 34, 35
Acara, 58, 59, 76, 78, 97, 113
Açe, 20, 26, 137, 141
Açıkbaş, 98, 99
Adiloğlu İbrahim, 56
Akdeniz, IV, 20, 23, 25, 26, 33
Alâeddin Bey, 61
Alâeddin Keykubat, 37
Ali Paşa, 22, 23, 50, 52, 53, 54, 55
Alparslan, 36, 43
Amasya, 42, 45, 50, 62, 91, 94,
97, 98, 99, 117
Amasya Antlaşması, 42, 45, 62,
99, 137
Anadolu, II, IV, 10, 20, 30, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 44,
45, 47, 50, 57, 64, 70, 72, 79,
92, 99, 103, 107, 116, 132
Anatolius, 29, 34
Antalya, 56
Arap, 19, 24, 35
Aras, 32, 39

Ardahan, 58, 60, 76, 78, 88, 95,
99, 105
Ardanuç, 58, 60, 99, 108, 109
Artuk, 36
Astarhan, 20, 25
Asya, 25, 31, 33, 47
Azerbaycan, 35, 38, 42, 98
Aznavur, 60
Aznavurlar, 78, 79
Azzi, 30, 31

B

Bağdat, 30, 42, 46, 50, 51, 52, 54,
55, 56, 57, 91, 107, 132
Basra, 19, 25, 42, 91, 107
Başaçık Melik, 100
Batum, 58, 61
Bayburt, 36, 43, 44, 58, 72, 88,
89, 96
Baysungur, 66
Bıyıklı Mehmet, 39, 44
Bizans, II, 10, 31, 34, 35, 36
Bozulus, 79, 80

C

Celâyirli Şeyh Üveys, 39
Cezayir, 139
Cihanşah, 37

Ç

Çağrı Bey, 35
Çavlı, 36
Çemişgezek, 58, 61
Çıldır, 57, 65
Çoruh, 32, 36
Çorum, 53

D

Dadyan Melik, 76, 101
Dadyanlar, 61
Danişment, 25, 36
Divan-ı Hümayun, 16
Diyarbakır, 35, 39, 45, 57, 62, 64,
73, 79, 83, 91, 92
Doğancılar, 113
Don Juan de Austria, 23
Donanma, 72
Don-Volga, 20, 25
Dünbüllü Aşireti, 44

E

El- Mutasım, 35
Emeviler, 35
Erciş, 39, 42, 56
Eretna Bey, 39
Ermeniler, 30, 35
Erzen, 29, 30, 31
Erzurum, 131, 132
Erzurum Ovası, 143

F

Fırat, 29, 31, 32, 47, 57, 136, 140
Fransa, 20, 23, 26, 27

G

Girit, 20
Görl, 99, 100, 101
Göynük, 114
Gürcistan, 134
Gürcü, 38, 60, 76, 78, 79, 88, 91,
97, 98, 99, 100, 101, 117

H

Habîb bin Mesleme, 34
Haçlı, 20, 21
Halife Osman, 35
Hammer, 142

Hamza, 38, 53, 56, 66, 67, 90, 107
Hasankale, 36, 39, 46, 53, 58, 61,
66, 67, 81, 106
Hınıs, 58, 61, 62, 77, 78, 85, 87
Hindistan, 25
Horasan, 34, 76
Hüsrev Paşa, 50, 55, 56, 58, 79

I

II. Selim, 139
İrakeyn, 40, 43
İrakeyn Seferi, 137

İ

İbrahim, 131
İlhanlı, 38, 39
İnayetoglu Şöhrab, 83
İnebahtı, 20, 21, 22, 23, 135
İpek Yolu, 33, 49, 98, 135, 138,
142
İran, I, 10, 12, 18, 29, 40, 42, 43,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 56, 60,
63, 78, 80, 81, 82, 83, 91, 92,
93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
114, 116, 117, 142
İran Elçisi, 48, 97, 98, 114
İran Seferi, 42

İspir, II, IV, 36, 58, 62, 72, 89,
136
İstanbul, 15, 16, 19, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 52,
53, 55, 57, 66, 70, 71, 72, 74,
78, 79, 80, 81, 88, 90, 92, 93,
94, 95, 98, 100, 101, 102, 107,
113, 114, 115, 131, 132, 139

J

Justinianos, 34

K

Kaçakçılık, 80, 81
Kafkasya, 10, 34, 98, 99
Kağızman, 42, 43
Kalikala, 30, 34, 35
Kalpazanlık, 80, 81
Kanuni Sultan Süleyman, 40
Karadeniz, 140
Karahisar-ı Şarki, 67, 88, 106
Karaman, 45, 55, 56, 81
Karaz, 30, 31, 33, 41, 52, 53
Karin, 29, 30

Kars, 32, 36, 42, 43, 47, 48, 57,
58, 62, 63, 79, 83, 98
Kemah, 43, 44, 58, 72, 96, 141
Kıbrıs, 19, 20, 21, 22, 23, 46, 48,
66, 70, 75, 105, 106, 107, 136
Kızıldeniz, 25
Kızıuçan, 58, 64
Kiğı, 48, 58, 63, 68, 78, 79, 90
Koca Sinan Paşa, 24
Kuzey Afrika, 19, 23

L

Lehistan, 20, 26
Livâne, 64, 65

M

Magosa, 21, 107
Malazgird, 139, 143
Malazgirt, 35, 36, 48, 58, 64
Matbah-ı Âmire, 28
Mazgird, 48, 58, 65, 66
Medrese, 134, 138
Mehmet Han, 44, 58, 88
Mengüçük, 36
Mısır, 20, 24
Mirza Ali, 60, 67, 95, 99
Moğol, 137

Moğollar, 37, 38
Muharrem, 53, 54, 63, 65, 68, 95,
96, 97, 100, 101, 107, 108
Murat, 137
Murat Paşa, 24, 52, 53, 54, 55, 56,
105
Mutahhar, 24

N

Navarin, 19

O

Olcayto, 38
Oltu, 36, 42, 48, 58, 65, 76, 77,
86, 87, 91, 106

Ö

Ömer, 34, 61, 64, 69, 87, 102

P

Palu, 58, 66
Paraskive, 113
Pasin, 36, 52, 53, 61, 76, 78, 84,
93, 106
Pertekrek, 58, 66
Pir Nefes Çavuş, 113
Portekiz, 26

Preveze, 22, 23

Pulur, 33

R

Rıdvan Paşa, 24

Roma, 10, 29, 30, 31, 34

Rum, 30, 31, 43, 55, 81, 108

Rükneddin Süleyman, 37

S

Sağman, 66

Sakız Adası, 20

Saltuk, 36, 40, 41

Saltuklu, 142

Saltuklular, 134, 140, 141

Sefer, 64, 70, 74

Selçuklu, II, 10, 31, 35, 36, 37, 38

Selçuklular, 144

Selim, II, III, 19, 20, 21, 22, 23,

24, 25, 26, 27, 28, 45, 70, 79,

91, 93, 98, 105, 116

Selimiye Cami, 19

Sinan Bey, 61

Sokullu Mehmet Paşa, 20, 21, 25,

26

Sumatra, 20, 23, 25, 26, 139

Süveyş Kanalı, 20

Ş

Şah İsmail, 39, 98

Şahkulu, 48, 78, 93, 94, 97, 98,
114

Şavşat, 58, 65, 67, 77, 87, 88, 99,
101, 113

Şiî, 42, 91

T

Tekman, 41, 48, 58, 68, 77, 83

Temerrüd Ali Paşa, 52, 53, 134

Theodosiopolis, 29, 32, 34, 35,
140, 143

Theodosius, 29, 34

Tokat, 52, 53, 54

Tortum, 36, 42, 56, 58, 68, 81, 99

Trabzon, 25, 42, 47, 49, 58, 69,
72, 86, 87, 98, 100, 101, 106,
140

Tufanç, 33

Tuğrul, 36, 37

Tunus, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 139

Türkistan, 25, 36

U

Ulus, 74, 79, 82

Ü

Ümit Burnu, 25

V

Venedik, 21, 22

Y

Yakut Gazani, 38

Yavuz Sultan Selim, 20, 24, 39,
40, 44, 98

Yemen, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 46,
143

Yemen Beylerbeyliği, 24

Yunan, 29, 30

Z

Zeydî, 19, 24

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hatice İSPİR
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum-02.04.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Eğitimi	1-Atatürk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü 3-Akdeniz Üniversitesi/İletişim Fakültesi/Gazetecilik Bölümü
Yüksek Lisans Eğitimi	Atatürk Üniversitesi/Türkiyat Enstitüsü/Yeni Çağ Tarihi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (Orta Seviye)
İş Deneyimi	
Stajlar	Erzurum Merkez Anadolu Lisesi/Öğretmenlik Stajı
İletişim	
E-Posta Adresi	htcspr34@gmail.com
Tarih	15/04/2019